
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

---

1 (89)
2024

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Заступник головного редактора	Павло ГРИЦЕНКО
Відповідальний секретар	Оксана ЯЦЕВСЬКА
Ніна ГОРГОЛЮК	Марина НАВАЛЬНА
Василь ГРЕЩУК	Світлана СОКОЛОВА
Світлана ГРИЦЕНКО	Микола СТЕПАНЕНКО
Світлана ЄРМОЛЕНКО	Фелікс ЧИЖЕВСЬКИЙ
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА	Марія ЧИЖМАРОВА
Андрій КОЛЕСНИКОВ	Світлана ШАБАТ-САВКА
Мирослава МАМИЧ	Ірина ШКІЦЬКА
Людмила МАРЧУК	Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники

*Національна академія наук України
Інститут української мови НАН України*

Суб'єкт у сфері медіа-реєстрів R30-01171
(рішення від 31.08.2023 № 802)

Унесено до Переліку друкованих наукових фахових видань
України категорії «Б» (наказ МОН України № 420 від 15.04.21)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 706
Електронна пошта: movajournal@ukr.net
сайт: ukrmova.iul-nasu.org.ua
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу,
можна передавати через експедицію Президії НАН України

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 2 від 27.02.2024 р.*

Редагування
Валентина Фурса

Комп'ютерне верстання
Катерина Васильковська

Підписано до друку 11.03.24. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Newton С. Ум. друк. арк. 12,95. Обл.-вид. арк. 11,83.
Тираж 202 прим. Зам. 7200.

Видавець та виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України,
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01024

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.003>
УДК 811.161.2'38

Т.А. КОЦЬ, доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ: ВІД ДИНАМІКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ ДО СТИЛЬОВОГО ПОЛІМОРФІЗМУ

У статті проаналізовано лексико-семантичні процеси в мові сучасних українських наукових і науково-популярних видань. В аспекті літературної норми простежено активізацію рідковживаної, реактивацію застарілої, детермінологізацію, розширення значення спеціальної, функціонування іншомовної лексики. Виявлено словотвірні тенденції наукового стилю у зв'язку з внутрішніми законами і потенційними можливостями української мови. В аспекті стильової норми зафіксовано надмірну експресію текстів унаслідок уживання не властивих науковій мові засобів: розмовних слів, неологізмів, ідеологем, сленгізмів тощо.

Ключові слова: науковий стиль, науковий текст, літературна норма, стильова норма, лексико-семантичні процеси, мовна експресія.

Науковий стиль забезпечує функцію передавання нових об'єктивних знань про дійсність у соціумі, засвідчує рівень інтелектуалізації науки в загальнонаціональному і світовому контекстах. Це один із найстабільніших різновидів мови, засоби вираження якого вможливають реалізацію в тексті категорій узагальнення, абстрагування, логічності, точності інформації, раціональної оцінності для висвітлення достовірної, істинної інформації.

Науковий стиль (як і офіційно-діловий) в *аспекті мовної норми* — це естетично довершений і відносно усталений зразок літературного

Цитування: Коць Т.А. (2024). Лексико-семантичні процеси в сучасних наукових текстах: від динаміки літературної норми до стильового поліморфізму. *Українська мова*, 1(89), 3—17. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

стандарту. Водночас для сучасних наукових текстів, як і для літературної мови загалом, характерне оновлення, розширення не лише загальноживаного словника, а й термінологічного апарату. Такі процеси можна кваліфікувати як позитивні з огляду на загальномовну тенденцію природного розвитку українського лексикону за рахунок потенційних можливостей самої мови (нових словотвірних номінацій, реактивації застарілої, рідковживаної лексики). Проте зміни в цій сфері мовного життя, зумовлені й інтралінгвальною міжстильовою взаємодією, і екстралінгвальними чинниками, апріорі не можуть порушувати внутрішньомовні закони, а в *аспекті стильової норми* — критерій стилістичної нейтральності мовних одиниць. Мета дослідження — простежити лексико-семантичні процеси в сучасних наукових текстах, зважаючи на принцип гнучкої стабільності норми та засади функціональної стилістики літературної мови.

Науковий текст — це цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що є прагматичним посередником комунікації і діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури (Селіванова, 2006, с. 600). Поширення наукового результату формує спільний простір для комунікативно-пізнавальної діяльності вченого як транслятора наукової думки та реципієнта, налаштованого на рецепцію і трансформування наукового знання.

В умовах психологічно складної для українців епохи першої чверти ХХІ ст., передусім унаслідок російсько-української війни, мова зазнає впливу емоційного сприймання реалій життя і стає національним інструментом спротиву зовнішній агресії. Експресивні публіцистичні слова й вислови проникають у всі сфери мовного функціонування загалом і в науковий стиль зокрема. Міжстильова взаємодія, яка завжди була природним шляхом розвитку мови, набуває загрозливих масштабів для літературного стандарту. У таких умовах важливо не втратити відчуття функціональної рівноваги літературної мови і не допустити руйнування базових критеріїв стильової диференціації.

На посилення взаємодії різнорідних стилів і жанрів, унаслідок якої виникають дифузні жанрові видозміни, звертали увагу дослідники української та інших слов'янських мов (Взаємодія, 1990; Коць, 2022; Селігей, 2016; Kłosińska, 2004). У зв'язку із цим до наукового обігу введено поняття «стильовий поліморфізм» (Gajda, 2001). С. Гайда зазначав, що всі стилі «в сучасному світі утворюють багатовимірну, різновекторну та динамічну систему» (Gajda, 2001, s. 25). Показовим і водночас загрозливим явищем для української літературної мови, як і для інших слов'янських мов, є надмірна експресивізація, зокрема й наукових текстів.

Проблема експресивності наукового стилю завжди була предметом мовознавчих дискусій (Кочан, 2012; Казимирова, 2016; Дядюра, 2017). Умовою можливого вживання експресивних засобів у науковій сфері дослідники називають комунікативну ситуацію творення текстів або їхню жанрову специфіку.

Саме критерій комунікативної ситуації є визначальним під час поділу мовних засобів на «системно-мовні експресивні одиниці, носії внутрішньосистемної інгерентної, прагматичної експресивності, яка робить контекст експресивним; системно-нейтральні одиниці, вони отримують експресивність із контексту, реалізуються контекстуально, і така експресивність називається адгерентною, синтагматичною; системно-мовні експресивні одиниці, які в нейтральному контексті втрачають експресивність; системно-нейтральні одиниці використовуються в нейтральному контексті і реалізують нульову експресивність» (Войтенко, 2013, с. 33–34).

Г.С. Онуфрієнко тлумачить науковий текст як «єдиний комунікативний блок, що має чітку логізовану структурну організацію, яка формується під впливом двох основних факторів: характеру висвітлюваного змісту (тема → підтема → комбінація підтем) та способу його презентації» (Онуфрієнко, 2016, с. 21).

Професор С. Гайда щодо власне наукового стилю вживає термін *жорстка мова* і зазначає, що це «свідомий і цілком обґрунтований результат сприйняття певної традиції наукового письма» (Gajda, 2001, s. 78). У чеському мовознавстві функціонує поняття «*odborný styl*» (професійний стиль) із «мінімальною експресивністю», яку вважають цілком виправданою для об'єктивного тлумачення наукових фактів (ES, 2002). Така думка популярна й у світовій практиці, пор.: «Стиль написання наукового тексту має бути літературним, лаконічним, без будь-яких проявів розмовної мови і сленгу. Украй технічні терміни та складні речення також не найкращий спосіб передавання ідей. Вдалих науковий текст — стислий, зрозумілий, точний» (Kumar, 2018).

Показово, що мовознавці-славісти у своїх працях часто цитують британця Джорджа Орвелла, який ще в 1946 р. сформулював шість правил наукового стилю: 1) ніколи не використовуйте метафору, порівняння чи будь-які інші фігури мови; 2) ніколи не вживайте довге речення там, де можна сказати коротко; 3) якщо в тексті можна обійтися без якогось слова, завжди уникайте його; 4) ніколи не використовуйте пасивні конструкції там, де можна вжити активні; 5) ніколи не використовуйте іншомовне слово, термін, якщо їх можна замінити власними відповідниками; 6) якщо ви порушите будь-яке із цих правил, ви вчините з науковим текстом відверте варварство (Wytrębowicz, 2009, s. 2). Проте всі мовознавці однозгідні в тому, що вкрай важливо за надмірною шаблонністю, стандартизацією не втратити живе багатство мовної комунікації.

Польські вчені щодо поділу наукового стилю на власне науковий та науково-популярний і науково-навчальний різновиди послуговуються відповідно термінами *строгий* і *колоритний* різновиди (там само).

Функція *експресивного*, або *колоритного*, наукового (у нашій терміносистемі — *науково-популярного*) стилю — привернути увагу читача, полегшити сприймання інформації — повністю виправдовує вживання системних, насамперед образно стертих, засобів, зокрема семантично прозорих метафор, які часто є коротким і зрозумілим висловленням, що

вможливорює уникнення довгих і складних тлумачень. Саме метафору мовознавці кваліфікують як основний прийнятний засіб експресивізації мови наукового тексту (Дядюра, 2017). Проте сучасні наукові тексти часто втрачають межі мовної експресії, нехтуючи не лише їхньою жанровою, а й стильовою специфікою.

Отже, лексико-семантичні процеси сучасних наукових текстів стосуються динаміки літературної норми загалом і стильової норми зокрема.

НАУКОВИЙ СТИЛЬ І ТЕНДЕНЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ

Із погляду динаміки літературної норми сучасні наукові тексти засвідчують вплив передусім позамовних чинників на актуалізацію номінацій явищ природи України (пояснюючи їхню семантику), пов'язаних із російсько-українською війною, та на їхню відповідну лексичну сполучуваність: *зnelюднення території, здичавіння структур господарювання, здичавілі тварини, окупована фауна, осадна біота, полемохори* тощо, пор.: *Втрата управління культурним ландшафтом (сільськогосподарські угіддя, штучні водойми, меліоративні системи, лісові насадження) внаслідок обмеження ресурсів, блокування структур господарювання, зnelюднення території, що призводить до його стискування, зникнення і здичавіння* (Вісник НАН України, 2022, № 11, с. 62); *Окупована фауна, або фауна окупованих територій, набір видів, які мешкають у зонах, не контрольованих відповідними службами — (лісознавці, мисливствознавці, карантинні та санепідемслужби, екологічні інспекції та екологічні управління, установи природно-заповідного фонду) і в яких не здійснюються заходи з моніторингу, контролю чисельності, природоохорони, біотехнії тощо; осадна (окопна) біота, зокрема фауна, — комплекс видів, тісно пов'язаних з людиною, обозами, фортифікаціями, який фактично мігрує і формується саме при переміщеннях військових; полемохори — види живих організмів (бактерії, гриби, рослини, тварини), які поширюються саме під час воєнних дій; це переважно чужорідні для відповідної місцевості види, поширенню яких явно сприяють різного роду маневри та дії військових (транспорт, фортифікації, таборування тощо (там само).*

Нові явища суспільного життя періоду війни стосуються переважно психолінгвістичної галузі знань і потребують нових раціонально оцінних номінацій, тлумачення яких пропонують автори наукових досліджень: *Автор торкається зв'язку цих питань з проблематикою війни та наголошує, що цифрова епоха, яка поліпшує всі сторони життя і комфорт людей, разом з тим несе у собі великі ризики, чи не головним з яких є суттєва деформація свідомості, що спричиняє не тільки падіння з вищих щаблів культури у варварство і дикість, але й загальну зnelюдність — втрату розуміння цінності життя взагалі і тотальне його знищення, аж до самознищення самої людини* (Філософські обрії, 2022, № 46, с. 51), пор. у СУМі *людянність — 'людинолюбство, гуманізм'* (СУМ IV, с. 571).

Лексико-семантичні процеси в сучасних наукових текстах, в аспекті динаміки літературної норми загалом, часто відображають тенденції публіцистичного стилю, який донедавна був чи не єдиною випробувальною сферою для реактивації застарілих, рідковживаних слів. Завдяки системному функціонуванню в інформаційному просторі вони зазвичай утрачали стилістичну конотацію, розширюючи межі вживання.

Сьогодні актуалізація рідковживаної лексики притаманна і науковому стилеві. Забутий пасивний словник стає джерелом творення нових абстрактних назв, напр., від рідковживаного дієслова *загрозити* (СУМ ІІІ, с. 94; СУМ-20 V, с. 956) зафіксовано низку стилістично нейтральних одиниць — *загрожений*, *загроженість*. Прикметника *загрожений* не подано в СУМі (1970—1980), але його введено до реєстру СУМа-20 зі значенням ‘який перебуває під загрозою, якому загрожує хто-, що-небудь’, проілюстровано творами Івана Багряного, У. Самчука, Василя Барки (СУМ-20 V, с. 956), пор. паронім: *загрозливий* — ‘який виражає загрозу’ (там само). Про засвоєння в ужитку іменника *загроженість* із семантикою ‘властивість за значенням *загрожений*’ свідчить не лише науковий, а й публіцистичний та художній стилі, напр.: *Останній роман, до речі, показує загроженість існуванню російської мови з боку французької...* (Куншт, <https://kunsht.com.ua>, дата звернення: 23.06.2023).

Автори наукових праць часто вводять до тексту не відомі для загалу застарілі лексеми, напр. *рамці* (СУМ VI, с. 447), *літерати* (СУМ IV, с. 528) тощо, пор.: *Збірні пам'яті, як і пов'язані з ними групи, і далі існують у множині, у багатьох виявах; водночас історична пам'ять, хоч і творить **рамці** інтеграції для багатьох історій, існує як одинична* (Слово і час, 2022, № 4, с. 48); *Тому ті самі історичні події у двох різних (і, до певної міри, антагоністичних через ідеологічні впливи) мистецьких групах — у письменників, заангажованих окупаційним режимом у поневоленій Україні, і в **літератів** української еміграції — знаходять, дозволю собі вжити оксиморон, фрактально-відмінну художню реалізацію в зображенні тих самих історичних подій* (там само, с. 53).

Для гуманітарних студій показове вживання словотвірних моделей дієслова з префіксом *до-* замість усталених у мові зразків із префіксами *за-*, *при-*, *в-*, які додають словам різних семантичних відтінків (початку або кінця дії, її тривалості в часі), напр. *достосувати* замість усталеного *застосувати*; *добачати* зі значенням *вбачати*; *доєднатися*, пор. *приєднатися*, напр.: *Усі разом вони кодують певні засоби переказу, які в періоди історичних перетворень потребують ненастанного відчитування, дискусії та відновлення, щоб їх можна було **достосувати** до запитів і вимог сучасності* (там само, с. 50); *Філософія історії **добачає** в подіях минулого особливий сенс. Автор історичного роману теж часто виконує роль не тільки вченого, а й філософа* (там само, с. 51). Таку тенденцію спостерігаємо в інформаційному просторі сьогодення, напр.: *5 грудня 2009 року якраз виповнюється 15 років з дня підписання ними (Франція і КНР **доєдналися** дещо пізніше) Будапештського меморандуму, за яким ці країни в обмін на*

нашу відмову від ядерної зброї (не лише стратегічної, яку Україна не могла експлуатувати, але й тактичної, що для підписантів було дуже важливо) гарантували Україні ненапад та допомогу в разі загрози агресії (Українська правда, 04.12.2009); Кожен відвідувач ярмарку матиме змогу створити власний “Незалежний подарунок” і **досіднатися** до благодійної справи — збору коштів для видання книг шрифтом Брайля (Львівська Пошта, 22.08.2015). Моделі з префіксом до- вже функціонують і в офіційно-діловій сфері мови, пор.: *Доброго дня. Вітання всім. І я досіднуюся. Пане голово, якщо можна, щоб всі вмикали відео, коли говорять. Це обов’язкові умови проведення зоот-засідань* (<https://komfibank.rada.gov.ua>, дата звернення: 22.09.2023). Це приклад того, як віяння мовної моди збіднюють словник, уодноманітнюють його.

Префікс до- в українській літературній мові слугує зазвичай показником граничності дії, межі її поширення. Це значення він реалізує найчастіше в поєднанні з дієсловами односпрямованого пересування і переміщення (*допливти до берега, дійти до кінця*). Показово, що словники тлумачать дієслова наближення з префіксом до- (ді-) за допомогою дієслова *досягти*: *допливти* — ‘пливучи, досягти якого-небудь місця’ (СУМ II, с. 372); *дійти* — ‘ідучи в певному напрямку, досягти якого-небудь місця’ (там само, с. 397) тощо. Префікс до-, як і префікс при-, може поєднуватися також із дієсловами, що не мають безпосереднього значення пересування чи переміщення, хоч їм і притаманне значення руху. Це лексеми із семантикою певного відношення до об’єкта (*торкнутися, тулится*). Префікс до- за таких умов указує на безпосередній контакт з об’єктом і є синонімом до префікса при-, пор.: *доторкнутися, дотулится, притулится* (Словотвір, 1979).

Тенденції лексичної норми наукового тексту завжди зумовлені і ретроспективно, і проспективно, оскільки виклад будь-якої наукової інформації пов’язаний з іншими текстами й позиціонується як своєрідний мікротекст у загальнонауковому макротексті. Як слушно зазначають мовознавці, «смісл наукового тексту <...> ускладнений екстралінгвальними чинниками пізнавальної діяльності, специфікою комунікації в науковій сфері, а також принципом кумуляції знання, тобто відкритий у позатекстовий простір, інтегрований у соціокультурний контекст його побутування» (Холявко, 2017, с. 83).

Сучасні наукові тексти є сферою розширення значення термінів та їх детермінологізації, зокрема, слово *напрямна* [пор. у СУМі ‘у знач. ім. *напрямна*. Частина станини верстата, обладнання, яка визначає рух деталей під час роботи’ (СУМ V, с. 164)] функціонує як синонім до лексеми *напря́м* — ‘шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища’ (там само), напр.: *Він розрізняв суспільну та історіографічну (чи історичну пам’яті, і на цих делімітаціях уже означено основні **напря́ми** й відмінності між історією і літературою (а беручи ширше, — між історією і мистецтвом загалом) — як формою художньої реалізації буттєвих матриць колективної та індивідуальної пам’яті* (Слово і час, 2022, № 4, с. 47). Прикметник *напря́мний*

зі значенням 'який надає певного напрямку' вживали українські дослідники початку ХХ ст. і митці української діаспори, пор.: *Поняття епохи як структурної цілості є однією з вирішальних, напрямних засад у наших сучасних історіософічних концепціях і студіях* (Віктор Домонтович); *Більшість дослідників надають східним враженням поета [Рільке] вирішального й напрямного значення* (Олекса Ізарський); *На місці колонки з водою з-під землі було напрямне проміння* (у цьому Стецько вже пересвідчився), яке само несло людину в потрібному їй напрямку (Е. Андіївська). Деякі спеціальні лексеми зазнають детермінологізації внаслідок функціонування в переносному значенні, напр.: *Григорій Костюк, звітуючи про здобутки еміграційної історичної прози, наприкінці 1960 р. писав про те, що вона є дуже цікавим перекроєм у художніх образах нашої історії та буття й психології нашої людини, від п'ятнадцятого сторіччя починаючи і нашими днями, нашим сучасним життям кінчаючи* (Слово і час, 2022, № 4, с. 52), пор. 'перекрій, спец. Місце, де один кінець, край чого-небудь покриває інший' (СУМ VI, с. 207).

Зауважимо, що синонімія або варіантність у науковому тексті, навіть у періоди активної розбудови українського словника, можуть бути надлишковими елементами й навіть причиною неточности сприймання інформації. Напр., прикметник *серіальний* у науковому стилі функціонує як варіант слова *серійний* із тотожним значенням, що закріплене за іменником *серія* 'ряд однорідних або споріднених за спільною ознакою предметів' (СУМ IX, с. 138), пор.: *Серіальні видання тиражують в усьому світі як зручний механізм впливу на суспільну свідомість* (Куншт, <https://kunsht.com.ua>, дата звернення: 15.09.2023).

Прикладами надлишкової словотвірної варіантності є одиниці *екзистенційний / екзистенціальний* (прийнятним із погляду літературної норми є прикметник *екзистенційний* як похідний від іменника *екзистенція*), напр.: *Деякі асоціації рекомендують екзистенційну чи деякі інші види гуманістичної терапії, але здебільшого у їх базі досліджень недостатньо матеріалів, аби їх повноцінно увести в рекомендації*, — пояснює Олександр Авдєєв (там само, дата звернення: 15.09.2023); *Ірвін Ялом, що зробив великий внесок у розвиток «екзистенціальної терапії», також не розглядав її як окрему школу, проте вважав, що саме такий підхід може надати терапевтичним зустрічам більшої ефективності* (там само, дата звернення: 15.09.2023).

У науково-технічній термінології є багато надлишкових словотвірних варіантних термінологічних лексем із загальним значенням 'призначений для будь-якої дії, названої твірною основою', утворених від іменникових іншомовних основ: *еліпсоїдний — еліпсоїдальний, диференційний — диференціальний, синусоїдний — синусоїдальний, пропорційний — пропорціональний, біномний — біноміальний* (Сидоренко, <http://journalib.univ.kiev.ua>, дата звернення: 28.09.2023). Правильними з погляду літературної норми є лексеми із суфіксами *-н-*, *-ійн-*. «Специфіка прикметників іншомовного походження на *-іональний*, — зазначає К.Г. Городенська, — полягає в тому, що суфікс *-н-*, за допомогою якого морфологічно освоювали запозичені основи з латинської та інших європейських мов, було приєднано до кіль-

кох словотворчих суфіксів цих мов, що спричинило появу в українській мові громіздкого за будовою форманта **-іональн-**, не властивого її словотвірній системі» (Городенська, 2020, с. 95). Проте в науковій термінології деякі прикметникові моделі мають складні парадигмальні зв'язки. Напр. *функціональний* можна кваліфікувати як результат колишнього пристосування за допомогою суфікса **-н-** прикметників іншомовного походження до морфологічної та словотвірної підсистем української літературної мови. За своєю структурою та значенням він пов'язаний з іменниками *функціоналізм* і *функціонал* (там само). Про неоднозначність тлумачення таких словотвірних явищ свідчить також розподібнення варіантів у науковому стилі, пор. *меридіанний* — прикметник від слова 'меридіан', *меридіальний* — 'який розташовується, іде, тягнеться до меридіана в напрямку з півночі на південь'.

Деякі забуті українські слова з прозорою нейтральною семантикою є прийнятними з погляду і літературної, і стильової норм, потенційними одиницями для розвитку поняттєвого апарату наукових текстів, напр.: *Студії над історичною прозою української еміграції з перспективи національної, колективної, індивідуальної пам'яті варто проводити не тільки в літературознавчому ракурсі, а й, сказати б метафорично, з обріїв культурознавства. Саме з такого **оковиду** можна побачити її ідеологічні, соціальні, культурологічні, ідейно-естетичні контури як важливого медіума колективної пам'яті, у координатному просторі *тетогія* — пам'яті як феномену культурологічного та історичного* (Слово і час, 2022, № 4, с. 47); *Однак літературні тексти не можна трактувати **рівнорядно** з «іншими медіями культурної пам'яті, з іншими символічними системами (історичні хроніки, історичне письменство, тексти юриспруденції, релігійні твори, мітологічні оповіді)», бо вже з XVIII ст. літературним текстам приписують відмітні риси, які відрізняють їх від історичних / історіографічних наративів* (там само, с. 54). Лексеми *оковид* немає в СУМі, але її зафіксовано у «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського (Львів, 2014) як синонім до слова *перспектива*, пор.: «перспектива: оковид (далека); плян (широка); панорама, картина (близька); майбутнє; віддаль [з віддалі літ]» (Караванський, 2014, с. 310).

Законам словотворення української мови відповідає забуте стилістично нейтральне слово *рівнорядно*, пор. у граматичних працях О.Н. Синявського *рівнорядні слова, рівнорядно-складні речення* (Синявський, 1931).

Поповнення сучасної літературної мови власне українськими словами — поодинокі і, на жаль, несистемне явище. Натомість однією з основних проблем сучасності є вживання запозичень, а часто й неадаптованих до внутрішніх законів мови калькованих слів і висловів з англійської мови, передусім детермінологізованих номінацій із комп'ютерної сфери, які мають питомі відповідники, пор.: *стартап* — *успішний проект*, *гайд* — *путівник, інструкція*, напр.: *Є багато **стартапів**, які мають ідеї розв'язання проблеми, до речі, і в Україні також, але виникає питання — хто це має фінансувати, приборати в космосі?*

(Куншт, <https://kunsht.com.ua>, дата звернення: 10.06.2023); *Що, як, чому: гайд найпопулярнішими підходами до психотерапії* (там само, дата звернення: 12.06.2023).

Одним з аргументів поширення кальок є неможливість передати їх одним словом (*хакнути* — *зламати комп'ютерну програму*), напр.: *Випробування Росією протисупутникової зброї, розв'язання нею ж війни проти України та спроба **хакнути** сателіти або заглушити їхній сигнал примусили американців по-новому подивитися на безпеку власних супутників* (там само, дата звернення: 12.06.2023). Проте розширення семантики слова (у цьому разі дієслова *зламати* з новою для нього лексичною сполучуваністю) — цілком природний для мови процес розвитку.

Калькування — це один із неконтрольованих процесів передавання нових спеціальних термінів, напр.: Слово «клік» (*click*) у терміні «**клік-хімія**» означає, що використання цих методів уможливорює поєднання молекулярних фрагментів так само легко, як застібнути («клацнути») дві частини пряжки. При цьому сама пряжка, незалежно від того, що до неї прикріплено, «працює» доти, доки дві її частини можуть дотягнутися одна до одної (Вісник НАН України, 2022, № 12, с. 31); **Гештальт-терапія**. Вона передбачає, що вивчення всього досвіду є багатшим, ніж вивчення його окремих аспектів («ціле більше, ніж сума його частин») (Куншт, <https://kunsht.com.ua>, дата звернення: 12.02.2023). Як наслідок — введення в наукові тексти цілої низки номінацій із калькованими компонентами: *клік-реакція*, *органоклік-реакція*, пор.: *Співробітники кафедри органічної хімії Львівського національного університету імені Івана Франка доктор хімічних наук Назарій Походило та професор Микола Обушак застосували синтетично важливу некаталітичну модифікацію **клік-реакції**, так звану **органоклік-реакцію** ароматичних азидів із трифто-рометилвмісними β-дикетонами, для синтезу 4-ароїл-1,2,3-триазолів з подальшим купрокаталітичним карбазолуванням фторофенільного фрагмента для створення нових органічних світлодіодів (OLEDs)* (Вісник НАН України, 2022, № 12, с. 41). Важливо добирати відповідники відразу, тоді легше їх засвоїти. Напр., компонент *клік* можна замінити відповідниками *швидкісний*, *з'єднувальний*; *гештальт* — *цілісний* із відповідним, усталеним у мові передаванням атрибутивними словосполученнями. Це можна проілюструвати функціонуванням нового терміна із сучасної психолінгвістики: **Екзистенційна терапія**. Вона зосереджується на свободі волі, самовизначенні та пошуку сенсу. У ній клієнт звертається до внутрішнього конфлікту, викликаного самотністю, відчуттям безсенсовності життя та неминучості смерті (Куншт, <https://kunsht.com.ua>, дата звернення: 18.03.2023). Н.Ф. Клименко зазначала, що «в терміносистемі інформатики, як і в інших лексичних підсистемах, семантичне словотворення передбачає розширення / звуження, уточнення значень, переосмислення їх на метафоричній та метонімічній основі» (Вплив, 2017, с. 122).

На думку Н.Ф. Непийводи, сформувавши правильну гіпотезу в науковому тексті допомагають такі чинники: 1) ситуація, у якій відбувається спілкування (у науковій сфері — галузь науки); 2) фонові знання (сис-

тема понять певної науки) накладають обмеження на ще не сприйнятий зміст тексту; 3) жанр твору полегшує формування гіпотези ще до ознайомлення з текстом; 4) ключові слова, словосполучення, речення (Непийвода, 2001). Автор повинен допомогти читачеві зробити правильне припущення щодо змісту твору. Специфіка наукового тексту полягає в тому, що тут в одному семантичному просторі взаємодіють дві принципово відмінні знакові системи. Одна з них охоплює змістові слова (терміни), друга — загальноновживані. Перша система містить інформацію, структурує основний текст, тоді як друга організовує її, постає своєрідним її метатекстом.

МОВНА ЕКСПРЕСІЯ В АСПЕКТІ СТИЛЬОВОЇ НОРМИ

Мовознавці зазначають, що «кардинальні відкриття в природничих і гуманітарних науках можливі там, де стереотипи руйнуються. Відповідно, і твір неординарного вченого своїм мовним оформленням відрізняється від стандартизованих текстів. Яскраво індивідуалізований науковий твір свідчить про те, що його автор — непересічна особистість, яка може силою слова емоційно впливати на читачів» (Непийвода, 2001, с. 22). Важливо, щоб будь-яка емоційність не порушувала один із визначальних критеріїв стильової норми наукових текстів — стилістичну нейтральність мовних одиниць.

Невиправданими ні з погляду літературної, ні стильової норми є вживання експресивних неологізмів, розмовних лексем та висловлень. Відхилення від цієї норми в наукових текстах — це, на думку мовознавців-славистів, може бути технічним недоглядом, пов'язаним із неухважністю авторів (Wytębowicz, 2009). Такі вживання зазвичай поодинокі. Однак системне використання цих мовних засобів у наукових текстах свідчить про явище стильового поліморфізму — дифузні зміни їхньої стильової і жанрової специфіки.

Автори наукових доповідей, статей (власне наукового різновиду наукового стилю), передусім у сфері гуманітарних наук, часто використовують розмовні слова або одиниці, ужиті в переносному значенні з розмовною конотацією, сфера функціонування яких завжди була обмежена переважно публіцистичним стилем, пор.: *шпетити, прослизати, приправляти, докотитись, діставати, вичищений* та ін., напр.: *У цьому творі, який можна вважати точкою відліку її письменницької кар'єри, авторка порушує питання жіночої долі і щедро приправляє його прискіпливими фізіологічними подробицями* (Вісник НАН України, 2022, № 12, с. 45); *У результаті цивілізаційні кордони України ставали все беззахиснішими, через них легко прослизали наративи і образи російської пропаганди, зазвичай транскрибовані у вигляді культурних продуктів* (там само, с. 62); *Саме за це і шпетив Сталін Довженка* (там само, с. 60). Поширеним явищем є побутування скорочених розмовних варіантів із виразною стилістичною конотацією передусім

у науково-популярних виданнях (*Нобелівка* — замість *Нобелівська премія*, *соціалка* — замість *соціальна допомога*), напр.: *За що дали Нобелівку з фізики в 2022 році* (Куншт, <https://kunsht.com.ua>, дата звернення: 23.07.2023). Порухення функціональних законів мови провокує несприйняття, зниження ваги наукових досліджень у суспільстві. С.Б. Кримський слушно зауважував: «Наука потребує соціального контролю, який орієнтує її на служіння суспільному прогресу. За межами соціально-морального використання наукове знання втрачає культурногуманістичний вимір» (Кримський, 2003, с. 14).

Мовну експресію посилюють авторські неологізми, пор.: *1974, коли остаточно випрозорюються наміри колоніальної партноменклатури імені Щербицького — Маланчука* (Вісник НАН України, 2022, № 12, с. 61). На основі публіцистичних висловлень, експресивних неологізмів автори статей, доповідей продукують нові терміни переважно з негативною оцінністю, пор.: *Анні Ерно явно вірить у визвольну силу письма. Її роботи безкомпромісні й написані простою, вичищеною мовою* (там само, с. 44); *Невипадковим є не раз деклароване, зокрема і в сьогоднішній російській пропаганді, зверхне ставлення до України як держави вочевидь «жіночої», «бабистої» — російський імперіалізм, такий фалократичний, виструнчений по вертикалі: державний, ідеологічний, культурний* (там само, с. 65). Це суперечить природі не лише наукового стилю, а й терміна, однією з диференційних ознак якого є стильова нейтральність (Симоненко, 2013).

Функціональною особливістю української мови є успадковані з радянських часів ідеологеми (кальки ідеологічних наративів із російської мови), сфера вживання яких донедавна була обмежена переважно публіцистичним та художнім стилями. Автори сучасних наукових текстів, передусім у гуманітарній сфері, використовують їх для аналізу історії України та проведення часових паралелей, змінюючи визначальну саме для наукових текстів раціональну оцінність на іронійно-експресивну і виразно публіцистичну (*советський народ, нерушиме єдинство, бразди правління*), напр.: *Фільми, які прокламували «нерушиме єдинство» советського народу, а власне нації, де меншинам дозволено мати своє забарвлення і навіть голос (як то було, скажімо, з грузинськими фільмами, озвучуваними з відчутним грузинським акцентом)* (Вісник НАН України, 2022, № 12, с. 63); *У 1930 р. ВУФКУ було ліквідовано, «бразди правління» кінематографом переведено до Москви* (там само, с. 61).

Низку ідеологем минулого поповнюють публіцистичні неологізми сучасності (*руський мір, рассея, путєводний*), напр.: *А ідеологія «руського міра» кваліфікується як «російська неоколоніальна доктрина, в основі якої покладені шовіністичні, нацистські, расистські, ксенофобські, релігійні ідеї, образи і цілі, знищення України, геноцид Українського народу, невизнання суверенітету України та інших країн...»* (там само, с. 59); *Віднині це єдиний, монолітний колоніальний оркестр під керівництвом умілого диригента. Нині «оркестрантів» об'єднують знову, так само силоміць; тільки в ролі диригента особа з іншим, «путєводним» прізвиськом* (там само, с. 60). Яви-

щем стильового поліморфізму наукових текстів є вживання публіцистичних метафор (передусім як психолінгвістичного засобу привернення уваги широкої аудиторії до змін культурно-історичного життя, ціннісних ідеалів, політичного життя), основна функція яких — актуалізація зрозумілих загальних ознак обраного предмета й формування ідеологічно зумовленого уявлення про нього. Уводячи до наукового тексту публіцистичну метафору, автор свідомо відходить від основної номінативної функції наукової (образно стертої) метафори, пор.: *Прокинулося й кіно, але майже відразу, у 1993—1994 рр., зазнало нищення з боку вже нібито української влади, в якій провідні ролі відігравали люди, чия **рабська московська сукровиця зумовила рух у напрямку нових а-ля переяславських угод*** (там само, с. 61); *Наступний цикл починається в середині 1980, коли **українське суспільство почало прокидатися після сильних снодійних ін'єкцій*** (там само). Н.І. Бойко небезпідставно зауважувала, що «експресивне забарвлення наукової мови виникає в результаті особливостей сприйняття об'єкта дослідження самим автором, який прагне передати не лише зміст, але і враження під час спостереження. А сприйняття наукового твору може викликати певні почуття в читача, але не як відповідну реакцію на емоційність автора, а як усвідомлення самого наукового факту» (Бойко, 2005, с. 234).

Руйнівним для наукового стилю є вживання сленгізмів з експліцитним негативнооцінним значенням, які посилюють у тексті метафоричну експресію і змінюють стилістику наукового тексту на публіцистичну, напр.: *Нині подібні фільми, зроблені «за межею фолу» і здорового глузду, змиті самою історією* (Вісник НАН України, 2022, № 12, с. 64). Коли йдеться про власне науковий або науково-академічний різновид наукового дискурсу, мають на увазі академічність викладу, особливу інформативну спрямованість, адресованість спеціалістам, лишаючи за кадром суб'єктивні (часто соціально зумовлені) складники наукової творчості.

Сучасні наукові тексти засвідчують динаміку лексичної норми української літературної мови і зміни в межах стильової норми наукових текстів. Науковий стиль під впливом тенденцій демократизації мови розширює власні можливості вибору мовних засобів, активізує пасивний фонд літературного словника, створює нові контекстуальні перспективи для розвитку семантичних конотацій. Основні виклики цієї сфери мовного життя — поширення загальних негативних тенденцій лексичної норми (обмеження словотвірного потенціалу, надлишкова варіантність, калькування детермінологізованих номінацій і термінів) і, як наслідок, імовірність втрати основної дефініції стилю як еталона літературної мови.

Стильову норму наукового стилю, а саме принцип її стилістичної нейтральності, порушує публіцистичний виклад інформації, надмірна експресивізація текстів, зумовлена вживанням розмовної, експресивно оцінної лексики, сленгізмів. Такі процеси спричиняють явище стильового поліморфізму, що зумовлює руйнування усталених функціональних можливостей мови.

Перспективи дослідження лексико-семантичних процесів наукового стилю вбачаємо в поглибленні теоретичних засад гнучкої стабільності літературної норми; пропагуванні практичних рекомендацій зі слововживання, потреби дотримуватися лексико-словотвірних законів мови та її функціональної диференціації. Цінність науки — у її спроможності відповісти на всі виклики матеріального і духовного життя народу. А цінність мови науки полягає в її здатності логічно, точно, однозначно, раціонально, переконливо пояснити інформацію з різних галузей знань. Дотримання цих критеріїв є мірилом рівня інтелектуалізації і наукової спільноти, і всієї нації.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ — Білодід І.К. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка.

СУМ-20 — Русанівський В.М. (ред.). (2010—2022). *Словник української мови: у 20 т.* Київ: Наукова думка.

СУЛМ — Гнатюк Г.М., Городенська К.Г., Грищенко А.П., Клименко Н.Ф., Ковалик І.І., Родніна Л.О., Русанівський В.М., Юрчук Л.А. (1979). *Словотвір сучасної української літературної мови.* Київ: Наукова думка.

ES — Tomáš Hoskovec, Jiri Homolac, Jana Hoffmannová, Milada Hirschová (kompilátory). (2002). *Encyclopaedic slovník češtiny.* Praha: BV.

ЛІТЕРАТУРА

- Бойко Н.І. (2005). *Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія.* Ніжин: Видавництво «Аспект-Поліграф».
- Войтенко К. (2013). Експресивність у лінгвістичних студіях. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика, 19,* 31—34.
- Городенська К.Г. (2020). Морфолого-словотвірне перевнормування запозичених прикметників в усталених словосполученнях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія, 1(43),* 92—99.
- Дядюра Г.М., Колесник Д.М. (2017). Засоби експресивності в наукових текстах. *Мовознавчий вісник, 22—23,* 164—172.
- Казимиrowa І.А. (2016). Польське термінознавство: Основні напрями досліджень. *Мовознавство, 5,* 45—57.
- Караванський С. (2014). *Практичний словник синонімів української мови.* Львів: БаК.
- Коць Т.А. (2022). Комунікативно-прагматичні ознаки та функції наукового стилю сучасної української літературної мови. *Українська мова, 4(84),* 41—56. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.041>
- Кочан І. (2012). Українське термінознавство 1960—1990 років. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології, 733,* 24—28.
- Кримський С.Б. (2003). Наука як феномен цивілізації. *Вісник Національної академії наук України, 3,* 7—20.
- Непийвода Н.Ф. (2001). Автор наукового твору: спроба психологічного портрета. *Мовознавство, 3,* 11—23.
- Онуфрієнко Г.С. (2016). *Науковий стиль української мови.* Київ: Центр учбової літератури.
- Пилинський М.М., Дзюбишина-Мельник Н.Я., Ленець К.В. (уклад.). *Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови.* Київ: Наукова думка.
- Селіванова О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.* Полтава: Довкілля.

- Селігей П.О. (2016). *Світло і тіні наукового стилю*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Симоненко Л.О. (2014). Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*, 4, 28—35.
- Синявський О. (1931). *Норми української літературної мови*. Харків: [б. в.].
- Холявко І.В. (2020). Засоби експресивності в українських мовознавчих наукових статтях. *Львівський філологічний часопис*, 8, 185—190.
- Gajda S. (2001). Nowe społeczności dyskursywne a edukacja komunikacyjna. *Zmiany w publicznych zwyczajach językowych*. S. 7—13. J. Bralczyk K. Mosiołek-Kłosińska (Red.). Warszawa: BV.
- Kłosińska K. (2009). *Formy i normy, czyli poprawna polszczyzna w praktyce*. Warszawa: BV.
- Kumar R. (2018). Style of Scientific Writing. Retrieved December 15, 2023 from <http://surl.li/ozwjf>
- Wytrębowski J. (2009). O poprawności językowej publikacji naukowo-technicznych. *Zagadnienia naukoznawstwa*, 1(179), 1—10.

Статтю отримано 02.10.2023

LEGEND

- СУМ** — Bilodid, I.K. (Ed.). (1970—1980). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- СУМ-20** — Rusanivskiy, V.M. (Ed.). (2010—2022). *Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vols*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- СУЛМ** — Hnatiuk H.M., Horodenska K.H., Hryshchenko A.P., Klymenko N.F., Kovalyk I.I., Rodnina L.O., Rusanivskiy V.M., & Yurchuk L.A. (Eds.). (1979). *Vocabulary of modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- ES** — Tomáš Hoskovec, Jiri Homolac, Jana Hoffmannová, & Milada Hirschová (Eds.). (2002). *Encyclopaedic dictionary of Czech*. Praha: BV (in Czech).

REFERENCES

- Boiko, N.I. (2005). *Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects: monograph*. Nizhyn: Vydavnytstvo “Aspekt-Polihraf” (in Ukrainian).
- Diadiura, H.M., & Kolesnyk, D.M. (2017). Means of expressiveness in scientific texts. *Linguistic Bulletin*, 22—23, 164—172 (in Ukrainian).
- Gajda, S. (2001). New discourse communities and communication education. *Changes in public linguistic customs* (pp. 7—13). Varshava: BV (in Polish).
- Horodenska, K.H. (2020). Morphological and word-forming renormalization of borrowed adjectives in established word combinations. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology*, 1(43), 92—99 (in Ukrainian).
- Karavanskyi, S. (2014). *A practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language*. Lviv: BaK (in Ukrainian).
- Kazymyrova, I.A. (2016). Polish terminology: Main directions of research. *Movoznavstvo*, 5, 45—57 (in Ukrainian).
- Kholiavko, I.V. (2020). Means of expressiveness in Ukrainian linguistics scientific articles. *Lviv Philological Journal*, 8, 185—190 (in Ukrainian).
- Kłosińska, K. (2009). *Forms and norms, or correct Polish in practice*. Varshava: BV (in Polish).
- Kochan, I. (2012). Ukrainian terminology of the 1960s—1990s. *Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”. Series: Problems of Ukrainian Terminology*, 733, 24—28 (in Ukrainian).
- Kots, T.A. (2022). Communicative and pragmatic features and functions of the scientific style of the modern Ukrainian literary language. *Ukrainian language*, 4(84), 41—56. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.041> (in Ukrainian).

- Krymskyi, S.B. (2003). Science as a phenomenon of civilization. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 7–20 (in Ukrainian).
- Kumar, R. (2018). Style of Scientific Writing. Retrieved December 15, 2023 from <http://surl.li/ozwjf>
- Nepiyvoda, N.F. (2001). The author of a scientific work: an attempt at a psychological portrait. *Movoznavstvo*, 3, 11–23 (in Ukrainian).
- Onufriienko, H.S. (2016). Scientific style of the Ukrainian language. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury (in Ukrainian).
- Pylynskyi, M.M., Dziubys'hyna-Melnyk, N.Ya., & Lenets, K.V. (Eds.). (1990). *The interaction of artistic and journalistic styles of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Selihei, P.O. (2016). *Light and shadows of scientific style*. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" (in Ukrainian).
- Selivanova, O. (2006). *Modern linguistics: a terminological encyclopedia*. Poltava: Dovkillia (in Ukrainian).
- Symonenko, L.O. (2014). Ukrainian terminology: state and prospects. *Movoznavstvo*, 4, 28–35 (in Ukrainian).
- Syniavskiy, O. (1931). *Norms of the Ukrainian literary language*. Kharkiv: [b. v.] (in Ukrainian).
- Voitenko, K. (2013). Expressiveness in linguistic studies. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Linguistics*, 19, 31–34 (in Ukrainian).
- Vytrebowich, J. (2009). On the linguistic correctness of scientific and technical publications. *Issues in science*, 1(179), 1–10 (in Polish).

Received 02.10.2023

Tetiana Kots, Doctor of Philological Sciences, Senior Researcher
in the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

LEXICO-SEMANTIC PROCESSES IN MODERN SCIENTIFIC TEXTS: FROM THE DYNAMICS OF THE LITERARY NORM TO STYLE POLYMORPHISM

The article analyzes lexical-semantic processes in modern scientific texts. In the aspect of the literary norm, the activation of rarely used, reactivation of outdated, determinologizing, expansion of the meaning of special, functioning of foreign vocabulary was observed. The word-forming tendencies of the scientific style are highlighted, taking into account the internal laws and potential possibilities of the Ukrainian language. Scientific style, under the influence of the trends of language democratization, expands its own possibilities in the choice of linguistic means, activates the passive fund of the literary dictionary, creates new contextual opportunities for the development of semantic connotations. The main challenges of this sphere of linguistic life are the spread of general negative tendencies of the lexical norm (restriction of word-formation potential, excessive variability, tracing of determinologized nominations and terms) and, as a result, the threat of losing the basic definition of style as a standard of literary language.

In the aspect of stylistic norms, excessive expression of texts due to the use of means not typical for scientific language was recorded: colloquialisms, neologisms, ideologues, slangisms, etc. Such processes cause the phenomenon of stylistic polymorphism with the possibility of destroying the established functional capabilities of the language.

Keywords: *scientific style, scientific text, literary norm, stylistic norm, lexical-semantic processes, linguistic expression.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.018>
УДК 811.161.2'366.53'367.622

О.Я. ЛАВРІНЕЦЬ, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04655
E-mail: lavrinets@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6363-1502>

ЗМІНИ ГРАМАТИЧНИХ НОРМ ЧИСЛА В ПИТОМИХ ТА ІНШОМОВНИХ НАЗВАХ ВЗУТТЯ

У статті простежено динаміку граматичної категорії числа в питомих та іншомовних іменникових назвах взуття сучасної української мови. Виокремлено ядро, приядерну зону та периферію номенів взуття за граматичним значенням числа, зафіксованим у друкованих і/або електронних словниках сучасної української літературної мови. З'ясовано чинники непослідовної репрезентації іменникових назв взуття за категорією числа в лексикографічних джерелах.

Ключові слова: *категорія числа, іменник, назва взуття, pluralia tantum, парна множина, розчленована множина, нерозчленована множина, динаміка, словник.*

Від часу появи багато тисячоліть тому взуття змінилося і функційно, і зовні. Нині воно є не лише захистом ніг людини, а й обов'язковою частиною її завершеного образу. Взуття та його різноманітні моделі вивчає насамперед товаровознавство, однак і для мовознавства це також цікавий об'єкт дослідження в синхронному та діахронному аспектах. Зокрема, лінгвісти переважно аналізували назви взуття з погляду діалектної диференціації (Никончук та ін., 1998; Гримашевич, 2003; Бобер, 2021; Березовська, 2008 та ін.), походження, актуалізації, способів номінації (Войтів, 1985; Хмара, 2006; Купрікова, 2012; Купрікова, 2013; Дьолог, 2022 та ін.). Проте граматична характеристика іменників цієї семантичної групи ще не була предметом окремого дослідження. Номени взуття лише частково схарактеризовано щодо різного лексикографічного опрацювання,

---

Цитування: Лаврінець О.Я. (2024). Зміни граматичних норм числа в питомих та іншомовних назвах взуття. *Українська мова*, 1(89), 18–42. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.018>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

що зумовлено двозначністю форми множини іменників — назв парних предметів, точніше суб'єктивізмом їх числової інтерпретації (Лиса, 2013).

Назви взуття сучасної української мови не становлять абсолютно закритої та сталої семантичної групи. Деякі з них потрапили до пасивної лексики, тому що позначають взуття, що зникло з ужитку або його нечасто використовують українці (*жовтинці, личаки* (рідше *лапті*), *колодки, постолі* (зменш.-пестл. *постолики*), *сап'янці / саф'янці, чижми* (зменш.-пестл. *чижемки*) тощо). Більшість аналізованих найменувань взуття зберегла статус активних лексем і позначає давні види взуття, які трансформовано до сучасних потреб суспільства (*боти, ботфорти, еспадрилі / еспадрилі, капці, мокасини, сабо, сандалії, туфлі, черевики, чоботи* тощо), або відносно нові види чи моделі взуття, що набули поширення в суспільстві та стали звичним елементом гардеробу українців (*балетки, босоніжки, кеди, кросівки* тощо). У першій чверті ХХІ століття внаслідок динамічних процесів у сучасній модній індустрії семантичну групу назв взуття української мови суттєво поповнили нові лексеми переважно іншомовного походження (*ботильйони, велінгтони, вібрами, дезерти, дербі, конверси, лабутени, лофери, мюлі, оксфорди, хіліси, челсі, слайдери, сланці, сліпони, снікери / снікерси, угі / уги* тощо), фонетико-графічне та граматичне освоєння яких ще триває. Нині група іменникових назв взуття охоплює значну кількість одиниць, актуальність вивчення яких зумовлена потребою уніфікованого лексикографічного впорядкування за граматичним та орфографічним параметрами.

Мета нашої розвідки — простежити динаміку граматичної категорії числа в питомих та іншомовних іменникових назвах взуття в сучасних друкованих та електронних словниках, проаналізувати словозмінний і класифікаційний компоненти цієї категорії, дослідити вияв граматичної дискретності / недискретності номенів взуття в сучасній українській мовній практиці.

Джерелом для дослідження слугували друковані й електронні словники сучасної української мови: «Великий електронний словник української мови» (далі — ВЕСУМ), «Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики» (далі — ВЗОССУЛ), «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (далі — ВТССУМ), «Електронний граматичний словник української літературної мови» (далі — ЕГСУЛМ), «Словник УА. Портал української мови і культури» (далі — ПУМК), «Словник української мови» в 11 т. (далі — СУМ), «Словник української мови: в 11 т. Додатковий том: у 2 кн.» (далі — СУМ-11Д)¹, «Словник української мови» за ред. В.В. Жайворонка (далі — СУМ-2016), «Словник української мови» у 20 т. (далі — СУМ-20), «Український орфографічний словник» (далі — УОС), 16-та версія Генерального регіонально аното-

¹ У розвідці враховуємо також номени взуття, зафіксовані в СУМі-11Д, що їх не було репрезентовано в СУМі, доповненням якого є додатковий том у двох книгах, що містить 35 тис. слів.

ваного корпусу української мови (далі — ГРАК-16) та українськомовні рекламні дописи в соціальній мережі «Instagram». Зібрана картотека охоплює понад 140 іменників на позначення видів взуття та його моделей².

За традицією назви взуття уналежнено до іменників, що їх уживають лише у формі множини, бо вони позначають парні предмети, а форму однини цих лексем (на зразок *тапочка*, *туфля*), рекомендовану в деяких посібниках (Чак, 1978, с. 8), вважають раритетною (Білодід, 1969, с. 70; Матвіяс, 1974, с. 17–18) або й такою, яка порушує морфологічні норми (Дубчак, 2021, с. 146). Цю тенденцію суперечливо представлено в редакціях «Українського правопису» (далі — УП) 1990 і 1993 рр. і його перевиданнях: лексему *кросівки* подано серед іменників *pluralia tantum*, а форму іменника *чобіт* наведено в алфавітному покажчику як вихідну його відмінково-числової парадигми (УП-1990, с. 84, 231; УП-1993, с. 79, 226; УП-1997, с. 79, 226; УП-2003, с. 79, 226; УП-2005, с. 79, 226; УП-2007, с. 96, 276; УП-2015, с. 96, 276). Невизначеність граматичного статусу іменникових назв взуття засвідчено і в навчальній літературі. Наприклад, словоформи *чобіт*, *чобітьми* (і *чоботями*, *чоботами*) подано серед зразків відмінювання іменників II відміни, а словоформу *ковзанів* — серед множинних іменників (Ковтюх, 2007, с. 253, 259); лексеми *бутси*, *ковзани* репрезентують семантичну групу «назви одягу та взуття», що належить до множинних іменників — конкретних назв (Леонова, 1983, с. 51, 99–101; Волох та ін., 1989, с. 42, 56, 57; Плющ, 1994, с. 204). Однак прикладів подання назв взуття поміж іменників *pluralia tantum*, що позначають парні предмети, виявлено мало, а лексема *чобіт* у формі родового відмінка однини (*чобіт*) і/або орудного відмінка множини (*чобітьми*, *чоботами*, *чоботями*) ілюструє особливості відмінювання іменників II відміни (Грищенко, 2002, с. 304–305, 321; Ющук, 2004, с. 309, 323; Пономарів, 2005, с. 150, 161; Бойко, Давиденко, 2014, с. 47, 57).

Назви взуття непослідовно представлено в лексикографічних виданнях, зокрема друкованих тлумачних та орфографічних словниках: реєстровою є або форма множини, або форма однини іменника із зазначенням чи без зазначення іншої форми (Лиса, 2013, с. 95–96). У СУМі та ВТССУМі, який переважно наслідує СУМ, одні лексеми (*босоніжки*, *гольфи*, іст.³ *котурни*, *мокасини*) зафіксовано як множинні, інші, а їх більшість, зареєстровано у формі множини та зазначено форму однини (*бутси* — *бутс*, *гетри* — *гетра*, *кеди* — *кед*, *туфлі* — *туфля*, *унти* — *унт* / *унта* та ін.). В орфографічних словниках (ВЗОССУЛ; УОС) назви взуття репрезентовано здебільшого в однині як вихідній формі відмінково-числової парадигми іменника (*балетка*, *ботфорт*, *капець*, *кросівка*, *пантофель* / *пантофля*, *сандалія* тощо), зокрема й ті, що їх у названих

² У дослідженні не маємо на меті вивчити всі лексеми сучасної української мови на позначення видів і моделей взуття та ґрунтовно проаналізувати їх із погляду походження та функціонування. У картотечі зібрано не лише назви взуття, а й назви одягу для ніг, що має парні частини.

³ Стилiстичні позначки подаємо відповідно до тих, що їх зазначено у словнику/ах.

тлумачних словниках кваліфіковано як множинні (*босоніжка, котурн*). До деяких лексем аналізованої семантики не подано форми множини (*лапоть, хоч личак — личаки, постіл — постоли*) або однини (*півчобітки, хоч полуботок — полуботки*). Іменники *гольфи* та *мокасини* представлено як множинні, що зазначено у тлумачних словниках, проте кілька назв взуття в орфографічних словниках мають граматичний статус іменників *pluralia tantum* на відміну від тлумачних словників, пор.: *штиблети* (ВЗОССУМ, УОС), *пантолети, шиповки* (ВЗОССУМ), *боти* (УОС).

У словниках іношомовних слів загалом повторено ті самі принципи реєстрування номенів взуття, що й у тлумачних, але подекуди їх репрезентовано по-іншому: назви взуття зафіксовано у формі множини або без граматичної інформації (Пустовіт та ін., 2000; Нечволод, 2007), або із граматичною довідкою (Бибик, Сjuta, 2012), зокрема із зазначенням форми однини (*балетки — балетка, ботфорти — ботфорт, бутси — бутс, гетри — гетра, ічиги — ічиг, сандалі — сандаля, сандалії — сандалія*) чи з приміткою «множина» (*гольфи, котурни, мокасини, пуанти, ролики*).

У діалектних тематичних словниках назви взуття зареєстровано за тією формою числа, яка, за визначенням укладачів, переважає в досліджуваних говірках (Березовська, 2010; Гримашевич, 2002). У реєстрі словників домінують іменникові назви взуття у формі множини, до більшості з яких подано форму однини (*балетки — балетка, боти — бот, ботинки — ботинок, валянки — валянок, капці — капець, кеди — кед, повстяки — повстяк, черевики — черевик, чоботи — чобіт* та ін.). Іноді граматичне значення роду номена взуття відмінне від того, що його кодифіковано в лексикографічних джерелах літературної мови, зокрема друкованих тлумачних та орфографічних словниках (*босоніжки — босоножок / босоніжок, бурки — бурок, в'єтнамки — в'єтнамок, гольфи — гольфа / гольхва, кросівки — кросовок, сандалі — сандаля, сандалети — сандалет, тапочки — тапочок, чешки — чешок, чуні — чунь, шиповки — шиповок*). Загалом репрезентація діалектних назв взуття в тематичних словниках несистемна: назви взуття зафіксовано як множинні іменники то в обох словниках (*макасини / макасини, ногавиці, румунки* тощо), то лише в одному з них. Пор.: *мокроступці, хоч мокроступи — мокроступ, мокроступки — мокроступка; резини / резинки / резинники / резиняки / резинівки / резиновики / резинушки / резиняшки, хоч гумовики — гумовик, гумовці — гумовець; туфлі, хоч топаки 'туфлі' — топак; чапці, хоч тапки — тапок, тапочки — тапочок, тапці — тапець; шльопанці, хоч шльопи — шльоп, шльопки — шльопка* (Гримашевич, 2002); *латуни* 'старе полатане взуття', хоч *шкарбани / шкарбуни* 'старе стоптане взуття' — *шкарбан / шкарбун; унти* (Березовська, 2010). За нашими спостереженнями, граматичну характеристику за числовою ознакою деяких номенів взуття, представлених лише в одному з діалектних тематичних словників, також подано непослідовно. Пор.: *гренжолі, недохідки* 'старе стоптане взуття'; *лахи* 'взуття, непридатне для носіння' — лише множина, але *корсаки, стоптанки* 'старе стоптане взуття' — *корсак, стоптанок; полубосоніжки — полубосоножок, полуботинки — полуботинок, полукеди — полукед,*

полусапожки — *полусапожок*, *полутухлі* — *полутухоль*, але *полукалоші* — лише множина (Березовська, 2010); *недоноски* ‘старе розтоптане взуття’ — лише множина, але *недотопки* ‘старе розтоптане взуття’ — *недотопка*, *стопки* ‘стоптане взуття’ — *стопок*; *пантофлі* — лише множина, але *пантинки* — *пантинок*, *пуфельки* — *пуфелька*, *тапи* — *тап* (Гримашевич, 2002).

У СУМі-20 (нині вийшли друком 13 томів (А—Покірно) — О.Л.) оновлено, порівняно із СУМом, СУМом-11Д та ВТССУМом, перелік іменників — назв взуття, реєстровою одиницею яких є форма множини із зазначенням форми однини: *бахили* — *бахила*, *босоніжки* — *босоніжка*, *ботиночки* — *ботиночок*, *бродні* — *бродень*, *гольфи* — *гольф*, діал. *мешти* — *мешт*, *мокасини* — *мокасин*. Лексеми *кросівки*, *пантолети*, що їх немає в реєстрі одиниць СУМа, зазначено в СУМі-20 як іменники з граматичним значенням однини і множини, що збігається з їхньою характеристикою у ВТССУМі та СУМі-11Д (числові пари *кросівка*, *пантолета*). Водночас кілька назв взуття в СУМі-20 кваліфіковано як множинні іменники так само, як і в СУМі та ВТССУМі (*котурни*) або лише у ВТССУМі (*бурки*).

У чинній редакції «Українського правопису» лексеми *кросівки* чи будь-якої іншої лексеми на позначення взуття вже не зафіксовано поміж іменників, уживаних лише у формі множини, а сполуку *кросівки* «*Пума*» (треба розуміти *кросівки* як різновид взуття — О.Л.) подано в одному з правил уживання великої літери (УП-2019, с. 132—133, 88). Лексеми *кед*, *черевик* (і похідна *черевичок*), *чобіт* ілюструють правопис флексії *-а* іменників II відміни у формі родового відмінка однини (там само, с. 114), а словоформи *чоботів* (і *чобіт*), *чобітьми* (і *чоботями*, *чоботами*), *на чоботях* (і *чоботах*) репрезентують словозміну іменників II відміни (там само, с. 125, 127, 128). Отже, іменникові назви взуття, принаймні зазначені в чинному українському правописному кодексі, належать до групи назв злічуваних предметів, які мають граматичне значення однини та множини.

Іменникові назви взуття неоднозначно кваліфіковано в теоретичних дослідженнях функційно-категорійної граматики. Семантичну групу «найменування взуття», ілюстровану лексемами *бутси*, *ковзани*, зараховано і до іменників *pluralia tantum* (Загнітко, 2017, с. 164, 168), і до іменників, функційно наближених у своїх виявах до іменників *pluralia tantum* через регулярність уживання цих іменників (*капці*, *кросівки*, *чоботи*) у формі множини (там само, с. 164—165). У граматичних довідниках нomen взуття, що належать до II відміни (*бот* (похідний *ботик*), *ботфорт*, *бутс*, *валянець*, *валянок* (похідний *валяночок*), *ковзан*, *котурн*, *личак*, *мокросуп*, *пантофель*, *повстяник*, *пуант*, *ролик*, *сап'янець*, *саф'янець*, *черевик* (похідний *черевичок*), *чобіт* (похідні *чобіток*, *чобіточок*), *унт*, *шльопанець*), подано у формі однини (Лозова, Фридрак, 2015; Лозова, 2016), однак деякі з них, наприклад *бот*, *ботик*, *ролик*, *шльопанець*, що можуть бути омонімами, зазначено без семантики, а тому не зрозуміло, чи є ці лексеми назвами частини взуттєвої пари. Зауважимо, що деякі омоніми за значенням диференційовано, зокрема флексією у формі родового відмінка однини: *гольфу* (гра) і *гольфа* (одяг), *підбору* (добір) і *підбора*

(каблук), *сап'яню*, *саф'яню* (тонка шкіра) і *сап'яця*, *саф'яця* (чобіт). Примітно також те, що лексеми *боти*, *бахили*, *бутси*, *мокасини*, *пантофлі*, *півчобітки*, *пуанти*, *штиблети* уналежнено до реєстру множинних іменників (Лозова, 2016, с. 213—221). Іменники *бот*, *бутс*, *пантофель*, *пуант* зафіксовано серед іменників II відміни, іменники *бахила*, *штиблета*, припустімо, належать до I відміни (а її не введено до переліку іменників довідника — *О.Л.*), відповідно ці лексеми не належать до іменників *pluralia tantum*. Граматичну кваліфікацію іменників *мокасини* і *півчобітки* не визначено: або це іменники *pluralia tantum*, або це іменники, що можуть утворювати числові пари (*мокасин* — *мокасини*, *півчобіток* — *півчобітки*), проте їх у переліку іменників II відміни немає.

У словникові О.О. Тараненка кілька лексем на позначення взуття (*чобіт* — *чоботи*, *постіл* — *постоли*, *чоботисько* — *чоботиська*, *чоботище* — *чоботища*) репрезентують відмінково-числові парадигми словозміни іменників (Тараненко, 2003, с. 71—72, 78, 131). У «Словнику дієслівного керування» назви взуття подано у формі знахідного (прийменникового / безприйменникового) або родового відмінка множини: *ВЗУВАТИ* / *ВЗУТИ черевики*, *чоботи*, *кросівки*, *босоніжки*, *капці*; *у/в черевики*, *у/в чоботи*, *у/в кросівки*, *у/в босоніжки*, *у валянки*; *НЕ ВЗУВАТИ* / *НЕ ВЗУТИ черевиків*, *чобіт*, *кросівок*, *босоніжок*, *капців*, хоч ілюстративний матеріал до статті містить назви взуття у формі як множини, так і однини (Колібаба, Фурса, 2017, с. 88). Уживання іменникових назв взуття у формі множини та однини спостережено також в ілюстративному матеріалі друкованих тлумачних словників: СУМ, СУМ-11Д, СУМ-20.

Репрезентація елементів взуття в лексикографічних виданнях є уніфікованою: реєстрова одиниця — це іменник у формі однини, причому переважно без зазначення форми множини (ідеться про друковані тлумачні та орфографічні словники). Напр.: *задник*, *закаблук*, *каблук* (похідний *каблучок*), *корок*, *набійка*, *носок* (похідний *носочок*), *передок* (але *переди* — лише множина), *підбор*, *підметка*, *підошва*, *платформа*, *п'ята* (похідний *п'ятка*), *рант*, *супінатор*, *танкетка*, *устілка*, *халява* (похідний *халявка*), *шнурок* (похідний *шнурочок*), *шнурівка* (похідний *шнурівочка*), *шпилька*, *шпора* (похідний *шпорка*) тощо. В ілюстративному матеріалі до статей тлумачних словників (СУМ, СУМ-20) номени елементів взуття вжито у формі однини та множини, що зумовлено насамперед граматичним значенням номенів взуття, щодо яких вони виражають партитивне значення або з якими контекстно пов'язані. Напр.: *Остап піднявся, обережно вибив люльку об каблук чобота* (Д. Білий); *Хлопчаки перезирнулися й заляскали широкими підошвами батькових черевиків по стежці* (М. Циба); *Полудрабок обшмугав жовтий сап'янець і зробив смугу через усю халяву й передок* (І. Нечуй-Левицький); *Ті ноги були взуті в тупоносі чоботи, не нові, але... добре вишиті, підбиті товстими підметками з волової шкіри* (Ю. Мушкетик) тощо. За числовою формою іменника — назви елемента взуття відновлювана форма числа елімінованого іменника — назви взуття. Напр.: *Тарас Григорович влаштувався в густих кущах, витягав з-за халяви*

(= із чобота — О.Л.) *крихітну книжечку і писав вірші* (З. Тулуб); — *Топай, кисільна душа, а то загубиш задники* (= черевики — О.Л.) *на дорозі, — гри-має на нього мій сусід* (Є. Долман); *Зелене хитиво шелюгів, вибілений сон-цем пісок, на ньому свіжі сліди дівочих каблучків* (= туфель — О.Л.) (Г. Тютюнник) тощо. (Приклади взято із СУМа та СУМа-20.)

Номен елемента взуття з атрибутивним значенням щодо номена взуття у формі множини зафіксовано в ілюстративному матеріалі СУМа і СУМа-20 у формах однини і множини, пор.: *Вона в чоботах на шпильках, а я у важких черевиках з товстою підошвою, які заважають мені рухатися* (С. Андрухович); *Ходила вона, засунувши руки в кишені халата, в босоніжках на високій корковій платформі* (В. Рубан); *Ридикюль чорний, бо чорні, на високих каблучках туфлі з довгими носочками* (Б. Харчук); *Ось ці сандалі на низькому підборі, з кількома тоненькими замшевіми пасочками — теж потрібна річ* (Г. Вдовиченко); *Чоботи з високими лиснючими халявами були на корках* (І. Нечуй-Левицький); *Чоботи з високим задником* тощо. Варіантні числові форми має також іменник — назва елемента взуття з адвербіальною семантикою, напр.: *Капітан, заклавши руки за спину, перехитувався з п'яти на носок* (А. Кокотюха); *Він уже був у чоботях і зіп'явся на носки, тоді хитнувся на закаблуки, щоб розім'яти онучі на носі* (Ю. Смолич); *Крутнулась на каблучці молодиця* (А. Головка); *Крутнулася [Наталка] пустотливо на високім підборі, аж довга сукня пішла дзвоном довкола її струнких ніг* (П. Загребельний); *Похитуючися на підборах, граючи бровами, Ірина зацікавлено розглядала тендітну дівочу постать на ослоні* (Ю. Смолич). (Приклади взято із СУМа та СУМа-20.)

Іменник *танкетка* з метонімічним значенням 'легке жіноче взуття на такій підошві' вживаний у формі множини, напр.: *Плелися дівочі розмови про розвітки привезених у сільмаг кресатенів та кресжоржетів, про фасони босоніжних танкеток...* (І. Волошин). (Приклад узяті із СУМа.) Сучасне узуальне мовлення засвідчує функціонування з метонімічним значенням 'жіноче взуття на тонких каблучках' іменника *шпилька* у формах однини та множини, напр.: *Висока шпилька спричиняє перевантаження хребта, але суцільна плоска підошва — також не найкращий варіант* (ГРАК-16, Високий Замок, 2007); *Високі шпильки і дзвінкі каблучки в цьому сезоні не користуються великою любов'ю у дизайнерів* (ГРАК-16, UNIAN.NET, 2021).

Назви взуття належать до лексико-граматичного розряду конкретних іменників, тому що позначають предмети, яким властиві просторові й часові межі та які підлягають лічбі, тобто є дискретними. Від античних часів взуттєва пара — це не просто два однорідні предмети, наприклад черевики, а лівий і правий черевики, виготовлені за різними лекалами. Тому іменник — назва взуття репрезентує парну множину (генетично пов'язану з історичною двоїною), що насамперед ґрунтується на позначенні симетричних об'єктів, розташованих з обох боків осі симетрії (Загнітко, 2017, с. 178). Взуттєва пара становить розчленовану сукупність симетричних предметів, у якій кожен із них зберігає самостійність і функційну роздільність, а отже, іменник на позначення пари взуття,

тобто певної єдності, що складається з двох постійно не з'єднаних між собою предметів, виражає значення розчленованої множини, напр.: *лівий черевик і правий черевик — (два) черевики / пара черевиків; лівий чобіт і правий чобіт — (два) чоботи / пара чобіт (чоботів); лівий кед і правий кед — (два) кеди / пара кедів* тощо. Іменник на позначення певного різновиду взуття має значення нерозчленованої множини, напр.: *чоботи* 'взуття з високими халявами'; *черевики* 'невисоке взуття переважно на шнурках або гудзиках'; *кеди* 'легке спортивне взуття на гумовій підошві' тощо. Аналогічно значення розчленованої та нерозчленованої множини мають іменники — назви одягу для ніг, що має парні частини: *гамаші, гетри, гольфи, онучі, панчохи, шкарпетки* (розм. *носки*). Однак лише значення нерозчленованої множини виражають іменники на зразок *бриджі, брюки, джинси, кальсони, колготи, колготки, легінси, лосини, панталони, підштанки, підштаніки, повзунки, рейтузи, слакси, шаровари, шорти, штани*, оскільки позначають предмети одягу, що складаються з двох симетричних частин, завжди з'єднаних між собою в цілісність.

Значення розчленованої або нерозчленованої множини номена взуття є визначальним відповідно для орфографічного словника з реєстровою формою однини іменника як вихідної його відмінково-числової парадигми та тлумачного словника з реєстровою формою множини іменника, що виражає семантику різновиду взуття. Подання іншої числової форми (без окремої реєстрації!) в орфографічному та тлумачному словниках засвідчує словозмінний компонент категорії числа іменників на позначення взуття і його моделей.

За граматичним значенням числа, зафіксованим у всіх або деяких із залучених до аналізу друкованих й електронних словників, виокремлено такі сфери іменників — назв взуття: ядро, приядерна зона, периферія.

Ядро охоплює назви взуття, що мають граматичний статус іменника із числовою парою. Більшість таких іменників (37 лексем) репрезентовано в усіх досліджуваних лексикографічних джерелах⁴. Це переважно відмінювані іменники: *балетки — балетка, ботфорти — ботфорт, бутси — бутс* (у ВЕСУМі подано також покруч / помилкове написання *бутса*), *валянки — валянок, валянци — валянець, гетри — гетра, калоші — калоша, капці — капець, кеди — кед, ковзани — ковзан, краги — крага, кросівки — кросівка* (доданий до реєстру СУМа-11Д), *лапті — лапоть, личаки — личак, жарт. мокроступи — мокроступ*, розм. *носки — носок, пантофлі — пантофель / пантофля, панчохи — панчоха, пінетки — пінетка, повстяки — повстяк, повстяники — повстяник, полуботки — полуботок*, заст. або діал.

⁴ До цього переліку зараховуємо також СУМ-20 та СУМ-2016. За нашими спостереженнями, номени взуття із граматичним значенням однини і множини збережено в нині опублікованих 13 томах (А—Покірно) СУМа-20. Припускаємо, що до наступних томів цього словника буде долучено решту іменникових назв взуття, які зафіксовано в СУМі із числовою парою. Через обмежений обсяг СУМа-2016 кілька лексем ядра, зокрема *балетки, мокроступи, носки, полуботки*, не потрапили до його реєстру.

постоли — *постіл*, *пуанти* — *пуант*, *сандаleti* — *сандаleta*, *сандали* — *сандаля*, *сандалії* — *сандаля*, *сап'янци* — *сап'янець*, *туфлі* — *туфля*, *унти* — *унт/унта* (у ВЕСУМі лише *унт*), *черевики* — *черевик*, *чоботи* — *чобіт*, *чуні* — *чуня*, розм. *шкарбани* / *шкарбуни* — *шкарбан* / *шкарбун*, *шкарпетки* — *шкарпетка*, розм. *шльопанці* — *шльопанець*; а також іменник середн. р. *сабо* з омонімійними відмінково-числовими формами. Меншу частину ядра становлять іменникові назви взуття (9 лексем), що їх зафіксовано переважно в усіх або кількох залучених до аналізу словниках. У решті лексикографійних джерел цих лексем не подано. Напр.: *ботинки* — *ботинок* (ВЕСУМ; ВТССУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-20), діал. *ботки* — *боток* (ВЗОССУЛ; ВТССУМ; ПУМК), *гамаші* — *гамаша* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-20), розм. *дутики* — *дутик* (ВЕСУМ; СУМ-20), розм. *кирзакі* — *кирзак* (ВЕСУМ; СУМ-11Д; СУМ-20), *напівчобітки* — *напівчобіток* (ВЕСУМ; СУМ-2016), *полуботинки* — *полуботинок* (ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ), *саф'янци* — *саф'янець* (ВЕСУМ; ВТССУМ; ПУМК; СУМ), *чув'яки* — *чув'як* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; УОС), а також фонетичні варіанти розм. рідко *кирзяки* — *кирзяк* (СУМ-11Д), діал. *чуваки* — *чувак* (СУМ-11Д) та словотвірні варіанти розм. *кирзовики* — *кирзовик* (СУМ-20), розм. *кирзачі* — *кирзач* (СУМ-2016).

До ядра зараховуємо також номени взуття (5 лексем), що їх представлено лише в одному, причому електронному, словнику — ВЕСУМі. Наприклад, лексеми з ремаркою «покруч / помилкове написання» *напівчеревики* — *напівчеревик*, *напівчоботи* — *напівчобіт*, *тапки* — *тапок*; з ремаркою «сленг» *сліпери* — *сліпер*; без стилістичного маркування *снікерси* — *снікерс*.

Кодифікація форми однини іменників ядра, зокрема тих, що зафіксовані в усіх, переважно в усіх чи кількох, насамперед друкованих, лексикографійних джерелах, зумовлена, на нашу думку, питомим походженням лексем (*дутики*, *ковзани*, *лапті*, *личаки*, *мокроступи*, *повстяки*, *повстяники*, *постоли*, *черевики* тощо) і граматичним освоєнням давно або відносно давно запозичених лексем (*ботфорти*, *бутси*, *гамаші*, *гетри*, *капці*, *кеди*, *пантофлі*, *панчохи*, *пуанти*, *туфлі*, *унти*, *шкарпетки* тощо), відповідно активним та внормованим ужитком форми однини цих іменників у сучасній мовній практиці. Репрезентацію вихідної форми однини для номенів взуття, поданих лише в електронному словнику (*напівчеревики*, *напівчоботи*, *сліпери*, *снікерси*, *тапки*), можна пояснити вподобаннями укладачів, оскільки в текстах ГРАКу-16 як джерельній базі ВЕСУМа спостерігаємо функціонування цих іменників тільки (*напівчеревики*, *сліпери*, *снікерси*) або переважно (*напівчоботи*, *тапки*) у формі множини, що свідчить про вияв ними класифікаційного компонента категорії числа. Водночас представлення тільки в одному лексикографійному джерелі засвідчує неактивність ужитку та неуніфікованість граматичного числа зазначених іменникових лексем.

Кількісно менше порівняно з ядром лексем на позначення взуття мають відмінну граматичну характеристику в досліджуваних лексикогра-

фійних виданнях: або іменника *pluralia tantum*, або іменника із числовою парою. Такі номени взуття зараховуємо до приядерної зони, оскільки їхню числову форму однини у словниках зафіксовано непослідовно. Більшість номенів взуття цієї зони (13 лексем) репрезентовано переважно зі статусом іменника з граматичним значенням однини і множини: *бахили* — *бахила* (ВЕСУМ; ПУМК; СУМ-20), *босоніжки* — *босоніжка* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ-2016; СУМ-20; УОС), *боти* — *бот* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; СУМ-20), розм. *в'єтнамки* — *в'єтнамка* (ВТССУМ; ПУМК; СУМ-11Д), розм. *виступці* — *виступець* (ВЕСУМ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; СУМ-20; УОС), *ічиги* — *ічиг* (ВЗОССУЛ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ-11Д; СУМ-20; УОС), *котурни* — *котурн* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ЕГСУЛМ; ПУМК; УОС), *пантолети* — *пантолета* (ВТССУМ; СУМ-11Д; СУМ-2016; СУМ-20), *півчобітки* — *півчобіток* (ВЕСУМ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; СУМ; СУМ-2016), розм. *тапочки* — *тапочка* (ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; УОС), *чешки* — *чешка* (ВЕСУМ; ЕГСУЛМ; СУМ-2016), *шиповки* — *шиповка* (ВЕСУМ; ВТССУМ; ПУМК), *штиблети* — *штиблєта* (ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; СУМ; ПУМК; СУМ-2016) / сленг *штиблєт* (ВЕСУМ). В іншому/інших словниках, де ці лексеми зафіксовано, подано примітку «множинний» іменник: *бахили* (ВЕСУМ; ПУМК), *боти* (УОС), *босоніжки* (ВТССУМ; СУМ), *в'єтнамки* (СУМ-20), *виступці* (ВЗОССУЛ), *ічиги* (ВТССУМ), *котурни* (ВТССУМ; СУМ; СУМ-20), *пантолети* (ВЗОССУЛ), *півчобітки* (ВЗОССУЛ; ПУМК; УОС), покруч / помилкове написання *тапочки* (ВЕСУМ), *чешки* (ВТССУМ; ПУМК), *шиповки* (ВЗОССУЛ), *штиблети* (ВЗОССУЛ; УОС).

Кілька номенів взуття приядерної зони (4 лексеми) мають у залучених до аналізу лексикографічних джерелах переважно статус іменника *pluralia tantum*. Напр.: *бродні* (ВЕСУМ; ВТССУМ), *бурки* (ВТССУМ; СУМ-20), *гольфи* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; УОС), *мокасини* (ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; УОС). Граматичне значення однини і множини цих іменників репрезентовано в одному-трьох словниках, пор.: *бродні* — *бродень* (СУМ-20), *бурки* — *бурка* (СУМ-11Д), *гольфи* — *гольф* (ВЕСУМ; ЕГСУЛМ; СУМ-20), *мокасини* — *мокасин* (ВЕСУМ; ЕГСУЛМ; СУМ-20).

Поміж назв взуття приядерної зони кілька (3 лексеми) подано або як множинний іменник, або як іменник із числовою парою в однаковій кількості словників. Пор.: *ботильйони* (ПУМК) і *ботильйон* — *ботильйон* (ВЕСУМ); *мешти* (ВЗОССУЛ; ВТССУМ; ПУМК) і *мешти* — *мешт* (ВЕСУМ; СУМ-11Д; СУМ-20); *оксфорди* (ВЕСУМ) й *оксфорди* — *оксфорд* (ПУМК).

Граматичну адаптацію до норм сучасної української мови репрезентують питомий іменник *босоніжки* та іншомовні іменники *гольфи*, *мокасини*: у СУМі та ВТССУМі зафіксовано як множинні, у ВЕСУМі, ЕГСУЛМі, СУМі-20 мають статус іменників із граматичним значенням однини і

множини. Завершення граматичного освоєння іншомовних лексем та кодифікацію форми однини в лексикографічних джерелах засвідчує також лексема *ичиги*: у ВТССУМі це іменник *pluralia tantum*, у словниках пізніших років видання (ВЗОССУЛ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ-11Д; СУМ-20; УОС) — іменник із числовою парою. Проте незбіг граматичних характеристик номенів взуття в аналізованих словниках переважно відбувається, на нашу думку, через недогляд укладачів або неоднотайність їхніх поглядів щодо завершення граматичного освоєння деяких лексем. Зокрема, у ВЗОССУЛі, ПУМКу, СУМі-2016 та УОСі спостерігаємо непослідовність у граматичній кваліфікації цих лексем: *босоніжки* — іменник із числовою парюю *босоніжка*, а *гольфи*, *мокасини* — множинні іменники. У ВЕСУМі лексему *гольфи* подано і як іменник із граматичним значенням однини та множини з приміткою «одяг» для відмежування від омоніма зі значенням 'гра', і як іменник *pluralia tantum* — назву неістоти. Суб'єктивний чинник вважаємо визначальним у репрезентації номенів взуття як множинних іменників в одному-двох лексикографічних джерелах, наприклад *боти* (УОС), *виступці* (ВЗОССУЛ), *пантолети* (ВЗОССУЛ), *тапочки* (ВЕСУМ), *шиповки* (ВЗОССУЛ), *штиблети* (ВЗОССУЛ; УОС), оскільки в більшості проаналізованих словників ці іменники подано із числовою парюю.

Представлення історизму *котурни* як множинного іменника у друкованих тлумачних словниках (ВТССУМ, СУМ, СУМ-20) — данина традиції, що суперечить фіксуванню та граматичній характеристиці інших застарілих лексем у цих лексикографічних джерелах, пор.: *ланті* — *лапоть*, *личаки* — *личак*, *постоли* — *постіл*. Примітно, що в реєстрі СУМа-2016 лексеми *котурни* не подано.

Правопис іменника *бахіли* та граматична кваліфікація його як множинного у ВЕСУМі та ПУМКу є помилковими, причому в тих самих словниках представлено також числову пару *бахили* — *бахила*, що її зафіксовано й у СУМі-20. Репрезентація лексеми *в'єтнамки* на позначення взуття як множинного іменника в СУМі-20 є радше свідченням уподобань укладачів словника, аніж незавершеної граматичної адаптації іншомовної лексеми, тому що іменник із тією самою ремаркою «розмовне» подано в реєстрі ВТССУМа та СУМа-11Д із числовою парюю *в'єтнамка*. Однак укладачі ВТССУМа водночас ілюструють непослідовність у визначенні граматичної кваліфікації іншої лексеми, що може мати омоніміїні значення: *чешки* — *чешка* 'представниця народу Чехії' і множинний іменник *чешки* 'легке спортивне взуття'. Суперечливо лексеми *в'єтнамки* і *чешки* зафіксовано також у ПУМКу. Номен взуття *чешки* із числовою парюю *чешка* подано в СУМі-2016 і ВЕСУМі, хоч лексеми *в'єтнамки* не введено до реєстру словників, що свідчить про суб'єктивний чинник їх укладання. Припускаємо, що в СУМі-20 іменник *чешки* на позначення взуття матиме граматичну характеристику множинного іменника, як і лексема *в'єтнамки*.

У ВТССУМі та СУМі-20 іменник *бурки* на позначення взуття зафіксовано як множинний. У ВЗОССУЛі, ВЕСУМі, ЕГСУЛМі й УОСі лексему *бурки* подано без конкретної семантики як іменник — назва неістоти

із числовою парою у формі жін. р. *бурка*, проте, переконані, ця лексема має значення ‘повстяний безрукавний плащ або накидка з козячої вовни’, а не ‘теплі чоботи з повсті або фетра на шкіряній підшві’. Зауважимо, що в СУМі-11Д лексему *бурки* на позначення взуття репрезентовано із числовою парою *бурка* в окремій статті.

Лексеми *бродні* та *мешти*, подані у ВТССУМі як іменники *pluralia tantum*, у СУМі-20 є реєстровими одиницями іменників, що мають форму однини (*бродень, мешт*), подібно до зазначених вище іменників *босоніжки, гольфи, ічиги, мокасини*, граматичний статус яких зазнав змін. Різна граматична кваліфікація цих іменників у ВЕСУМі (*бродні* — множинний іменник; *мешти* — іменник із числовою парою *мешт*), мабуть, трапилася через недогляд укладачів електронного словника. Аналогічно суб’єктивний чинник, на нашу думку, є визначальним у репрезентації ВЗОССУЛом лексем *виступці, пантолети, півчобітки, шиповки, штиблети* як множинних іменників, що не збігається з граматичною характеристикою цих іменників (*виступці* — *виступець, пантолети* — *пантолета, півчобітки* — *півчобіток, шиповки* — *шиповка, штиблети* — *штиблета*) у ВТССУМі, реєстр лексичних одиниць якого та їх граматичну довідку переважно дублює ВЗОССУЛ. Інші ж лексеми приядерної зони у ВТССУМі та ВЗОССУЛі кваліфіковано однаково, зокрема *гольфи, мешти, мокасини* — множинні іменники; *боти, тапочки* — іменники з граматичним значенням однини і множини.

Представлення іменників *ботильйони, оксфорди* лише у двох словниках, причому електронних (ВЕСУМ, ПУМК), із відмінною граматичною характеристикою засвідчує неоднотайність поглядів укладачів на завершення граматичного освоєння іншомовних лексем. Ці лексеми може бути додано до реєстру інших словників, зокрема й друкованих, спочатку як іменники *pluralia tantum* на зразок лексеми *мокасини*, згодом за аналогією до іншомовних іменників, наприклад *ботфорти, кеди*, як іменники із числовою парою у формі чол. р. — *ботильйон, оксфорд*. У сучасному узуальному мовленні, зокрема в текстах ГРАКу-16, спостерігаємо функціонування цих іменників лише у формі множини.

Примітно, що іменник *півчоботи* ‘чоботи з короткими халявами’ із числовою парою *півчобіт* зафіксований лише в СУМі-20 як твірний для демінутива *півчобітки*. В інших аналізованих лексикографічних джерелах лексема *півчобітки* з різною граматичною характеристикою (див. про це вище) має нейтральну семантику — ‘жіночі чоботи з короткими халявами; полуботки’.

До периферії належать назви взуття, що їх в аналізованих лексикографічних джерелах кваліфіковано як іменники *pluralia tantum*. Більшість із цих назв (15 лексем) зафіксовано в одному словникові, частіше електронному, напр.: *бабуші* (ПУМК), *берці* (ВЕСУМ), *борцівки* (ВЕСУМ), *броги* (ВЕСУМ), *велінгтони* (ПУМК), *вібрами* (ПУМК), *кріпери* (ВЕСУМ), сленг *крокси* (ВЕСУМ), *лабутени* (ВЕСУМ), *триконі* (ПУМК), *сліпони* (ВЕСУМ), *хіліси* (ПУМК), *човники* (ВТССУМ), покруч / помилкове на-

писання *шльопки* (ВЕСУМ), розм. *шпильки* (ВТССУМ). Інколи периферію (3 лексеми) репрезентовано у двох електронних словниках, рідко (1 лексема) — у п'яти електронних і друкованих словниках, напр.: *еспадрильї* (ВЕСУМ; ПУМК), *лофери* (ВЕСУМ; ПУМК), *угї* (ВЕСУМ; ПУМК), *ролики* (ВЗОССУЛ; ВТССУМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016). В електронних словниках запропоновано два графічних варіанти назви взуття, похідної від назви колись австралійського, а тепер американського бренду «Ugg»: *угї* (ВЕСУМ) та *уггі* (ВЕСУМ, ПУМК). Графічний варіант *уггі* суперечить орфографічним нормам сучасної української літературної мови, сформульованим в «Українському правописі» 2019 року (УП-2019, с. 157).

До периферії уналежнюємо насамперед іменники іншомовного походження, що їх зафіксовано в електронних словниках, бо вони тількино входять до лексичного складу української мови, а незавершеність їх граматичної адаптації засвідчує нечасте функціонування в сучасній мовній практиці форм однини, пор.: *А візьми наші статутні: по два кілограми бєрець важить* (ГРАК-16, UNIAN.NET, 2022); *Періс Джексон знялася топлес у рекламі взуття, вмотививши собі на голі груди правого лофєра* (ГРАК-16, Табло ID, 2018); *І так проходять інші люди, усім це здається нормою, яка не вимагає якихось особливих дій, падає сніг і притрушує її нерухоме тіло, біля ноги лежить гумовий шльопок* (ГРАК-16, М. Молоко, 2012).

У ВТССУМі, ПУМКу, СУМі та СУМі-2016 запозичена лексема *ролики* — це множинний іменник — назва взуття, у ВЕСУМі, ЕГСУЛМі та УОСі — іменник — назва неістоти із числовою парою у формі чол. р. *ролик*, але, певно, зі значеннями ‘зменшен. до *рол*’, ‘невелике металеве коліщатко’ тощо, а не ‘ковзани на коліщатках’. Уважаємо, що граматичний статус лексеми *ролики* на позначення взуття як іменника *pluralia tantum* слугує засобом його відмежування від омоформи із граматичним значенням однини і множини, свідченням чого донедавна були множинний іменник *босоніжки* ‘вид літнього відкритого взуття’ та числова пара *босоніжки* — *босоніжка* ‘дівчина, жінка, що ходить боса, босоніж’. Лексеми *ролики* (множинний іменник) і *ролик* (іменник із граматичним значенням однини і множини) є окремими реєстровими одиницями омонімів у ВЗОССУЛі. Припускаємо, що на перспективу за аналогією до репрезентації в окремих словникових статтях ВЕСУМа, ЕГСУЛМа, СУМа-2016 і СУМа-20 омонімів *босоніжка* (взуття) і *босоніжка* (дівчина) буде зафіксовано лексеми-омоніми *ролик*.

Поза межами виокремлених зон перебувають лексеми взуттєвої семантики, що їх не зафіксовано в жодному із залучених до аналізу словників, а їх нечасте функціонування репрезентують тексти 16-ої версії ГРАКу та українськомовні рекламні дописи в соціальній мережі «Instagram». Це множинні іменники переважно іншомовного походження. Наприклад, відмінювані: *біркенштоки*, *блюхери*, *гладіатори*, *дєзєрти*, *дєрдєрдєни*, *клогє*, *ковбєйкє*, *конверси*, *лодєчки*, *монкє*, *мунбути* / *мунбутси*, *скельникє*, *слайдєри*, *сланцє*, *слінгбєкє*, *снєкєри*, *сноубутси*, *тємбєрлєндє* / *тємбєрлєндє*, *топсайдєри*, *флатформє*, *хайдєтєпє*; невідмінювані: *дєрбє*, *клогє*, *монкє*, *мюлє* /

мюллі, челсі. Репрезентація в реєстрі ГРАКУ-16 омонімічних іменників за формою однини, зокрема *гладіатор* ‘боєць’ і ‘взуття’, *ковбойка* ‘сорочка’, ‘бриль’ і ‘взуття’, *сланець* ‘гірська порода’ і ‘взуття’, зумовлена неможливістю корпусу технічно їх розмежувати. Проте вживання в текстах досліджуваного корпусу цих іменників на позначення взуття лише у формі множини засвідчує належність їх до іменників *pluralia tantum*.

Деякі з номенів взуття, що перебувають поза межами виокремлених зон, мають фонетико-графічну варіантність, що вважаємо маркером початкового граматичного освоєння іншомовних лексем. Варіанти *мюллі, тімберленди* суперечать правописним нормам сучасної української літературної мови (УП-2019, с. 157, 160), і їх закономірно заміняють правильні варіанти — *мюлі, тимберленди*. Уніфікованою має бути транслітерація запозичених із англійської мови сполук *moon boots* ‘місяцеві чоботи’ — *мунбутси, snow boots* ‘зимові чоботи’ — *сноубутси*. Визначальним чинником у кодифікації одного з варіантів *клоги / клогі, монки / монкі, снікери / снікери* стане сучасний узус. Припускаємо, що активне вживання нових лексем у мовній практиці сприятиме їх реєструванню в лексикографічних джерелах та поступовій граматичній адаптації, результатом завершення якої буде перехід із групи множинних іменників до групи іменників із граматичним значенням однини та множини.

Більшість іменників — назв взуття, належних до ядра, приядерної зони та периферії, а також тих, що перебувають поза межами виокремлених зон, є відмінюваними, відповідно показником їхньої відмінково-числової форми слугує флексія. Кількісно невелику групу становлять іменникові назви взуття з омонімічними відмінковими (*бабуші, дербі, клогі, монкі, мюлі, триконі, угі, челсі*) або відмінково-числовими формами (*сабо*), що їх у функційно-категорійній граматиці зараховано до «нульової відміни» (Городенська, 2017, с. 214). Визначення відмінкових форм таких іменників відбувається аналітичним способом: за допомогою синтаксичного зв'язку (асоціативно-граматичного узгодження з атрибутивними членами чи координації з предикативними членами) і/або за порядком слів у реченні, пор.: *Ще один крутий колір наших сабо; Ці дербі заслуговують гуляти найромантичнішими вуличками міста вже сьогодні; Челсі такі зручні, що потрібно робити замовлення прямо зараз! Сучасні дизайнери декорують бабуші хутром, камінням та вишивкою* (Приклади взято з рекламних дописів соцмережі «Instagram»); *Придбати нові сабо можна буде навесні 2020 року на сайті Crocs...* (ГРАК-16, Громадське телебачення, 2020); *Варто зазначити, що мюлі елегантно сидять на ніжці і поєднуються як з повсякденними “луками”, так і з офісними* (ГРАК-16, UNIAN.NET, 2020); *Як перейти від людей, які думають, що угі жахливі, до того моменту, коли їх носять усі?* (ГРАК-16, Дзеркало тижня, 2019) тощо. У сучасному мововжитку ці лексеми набувають ознак словозміни, що зумовлено аналогією до відмінюваних іменників, але такі приклади спорадичні. Пор.: *Навесні ми носимо джинси з куртками-шкірянками та лоферами, влітку — з топками та босоніжками, восени — з пальтами та чобітьми, а взимку —*

з дублянкою та уггами (ГРАК-16, 24-й канал, 2022); *Носіть топи з кросівками, сандалями, мюлями та босоніжками* (ГРАК-16, 24-й канал, 2022); — У новому сезоні, сфокусуйтеся на вінтажних моделях, чорних армійських черевиках, лоферах і мюлі, і навіть шкіряній парі з тисненням під крокодила (ГРАК-16, Високий Замок, 2021); *З взуттям все просто: вибрати доведеться з класичних дербі або оксфордів* (ГРАК-16, НВ, 2017).

Свідченням широкого вжитку питомих та граматичного освоєння іншомовних лексем на позначення взуття є творення похідних із модифікаційним (частіше демінутивним, рідше аугментативним) значенням, що їх зазначено у словниках. Більшість похідних лексем, як і їхні твірні слова, мають граматичний статус іменника із числовою парою, а тому належать до ядра. Зокрема, у всіх досліджуваних лексикографічних джерелах зафіксовано 12 похідних лексем ядра, напр.: *валяночки* — *валяночок*, *ковзанці* — *ковзанець*, розм. *носочки* — *носочок*, *панчішки* — *панчішка*, заст. *постолики* — *постолик*, *сандалики* — *сандалик*, *туфельки* — *туфелька*, *черевички* — *черевичок*, *чобітки* — *чобіток*, *чобіточки* — *чобіточок*, *чоботиська* — *чоботисько*, розм. *шкарбанці* — *шкарбанець*. 9 похідних лексем ядра представлено в меншій кількості словників, ніж твірні слова. Однак репрезентація лексеми з модифікаційним значенням лише в одному лексикографічному виданні не може бути показником її активного вжитку та кодифікування. Пор.: розм. *ботиночки* — *ботиночок* (ВЕСУМ; СУМ-20), *капчики* — *капчик* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-20), розм. *лапки* — *лаптик* (СУМ-11Д), *пантофельки* — *пантофелька* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; СУМ-20), заст. *постолички* — *постоличок* (СУМ-11Д), *постолища* — *постолище* (ВЕСУМ), заст. *постольці* — *постолець* (СУМ-11Д) / *постільці* — *постілець* (ВЕСУМ; ПУМК; СУМ-2016), *чоботища* — *чоботище* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; УОС), *шкарпеточки* — *шкарпеточка* (ВЕСУМ).

Похідних від назв взуття приядерної зони небагато (4 лексеми), і вони зберігають граматичну характеристику твірного слова, що її зафіксовано в тому чи тому словникові, напр.: *ботики* — *ботик* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; СУМ-20) і *ботики* — множинний іменник (припускаємо таку характеристику, оскільки в реєстрі УОСа, де лексемі *боти* надано статусу іменника *pluralia tantum*, демінутива *ботики* немає, а демінутив *ботик* похідний відповідно від окремо зафіксованої лексеми *бот* зі значенням 'невелике веслове, вітрильне (звичайно з однією шоглою) або моторне судно'); *мештики* — *мештик* (СУМ-20) і *мештики* — множинний іменник (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ПУМК). Умовно до приядерної зони зараховуємо представлені лише в одному словникові демінутиви з їхніми числовими парами *гольфйки* — *гольфик* (ВЕСУМ), *півчобітки* — *півчобіток* (СУМ-20).

Найменшу кількість похідних лексем із модифікаційним значенням уналежнюємо до периферії (2 лексеми), зокрема *черевиченьки* (ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016), *чоботята*

(ВЕСУМ; ВЗОССУЛ; ВТССУЛМ; ЕГСУЛМ; ПУМК; СУМ; СУМ-2016; УОС). Обидва демінутиви утворені від лексем ядра, проте граматична кваліфікація похідних як іменників *pluralia tantum* зумовлена, на нашу думку, тим, що форми множини, які домінували в ужитку, витіснили лексеми *черевиченько, чоботя*, що їх зафіксовано, зокрема, у «Словарі української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка (Грінченко-1909, IV, с. 455, 467). Однак зауважимо, у СУМі-11Д подано лексему *черевиченько*, а також множинний іменник *чоботятка*.

У сучасній мовній практиці трапляються новотвори на зразок *бурочки, еспадрильки, кедики, кросівочки, мокасинчики, угіки*, що перебувають поза межами виокремлених груп, бо їх не подано в жодному з аналізованих словників. Напр.: *Шкіряні кедики в неймовірно гарному оливковому кольорі; Іспанські еспадрильки виконані із натурального текстилю; Легкі та неймовірно зручні кросівочки; Туфельки, мокасинчики, тапочки... називати можна по-різному, та це не змінює їх якості; Теплесенькі та м'якесенькі. Це ми про наші угіки* (Приклади взято з рекламних дописів соцмережі «Instagram»). У словотвірній парі *угі — угіки* похідне слово протиставлюване твірному не лише модифікаційним значенням, а й морфологічними особливостями (незмінюване → змінюване). У перспективі іменники, утворені за продуктивними словотвірними моделями української літературної мови, можуть поповнити перелік реєстрових одиниць сучасних словників. Протилежним процесом є вихід із ужитку та вилучення з реєстру сучасних лексикографічних видань демінутивів та їхніх числових пар *черевича — черевичата, чоботець — чобітці, чоботонько — чоботоньки*, що їх зафіксовано, зокрема, у словнику за редакцією Б.Д. Грінченка (Грінченко-1909, IV, с. 455, 467).

У сучасному мововжитку переважно репрезентовано значення нерозчленованої множини іменника — назви взуття, що зумовлено здатністю цієї лексеми називати взуттєву пару в тій цілісності, яка сутнісна для людини та її буття, тобто позначати окремий одиничний об'єкт, що підлягає рахунку та лічбі, пор.: *одна пара черевиків / чобіт / кедів; дві пари черевиків / чобіт / кедів; три пари черевиків / чобіт / кедів* і т. д.; *одні черевики / чоботи / кеди; другі черевики / чоботи / кеди; треті черевики / чоботи / кеди* і т. д. Форму множини іменника на позначення взуттєвої пари (комплетивна множина) не лише введено до реєстру переважно тлумачних словників, а також її використано у сферах виробництва, реклами та продажу, що цілком логічно, оскільки значення словоформи у множині є первинним щодо значення словоформи в однині, напр.: *Для жінок в каталозі представлені красиві і стильні босоніжки, мокасини, сліпони, балетки, сланці* (ГРАК-16, Новини Хмельницького «Є», 2021); *Для холодного будинку найкраще підійдуть валянки чи бурки, повстяне зимове взуття, а також термобілизна* (ГРАК-16, Апостроф, 2022); *Особливо я “помішана” на взутті: з Чорногорії привезла собі вісім пар італійських босоніжок* (ГРАК-16, Високий Замок, 2007); *Гладіатори чи взуття на високій шнурівці категорично не подобається чоловікам* (ГРАК-16, UNIAN.

NET, 2020); *Українські зимові жіночі дутики від виробника; Ідеальні лофери на всі випадки життя знайдено; Зараз у нас багато нових моделей туфель і кедів за чудовими цінами; Хайтопи — найзручніше демісезонне взуття* (Приклади з рекламних дописів соцмережі «Instagram».) тощо. У цьому разі форма множини має родове значення, що його іменники, які не належать до іменників *pluralia tantum*, виражають у контексті формою однини, що має значення множинності предметів. Пор.: *Риба дихає жабрами, а людина — легенями; Любить книгу — джерело знань; Розділи підручника об'єднує спільний об'єкт дослідження — слово; Зустріч кіногрупи з глядачем відбулася в Будинку культури — Зміни торкнулися і конструкції черевиків, — зменшено висоту та кут нахилу берця* (ГРАК-16, Мілітарний, 2021); *Вона демонструє виріб, чомусь маркований під імпорт і схожий на щось середнє між черевиком, кедом та кирзачем* (ГРАК-16, Український тиждень, 2009); *Ага, а ще — вір у те, що найкращий спосіб обрати дружину — за розміром туфельки* (ГРАК-16, Т. Пратчет⁵).

Первинним є значення нерозчленованої множини і жаргонних назв взуття, напр.: *кандали/лапті/педалі/шкари/шкраби/шузи* (взуття), *ласти* (взуття завеликого розміру), *скороходи* (зручне взуття), *утюги* (взуття на платформі), *тракторі* (грубі черевики на протекторній підошві), *ботарі/гірі* (важкі черевики), *лодки* (туфлі), *трипли* (кеди), *кроси* (кросівки), *боксери* (високі кросівки), *буки/рибаки* (кросівки марки «Reebok»), *найки* (кросівки марки «Nike»), *суперстари* (модель кросівок марки «Adidas»), *мартенси* (взуття марки «Dr. Martens»), *стіли* (важкі черевики марки «Steel»), *саліки* (взуття марки «Salamander») тощо (Кондратюк, 2006; Ставицька, 2005).

Значення нерозчленованої множини, на нашу думку, стало визначальним у граматичній адаптації іншомовних іменників на зразок *бутси* (англ. boots) та *кеди* (від назви амер. компанії «Keds») додаванням флексії *-и* для позначення парних предметів. У першому прикладові кінцева *-s*, що в англійській мові є флексією форми множини, транспонована до кореневої морфеми, у другому — усічена. За зразком цих відмінюваних іменників, форму однини яких зафіксовано в аналізованих словниках (див. ядро), спостерігаємо початкове граматичне освоєння нових іншомовних лексем, що мають граматичну характеристику множинних іменників і належать до периферії або перебувають поза межами виокремлених зон, а формальним показником їх словозміни є нарощена флексія *-и*, пор.: *велінгтони* (англ. wellingtons), *дзертти* (англ. deserts), *кроски* (від назви амер. компанії «Cros»), *лофери* (англ. loafers), *монки* (англ. monks), *оксфорди* (англ. oxford shoes — oxfords), *сліпери* (англ. sleepers), *сліпони* (англ. slip-ons), *снікерси* (англ. sneakers), *топсайдери* (англ. top-siders), *хіліси* (від назви амер. компанії «Heelys») тощо. У деяких іншомовних номенах взуття поява флексії *-и* зумовлена граматичними особливостями української мови, оскільки в мові-донорі ці іменники не мають значення множини та

⁵ Переклад Марти Госовської, 2020 рік.

його формального показника, напр.: *біркентштоки* (від назви нім. компанії «Birkenstock»), *вібрами* (від назви італ. компанії «Vibram»), *конверси* (від назви амер. компанії «Converse»), *тімберленди* (від назви амер. марки «Timberland») тощо. Непопширеним в українській мові є запозичення назв взуття без нарощення флексії *-и* або з усиченням твірної основи, що зумовлює появу невідмінюваних множинних іменників: *бабуші* (фр. babouches), *дербі* (англ. derby shoes), *мюлі* (фр. mulleus), *сабо* (фр. sabot), *триконі* (від назви швейцарської компанії «Ticouni»), *челсі* (англ. Chelsea).

Розчленована множина іменника — назви взуття (адитивна множина) — це результат об'єднання двох симетричних складників, яке потенційно може бути розширене, пор.: *лівий черевик + правий черевик = пара черевиків (= черевики)*; *черевик + черевик + черевик... = багато черевиків (= черевики)*; *лівий чобіт + правий чобіт = пара чобіт / чоботів (= чоботи)*; *чобіт + чобіт + чобіт... = багато чобіт / чоботів (= чоботи)*; *лівий кед + правий кед = пара кедів (= кеди)*; *кед + кед + кед... = багато кедів (= кеди)* тощо. У такому разі значення словоформи у множині є вторинним щодо значення словоформи в однині. Напр.: *Крім того, величезна кількість викинутих одноразових бахіл забруднює планету* (ГРАК-16, UNIAN.NET, 2018); *Спочатку затрусилася його роздвоєна борода і волосини на носі, відтак — плечі, руки, коліна і навіть повстяні виступці на кістлявих ногах* (ГРАК-16, М. Дочинець, 2012); *Не заскочить зненацька монархиню й будь-яка імпреза на будь-якому рівні — до її послуг контейнер з босоніжками, торбками або ридикюльчиками, колготками й рукавичками* (ГРАК-16, М. Меднікова, 2002); *Прикмети в людей є різні — хтось монетку в борцівки кладе, хтось трико не бере* (ГРАК-16, Україна молода, 2013); *На ногах у неї лише місяцеходи* (ГРАК-16, UNIAN.NET, 2020); *Боюся, що так танцюватиму, що загублю обидві тувфельки!* (ГРАК-16, Високий Замок, 2006); *Під пам'ятником сидить типовий подільський бомж — на ногах діряві конверси, до них пасують страшні замизгані лівайси, рубашка яка-то така з відірваним рукавом* (ГРАК-16, Татуся Бо, 2016) тощо. Форма однини номена взуття співвідносна з уявленням про один «індивідуалізований» предмет, узятий із взуттєвої пари та симетричний іншому, і водночас менш поширена, бо нівелює цілісність поняття «взуттєва пара», пор.: *Знявши з правої ноги Якимця бахилу, він торкнувся до його пальців, а потім і до ступні* (ГРАК-16, О. Волков, 2007); — *Май совість! — простогнала вона, наступаючи гостроносою тувфелькою на його м'який ботфорт* (ГРАК-16, М. та С. Дяченки, 2006); *Вона кинула на плече сумку, набрала в рот води, вхопила ногами по шльопаницю і пошльопала геть* (ГРАК-16, Любка Дереш, 2006); *Ногу на ногу поклав, неймовірно дорогого імпортного теракотового штиблета на загальний огляд виставив* (ГРАК-16, С. Батурич, 2011) тощо.

Отже, вибір форми множини або форми однини номенів взуття як реєстрової зумовлений насамперед різними принципами укладання лексикографічних видань і їх відмінним призначенням. Для тлумачних словників основним є значення нерозчленованої множини, а реєстровою — форма множини іменника, що виражає семантику різновиду взуття, для

ортографійних словників — значення розчленованої множини та форма однини іменника як вихідна його відмінково-числової парадигми. Репрезентація іншої числової форми у тлумачному й ортографійному словниках засвідчує словозмінний компонент категорії числа зафіксованих іменників на позначення взуття і його моделей.

За граматичним значенням числа, зафіксованим у всіх або деяких із залучених до аналізу друкованих й електронних словниках, виокремлюємо ядро, приядерну зону та периферію іменникових назв взуття. Ядро охоплює найбільшу кількість номенів взуття (72 лексеми), що мають граматичний статус іменника із числовою парою. Кодифікація форми однини іменників ядра зумовлена питомим походженням лексем та завершенням граматичного освоєння іншомовних лексем. Приядерну зону становлять іменники (24 лексеми), форму однини яких у лексикографійних джерелах зафіксовано непослідовно. Зміна граматичної кваліфікації деяких назв взуття «іменник *pluralia tantum*» → «іменник із граматичним значенням однини і множини» засвідчує динаміку морфологічної норми сучасної української мови загалом та процес граматичної адаптації переважно іншомовних лексем зокрема. Проте незбіг у досліджуваних словниках граматичного числа іменників приядерної зони спричинений переважно суб'єктивними чинниками — недоглядом укладачів або розбіжністю їхніх поглядів на завершення / незавершення граматичного освоєння лексем на позначення взуття. До периферії (21 лексема) уналежнено назви взуття, що мають граматичну характеристику іменників *pluralia tantum*, більшість із яких іншомовного походження і зафіксовані в лексичному складі української мови. Нечасте функціонування форм однини іменників периферійної зони засвідчує незавершеність їх граматичної адаптації. Поза межами виокремлених зон перебувають переважно іншомовні іменники — назви взуття (30 лексем), що їх не представлено в жодному з аналізованих словників, а вживання їх у формі множини в текстах 16-ої версії ГРАКу та в рекламних дописах соціальної мережі «Instagram» ілюструє початок їх граматичної адаптації до морфологічних норм сучасної української мови.

Активно вживаною в сучасній мовній практиці є форма множини номена взуття, що зумовлено значущістю для людського буття семантики цілісної взуттєвої пари. Форма однини іменникової назви взуття менш поширена, оскільки руйнує цілісність поняття «взуттєва пара» семантикою «індивідуалізованого» предмета.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні динаміки граматичного освоєння насамперед тих назв взуття, що тільки-но входять до лексичної системи української мови і мають граматичний статус іменників *pluralia tantum*, уживані в сучасному узуальному мовленні переважно або тільки у формі множини, а форму однини цих іменників не зафіксовано в жодному лексикографійному виданні. Актуальним є також спостереження за змінами граматичного числа тих іменникових назв взуття, форму однини яких не кодифіковано, оскільки репрезентовано у словниках не-

послідовно. Висновки нашого дослідження можна використати під час укладання друкованих та електронних словників, а також уніфікованого впорядкування іменникових назв взуття за граматичним числом і фонетико-графічним параметром у нинішніх електронних словниках.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЕСУМ — Рисін А., Старко В. (2023). *Великий електронний словник української мови*. <https://vesum.nlp.net.ua/> (дата звернення: 27.10.2023).

ВЗОССУЛ — Бусел В.Т. (ред.). (2008). *Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики*. Київ — Ірпінь: ВТФ «Перун».

ВТССУМ — Бусел В.Т. (ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ — Ірпінь: ВТФ «Перун».

ГРАК-16 — Шведова М., Фон Вальденфельс Р., Яригін С., Рисін А., Старко В., Ніколаєнко Т. та ін. (2017—2023). *Генеральний регіонально анотований корпус української мови*. Київ — Львів — Єна. <http://uacorus.org/> (дата звернення: 27.10.2023).

Грінченко-1909 — *Словарь української мови: у 4 т.* (1997). Б. Грінченко (упоряд.). Репринтне видання. Друкується за виданням 1909 р. Київ: Довіра — Рідна мова.

ЕГСУЛМ — *Електронний граматичний словник української літературної мови. Слово-зміна*. (2003—2023). <http://www.mova.info/grmasl.aspx> (дата звернення: 27.10.2023).

ПУМК — *Словник УА. Портал української мови та культури*. (2005—2023). <https://slovpuk.ua/> (дата звернення: 27.10.2023).

СУМ — Білодід І.К. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка.

СУМ-11Д — *Словник української мови: в 11 т. Додатковий том: у 2 кн.* (2017). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

СУМ-20 — *Словник української мови: у 20 т.* (2010—). Київ: Наукова думка. <https://sum20ua.com/> (дата звернення: 27.10.2023).

СУМ-2016 — Жайворонок В.В. (ред.). (2016). *Словник української мови*. Київ: Видавничий центр «Просвіта».

УОС — *Український орфографічний словник*. (2009). Київ: Довіра.

УП-1990 — *Український правопис*. (1990). Київ: Наукова думка.

УП-1993 — *Український правопис*. (1993). Київ: Наукова думка.

УП-1997 — *Український правопис*. (1997). Київ: Наукова думка.

УП-2003 — *Український правопис*. (2003). Київ: Наукова думка.

УП-2005 — *Український правопис*. (2005). Київ: Наукова думка.

УП-2007 — *Український правопис*. (2007). Київ: Наукова думка.

УП-2015 — *Український правопис*. (2015). Київ: Наукова думка.

УП-2019 — *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Березовська Г.Г. (2008). Назви взуття у говірках Східного Поділля. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (с. 74—78). Ужгород: Ужгородський національний університет. <http://surl.li/pdzhh> (дата звернення: 13.07.2023).

- Березовська Г.Г. (2010). *Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках*. Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство.
- Бибик С.П., Сютя Г.М. (2012). *Словник іношомовних слів: Глумачення, словотворення та словоживання*. Харків: Прапор.
- Білодід І.К. (ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наукова думка.
- Бобер Т.Б. (2021). Назви взуття в сучасних середньонадніпрянських говірках. *Мовознавчий вісник*, 30, 101—111. <https://doi.org/10.31651/2226-4388-2021-30-50-59>
- Бойко В.М., Давиденко Л.Б. (2014). *Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. Київ: Академвидав.
- Войтів Г.В. (1985). З історії назв взуття в українській мові. *Культура слова*, 29, 41—45. <http://surl.li/pdzne> (дата звернення: 13.07.2023).
- Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. (1989). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис*. Київ: Вища школа.
- Гавадзин О.Я. (2014). *Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Івано-Франківськ.
- Городенська К.Г. (2017). Основні парадигми іменників нульової відміни. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 214—217). Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.
- Гримашевич Г.І. (2002). *Словник назв одягу та взуття середньоподільських і суміжних говірок*. Житомир: Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Гримашевич Г.І. (2003). *Номінація одягу та взуття в середньоподільському діалекті* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.
- Грищенко А.П. (ред.). (2002). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа.
- Дьолог О.С. (2022). Лексико-семантичні особливості іношомовних запозичень у галузі найменувань модної індустрії. *Закарпатські філологічні студії*, 21(1), 45—49. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.7>
- Загнітко А.П. (2017). Категорія числа іменника. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* (с. 161—187). Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.
- Ковтюх С.Л. (2007). *Репетитор (як навчитися грамотно писати)*. Київ: Видавничий дім «Професіонал».
- Колібаба Л., Фурса В. (2017). *Словник дієслівного керування*. Київ: Либідь.
- Кондратюк Т.М. (упор.). (2006). *Словник сучасного українського сленгу*. Харків: Фоліо.
- Купрікова Г.В. (2012). Актуалізовані номени одягу і взуття в сучасній українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія*, 24(1), 175—177. <http://surl.li/pdzpj> (дата звернення: 10.07.2023).
- Купрікова Г.В. (2013). Тенденції запозичення та адаптація номенів одягу та взуття (на матеріалі української мови). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія*, 35, 188—191. <http://surl.li/pdzqt> (дата звернення: 10.07.2023).
- Леонова М.В. (1983). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Вища школа.
- Лиса Г.І. (2013). Іменники — позначення парних предметів у сучасній українській мові. *Науковий вісник кафедри Юнеско Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія*, 26, 91—99. <http://surl.li/pdzul> (дата звернення: 30.06.2023).
- Лозова Н.Є., Фридрак В.Б. (2015). *Дзвона чи дзвону? або -а (-я) чи -у (-ю) в родовому відмінку*. Київ: Наукова думка.
- Лозова Н.Є. (2016). *Іменник. Граматичний довідник*. Київ: Наукова думка.
- Матвійс І.Г. (1974). *Іменник в українській мові*. Київ: Радянська школа.
- Нечволод Л.І. (2007). *Сучасний словник іношомовних слів*. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.
- Никончук М.В., Никончук О.М., Доброльожа Г.М., Гримашевич Г.І. (1998). *Назви одягу і взуття правобережного Полісся*. Житомир.
- Плющ М.Я. (ред.). (1994). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа.

- Пономарів О.Д. (ред.). (2005). *Сучасна українська мова*. Київ: Либідь.
- Пустовіт Л.О., Скопненко О.І., Сютя Г.М., Цимбалюк Т.В. (2000). *Словник інішомовних слів*. Київ: Довіра.
- Ставицька Леся. (2005). *Український жаргон*. Словник. Київ: Критика.
- Тараненко О.О. (2003). *Словозміна української мови*. Nyíregyháza.
- Хмара Г.В. (2006). *Типи номінування одягу і взуття в сучасній українській мові (функціонально-стильовий аспект)* [автореф. дис... канд. філол. наук]. Харків.
- Чак Є.Д. (1978). *Складні випадки граматики та орфографії*. Київ: Радянська школа.
- Ющук І.П. (2004). *Українська мова*. Київ: Либідь.

Статтю отримано 14.11.2023

LEGEND

ВЕСУМ — Rysin, A., & Starko, V. (2023). *Large electronic dictionary of the Ukrainian language*. Retrieved October 27, 2023 from <https://vesum.nlp.net.ua/> (in Ukrainian).

ВЗОССУЛ — Busel, V.T. (Ed.). (2008). *Large consolidated orthographic dictionary of the modern Ukrainian vocabulary*. Kyiv — Irpin: VTF “Perun” (in Ukrainian).

ВТССУМ — Busel, V.T. (Ed.). (2005). *Large explanatory dictionary of the Modern Ukrainian language*. Kyiv — Irpin: VTF “Perun” (in Ukrainian).

ГРАК-16 — Shvedova, M., Fon Valdenfels, R., Yaryhin, S., Rysin, A., Starko, V., Nikolayenko, T. et al. (2017—2023). *General regionally annotated corpus of the Ukrainian language*. Kyiv — Lviv — Yena. Retrieved October 27, 2023 from <http://uacorpus.org/> (in Ukrainian).

Грінченко-1909 — *Dictionary of the Ukrainian language: in 4 vols.* (1997). B. Hrinchenko (Ed.). Reprint edition. It is printed according to the edition of 1909 year. Kyiv: Dovira — Ridna mova (in Ukrainian).

ЕГСУЛМ — *Elektronic grammatical dictionary of the Ukrainian literary language. Word change.* (2003—2023). Retrieved October 27, 2023 from <http://www.mova.info/grmasl.aspx> (in Ukrainian).

ПУМК — *Dictionary UA. Ukrainian language and culture portal.* (2005—2023). Retrieved October 27, 2023 from <https://slovyk.ua/> (in Ukrainian).

СУМ — Bilodid, I.K. (Ed.). (1970—1980). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

СУМ-11Д — *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols. Additional volume: in 2 books.* (2017). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

СУМ-20 — *Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vols.* (2010—). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved October 27, 2023 from <https://sum20ua.com/> (in Ukrainian).

СУМ-2016 — Zhaivoronok, V.V. (Ed.). (2016). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Prosvita” (in Ukrainian).

УОС — *Ukrainian orthographic dictionary.* (2009). Kyiv: Dovira (in Ukrainian).

УП-1990 — *Ukrainian orthography.* (1990). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-1993 — *Ukrainian orthography.* (1993). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-1997 — *Ukrainian orthography.* (1997). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2003 — *Ukrainian orthography.* (2003). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2005 — *Ukrainian orthography.* (2005). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2007 — *Ukrainian orthography.* (2007). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2015 — *Ukrainian orthography.* (2015). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2019 — *Ukrainian orthography.* (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Berezovska, H.H. (2008). Names of footwear in the dialects of Eastern Podillia. *Modern problems of linguistics and literary studies* (pp. 74—78). Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet. Retrieved July 13, 2023 from <http://surl.li/pdzhh> (in Ukrainian).
- Berezovska, H.H. (2010). *Dictionary of clothing and footwear names in the East Podolian dialects*. Uman: Umanske komunalne vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo (in Ukrainian).
- Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Modern literary Ukrainian. Morphology*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Bober, T.B. (2021). Nomination of footwear in Mid-Ipper-Dnieper dialects. *Linguistic Bulletin*, 30, 101—111. <https://doi.org/10.31651/2226-4388-2021-30-50-59> (in Ukrainian).
- Boiko, V.M., & Davydenko, L.B. (2014). *Grammar of the Ukrainian language. Morphemics. Word work. Morphology*. Kyiv: Akademvydav (in Ukrainian).
- Bybyk, S.P., & Siuta, H.M. (2012). *Dictionary of foreign words: Interpretation, word formation and word usage*. Kharkiv: Prapor (in Ukrainian).
- Chak, Ye.D. (1978). *Difficult cases of grammar and spelling*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).
- Doloh, O.S. (2022). Lexis-systematic specifics of foreign language borrowings of fashion. *Transcarpathian Philological Studies*, 21(1), 45—49. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.7> (in Ukrainian).
- Havadzyn, O.Ya. (2014). *Names of clothes, footwear, hats, decorations Pokuttya: structure, semantics, and areas* [abstract. diss. ... Cand. philol. Sciences]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Horodenska, K.H. (2017). The main paradigms of zero declension nous. *Grammar of the Modern literary Ukrainian. Morphology* (pp. 214—217). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Hrymashevych, H.I. (2002). *Dictionary of clothing and footwear names of Central Polish and neighboring dialects*. Zhytomir: Pivnichnoukrajnskyi dialektolohichnyi tsentr Zhytomyrskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka (in Ukrainian).
- Hrymashevych, H.I. (2003). *Nomination of clothes and shoes in the Middle Polish dialect* [abstract. diss. ... Cand. philol. Sciences]. Kyiv (in Ukrainian).
- Hryshchenko, A.P. (Ed.). (2002). *Modern literary Ukrainian*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Khmara, H.V. (2006). *The Types of Clothes and Footwear Nomination in the Modern Ukrainian Language (Functional Stylistic Aspect)* [abstract. diss. ... Cand. philol. Sciences]. Kharkiv (in Ukrainian).
- Kolibaba, L., & Fursa, V. (2017). *Dictionary of verb control*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Kondratiuk, T.M. (Ed.). (2006). *Dictionary of modern slang*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
- Kovtiukh, S.L. (2007). *Tutor (how to learn to write correctly)*. Kyiv: Vydavnychi dim “Profesional” (in Ukrainian).
- Kuprikova, H.V. (2012). Actualization on clothers and shoes names in the Modern Ukrainian language. *Scientific notes of Ostroh academy National university. Series: Philology*, 24(1), 175—177. Retrieved July 10, 2023 from <http://surl.li/pdzpj> (in Ukrainian).
- Kuprikova, H.V. (2013). Borrowing trends and adaptation of clothing and footwear names (based on Ukrainian material). *Scientific notes of Ostroh academy National university. Series: Philology*, 35, 188—191. Retrieved July 10, 2023 from <http://surl.li/pdzqt> (in Ukrainian).
- Leonova, M.V. (1983). *Modern literary Ukrainian. Morphology*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Lozova, N.Ye., & Frydrak, V.B. (2015). *Dzvona or dzvonu? or -a (-я) or -y (-ю) in the genitive case*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Lozova, N.Ye. (2016). *Noun. Grammatical guide*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Lysa, H.I. (2013). Nouns on designations of paired objects in the Modern Ukrainian language. *Scientific Bulletin of the UNESCO Department of the Kyiv National Linguistic*

- University. Series: *Philology. Pedagogy. Psychology*, 26, 91–99. Retrieved June 30, 2023 from <http://surl.li/pdzul> (in Ukrainian).
- Matviias, I.H. (1974). *Noun in the Ukrainian language*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).
- Nechvolod, L.I. (2007). *Modern dictionary of foreign words*. Kharkiv: TORSINH PLIUS (in Ukrainian).
- Nykonchuk, M.V., Nykonchuk, O.M., Dobrolozha, H.M., & Hrymashevych, H.I. (1998). *Names of clothes and footwear of the Right Bank Polissia*. Zhytomyr (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya. (Ed.). (1994). *Modern literary Ukrainian*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Ponomariv, O.D. (Ed.). (2005). *Modern Ukrainian language*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Pustovit, L.O., Skopenko, O.I., Siuta, H.M., & Tymbaliuk, T.V. (2000). *Dictionary of foreign words*. Kyiv: Dovira (in Ukrainian).
- Stavytska, Lesia. (2005). *Ukrainian jargon. Dictionary*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Taranenko, O.O. (2013). *Word change of the Ukrainian language*. Nyíregyháza (in Ukrainian).
- Voitiv, H.V. (1985). From the history of shoe names in the Ukrainian language. *Word culture*, 29, 41–45. Retrieved July 13, 2023 from <http://surl.li/pdzne> (in Ukrainian).
- Volokh, O.T., Chemerysov, M.T., & Chernov, Ye.I. (1989). *Modern literary Ukrainian. Morphology. Syntax*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Yushchuk, I.P. (2004). *Ukrainian language*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Zahnitko, A.P. (2017). Noun number category. *Grammar of the Modern literary Ukrainian. Morphology* (pp. 161–187). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Received 14.11.2023

Olena Lavrinets, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor
National University of Kyiv-Mohyla Academy
2 Hryhoriia Skovorody St., Kyiv 04655, Ukraine
E-mail: lavrinet@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6363-1502>

CHANGES IN THE GRAMMATICAL NORMS OF THE NUMBER IN PROPER AND FOREIGN NAMES OF SHOES

Footwear and its various models are primarily the subject of study in merchandising; however, for linguistics, it is an equally interesting object of research in synchronous and diachronic aspects. In particular, the grammatical characteristics of footwear nouns have not yet been the subject of separate research.

The plural form of the noun ‘footwear’ is more commonly used in modern linguistic practice, determined by the significance, for human existence, of the semantics of a complete pair of footwear. The singular form of the noun name ‘footwear’ is less common, as it disrupts the integrity of the concept of a ‘footwear pair’ with the semantics of an ‘individualized’ object. The choice of the number form of footwear nouns as a register is determined by different principles of compiling lexicographical publications and their distinct purposes: explanatory dictionaries prioritize the meaning of an unanalyzed plural, while registers prioritize the plural form of the noun expressing the semantics of a type of footwear. In orthographic dictionaries, the indication of another numerical form represents the inflectional component of the number category of fixed nouns in this semantic group.

The grammatical significance of the number in the core of footwear names consists of nouns with a numeral pair, where the codification of the singular form is conditioned by the proportional origin of lexemes and the completion of the grammatical assimilation of foreign lexemes. Lexicographical sources inconsistently record the singular form of footwear nouns from the core sphere. The change in the grammatical qualification of some footwear names from ‘pluralia tantum’ to ‘grammatical significance of singular and plural’ attests to the dynamics of morphological norms in contemporary Ukrainian language in general and

the process of grammatical adaptation of predominantly foreign lexemes in particular. However, more often, discrepancies in the printed and electronic dictionaries regarding the grammatical number of nouns from the core sphere of footwear (either plural nouns or nouns with a numeral pair) are caused by subjective factors.

The periphery consists of 'pluralia tantum' nouns, most of which are of foreign origin and only make up a part of the lexical composition of the Ukrainian language. The infrequent functioning of singular forms of nouns from the peripheral sphere in modern speech indicates the incompleteness of their grammatical adaptation. Predominantly foreign footwear names that are not represented in any of the analyzed dictionaries reside outside the delineated spheres, and their use in the plural form in the texts of the 16th version of the Ukrainian National Corpus (HRAK) and in advertising posts on the social network 'Instagram' illustrate the beginning of grammatical adaptation to the morphological norms of the modern Ukrainian language.

We see the perspective of research in studying the dynamics of grammatical assimilation primarily of those footwear names that are only included in the lexical system of the Ukrainian language and have the grammatical status of 'pluralia tantum' nouns, predominantly used in modern speech either exclusively or mostly in the plural form, with the singular form of these nouns not recorded in any lexicographical publication. The observation of changes in the grammatical number of those footwear names whose singular form is not codified, as it is inconsistently represented in dictionaries, also remains relevant.

Keywords: *number category, noun, footwear name, pluralia tantum, numeral pair, parsed plural, unparsed plural, dynamics, dictionary.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.043>
УДК 811.161.2'282.4

М.М. ТКАЧУК, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tkachuk_maryna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

УКРАЇНСЬКІ ГОВІРКИ ПІВНІЧНОГО ПІДЛЯШШЯ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

У статті досліджено сучасну соціолінгвальну ситуацію в автохтонних українських говірках Північного Підляшшя на історико-культурному тлі. Особливу увагу зосереджено на триаді маркерів «конфесійна — етнічна — мовна належність», спробах прищепити населенню ідею «білоруськості», що вплинуло на сучасну мовну й етнічну свідомість діалектоносіїв; схарактеризовано мовну освіту на Північному Підляшші.

Визначено чинники, які посприяли збереженню говірок Північного Підляшшя в полікультурних умовах за відсутності сталих контактів з українськими діалектами метрополії; з'ясовано особливості нівелювання етнічної свідомості. Досліджено роль ідіолекту у формуванні портрета говірки. Спостережено тенденцію до стабільності ідіолектів у контексті відсутньої динаміки діалектного простору.

Вивчено писемну традицію Північного Підляшшя, ґрунтовану на його говірках, та погляди науковців на статус цих говірок.

Ключові слова: українські північнопідляські говірки, українські діалекти в іншомовному оточенні, збереження латеральних говірок, мовний анклав, українські говірки порубіжжя.

Межі розселення українців, а відповідно і поширення українських діалектів, виходять далеко за сучасні кордони нашої Держави. До таких теренів належить Підляшшя — культурно-етнографічний ареал сучасної північно-східної Польщі, де здавна проживали українці й побутували архаїчні українські діалекти. За визначенням мовознавців, історично *підляські говірки* — це «найзахідніша група укр[аїнських] півн[ічних] або *поліських говірок*, що на півдні переходять у *холмські говірки* (нині

Цитування: Ткачук М.М. (2024). Українські говірки Північного Підляшшя: історико-культурний контекст. *Українська мова*, 1(89), 43–59. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.043>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

лише у формі небагатьох острівців), а на с[хід] від Бугу й р. Лісної — в зах[ідно]-поліській говірці» (Горбач, 1970, с. 2083) ¹.

Підляшшя умовно поділяють на Північне та Південне, історія розвитку яких різна, що вплинуло й на соціолінгвальну ситуацію. Об'єктом нашої уваги є діалектний ареал Північного Підляшшя, яке нині охоплює територію Білосточчини в Польщі, умовно обмежену руслами двох річок — Нарви на півночі та Бугу на півдні ². Із заходу діалектний ареал Північного Підляшшя межує з Мазовією, а зі сходу — з Берестейщиною, сучасна Білорусь [історично землі Берестейщини й Кобрини входили до одного державного утворення з іншими землями Підляшшя, див., напр. (Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 13)]. Отже, Північне Підляшшя — це межовий ареал, де сходяться кордони, з одного боку, західнослов'янського (польського) та східнослов'янського світів, а з іншого, — українського і білоруського мовного теренів; далі на північ розташований балтійський континуум, який віддавна був джерелом мовних і культурних впливів.

Історія лінгвістичних досліджень ареалу. Говірки Підляшшя здавна були об'єктом зацікавлення науковців: спершу в межах фольклорно-етнографічних та історико-мовознавчих досліджень (П.П. Чубинський, О.О. Потєбня, І.В. Бессараба, О. Кольберг та ін.), а згодом — як об'єкт спеціальної уваги лінгвістів. На сьогодні особливий внесок у дослідження північнопідляських говірок зробили польські лінгвісти — від праць В. Курашкевича (які, зокрема, досі є найдокладнішими студіями фонетичного складу українських говірок на території Польщі й особливо цінними, оскільки ґрунтовані на матеріалі, зібраному в першій половині ХХ ст.) до авторів AGWB, студій М. Лесева, Ф. Чижевського, С. Вархола, М. Саєвича, Л. Фроляк, Е. Смулкової, К. Пастусяк; розвідок Я. Сятковського і Д.К. Рембішевської, що присвячені мовному порубіжжю; ономастичних праць М. Кондратюка, М. Лесева та багатьох інших. В українській діалектології питанням північнопідляських говірок присвячено низку досліджень Г.Л. Аркушина, Ю.В. Громіка; окремі матеріали опублікував Ю.І. Бідношия; діалектні риси у фольклорі Північного Підляшшя вивчали Л. Фроляк, Ю.В. Грицевич; писемну традицію на Підляшші аналізували Г.Л. Аркушин, О.І. Скопненко та ін. Накопичено деяку емпіричну базу з ареалу Північного Підляшшя: широку мережу українських північнопідляських говірок охоплено в AGWB; говірки із цього терену (Парчево, Андриянки, Версток) скартографовані у 2-му томі AGP; у 2-му томі АУМ подано інформацію з говірки с. Добровода; діалектні тексти представлено в різних виданнях (Аркушин, 2007; Obrębska-Jabłońska, 1972 ³); лексикографічні матеріали із цих говірок уклали О. Горбач, М. Врублевський,

¹ До західнополіських говірок (поряд із волинсько-поліськими та берестейсько-пінськими) підляські говірки зарахував і Г.Л. Аркушин (Аркушин, 2017, с. 58).

² Попри це, як зазначала Д.К. Рембішевська, «річка Буг протягом століть не була межею регіону, що відбилося й на мовній ситуації» (Rembiszewska, 2007, s. 107).

³ Хоч у праці за редакцією А. Обрембської-Яблонської українські говірки хибно кваліфіковано як «перехідні до українських».

Я. Петручук та ін. Докладніше про історію мовознавчих досліджень українських говірок Північного Підляшшя див. у (Лесев, 1997).

Актуальність дослідження. Архаїчний український північнопідляський мовний анклав потребує пильнішої уваги лінгвістів насамперед у контексті пізнання єдиного українськомовного простору без огляду на адміністративні державні кордони. Дослідники неодноразово відзначали, що говірки Північного Підляшшя до сьогодні зберігають давні мовні риси, які під тиском загальних глобалізаційних, політико-економічних та соціокультурних умов можуть зазнати редукації, як і сам ареал цих говірок. Це закономірні і прогнозовані процеси, надто для говірок анклавних — в оточенні інших мов за відсутності чи значного обмеження контактів із говірками основного гомогенного діалектного простору.

Мета дослідження — комплексно проаналізувати сучасну соціолінгвальну ситуацію на Північному Підляшші, у питомому українському діалектному ареалі, що перебуває в полімовному оточенні, зважаючи не тільки на власне мовні чинники, які визначають побутування говірок, а й на позамовні соціокультурні передумови, що склалися впродовж тривалого часу, а особливо — у ХХ — на поч. ХХІ ст.

Джерела дослідження. Дослідження ґрунтовано на матеріалах діалектологічної експедиції автора у травні 2023 р. до 14 н. пп. Підляського воєводства Північного Підляшшя⁴. Найпівнічніші обстежені села — Каниuki (Kaniuki)⁵, Телушки (Ciełuszki) і Тростянка (Trześcianka), розташовані над річкою Нарва (пол. Narew), яку вважають орієнтовною північною межею поширення українських говірок у цьому ареалі, хоч згідно з В. Курашкевичем, авторами АГВВ, М. Саєвичем, незначна група українських говірок розташована клином північніше Нарви. Опорними для спостережень були говірки н. пп. Курашево (Kuraszewo, гміна Чижі), Чижі (Czyże), Рудути (Reduty), Грабовець (Grabowiec), Чохи (Czechy Orłańskie), Вуйновка (Wójnowka), Дубичі Церковні (Dubicze Cerkiewne), Вітово (Witowo), Кузава (Kuzawa), Вілька Терехівська (Wólka Terechowska), Добривода (Dobrowoda). Серед них найпівденніші — Добривода, Кузава та Вілька Терехівська. Матеріал записано переважно від представників старшого покоління, окремі записи — від представників середнього покоління, які мають освіту. Основна вікова група інформантів — 60—85 років.

Історія досліджуваного ареалу є складною і багатогранною. Водночас розуміння сучасної мовно-культурної ситуації неможливе без окреслення минулого цих теренів.

На Північному Підляшші (територія сучасної Польщі) українці були розселені компактно з літописних часів [землі довкола Бреста, Дрогичина й

⁴ Щиру подяку за сприяння в організації та проведенні експедиції висловлюємо заступникові директора Підляського наукового інституту (Podlaski Instytut Naukowy), головному редакторові видання «Над Бугом і Нарвою», знаному історикові Юрію Гаврилюку.

⁵ Українські відповідники офіційної польської назви н. пп. подано за місцевою вимовою; докладніше див. нижче.

Більська були заселені людністю з Волині (Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 13)]; згодом цей ареал уходив до складу Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (Гаврилюк, 2013, с. 46—59). Зокрема, у Дрогичині 1253 року коронували князя Данила Галицького, а місто Більськ (нині — Більськ-Підляський, центр сучасного українського руху на Північному Підляшші) засноване в часи київських князів (Сергійчук, 2008, с. 492). Пізніше, у I пол. XIV ст., ці терени — Брестсько-Дрогичинська частина Галицько-Волинського князівства — перебували у володінні литовських князів у складі Великого князівства Литовського (разом із пинськими землями), а в 1569 р. увійшли до складу Корони Королівства Польського, але у складі лише трьох земель — дрогичинської, більської і мільницької (Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 23). Упродовж наступних століть землі Північного Підляшшя перебували у складі різних державних утворень, зокрема Пруссії та Російської імперії (після Третього поділу Речі Посполитої), згодом — СРСР⁶. Сучасні кордони визначено після 1944 р. відповідно до так званої лінії Керзона. Сьогодні Північне Підляшшя входить до складу Республіки Польщі; Берестейщина (у сучасному розумінні) — до складу Білоруси.

Конфесійне питання та етнічна належність підляшуків. Підляські землі від киеворуських часів мають тривку православну традицію, перервану кількома століттями церковної Берестейської унії 1596 р., після прийняття якої почалося окатоличення та полонізація населення; після скасування унії в 1839 р. на Північному Підляшші відбувалося повернення підляшуків до православ'я і підпорядкування російській православній церкві⁷. Що ж до новітньої історії, то, на відміну від Південного Підляшшя, яке підлягало виселенню в межах операції «Вісла» [а після повернення багато українців, побоюючись нових переслідувань, перейшли з православ'я в католицизм (Ігнатюк, 2014; Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 53—56)], на Північному Підляшші цього не було, оскільки влада вважала місцеве населення не українцями, а білорусами. Упродовж багатьох десятиліть православному населенню Північного Підляшшя прищеплювали думку про те, що вони є «білорусинами». Під час першого польського перепису населення в 1921 р. місцевих жителів у Більському повіті записували білорусами (мовну належність не визначали), хоч за даними попереднього перепису 1897 р., проведеного в Російській імперії, це населення використовувало українську мову (Гаврилюк, 2022, с. 87). Згідно із джерелами середини ХХ ст., православних у Білостоцькому воєводстві зараховували до білорусів (Гаврилюк, Лабович, 2016, с. 46—47).

Отже, показником етнічної належності була належність релігійна, а мовний складник до уваги не брали. Як зазначав М. Лесів, спираючись на праці І.В. Бессараби, ще в ХІХ ст. «найважливішим елементом для само-

⁶ Докладніше про минувшину та зміну територіальної належності Підляшшя див. (Гаврилюк, Лабович, 2016).

⁷ Загалом релігійна ситуація на Північному Підляшші відрізнялася поміркованістю, тоді як на Південному Підляшші тривали жорсткі переслідування уніатів, а згодом колишніх уніатів зараховували до римо-католицької церкви (Ігнатюк, 2014).

окреслення була релігія та її зовнішня форма» (Лесів, 1997, с. 284). Іншими словами, існував *стереотип «православні = білоруси»*, який постав з ідеї боротьби з українським націоналізмом (Нawryluk, 2021, s. 53) (прищеплення ідеї про білоруськість автохтонному тутешньому населенню мало й інші форми, зокрема освітню — див. нижче).

Загалом, як зауважував Р. Чмелик, «на пограниччях дуже часто проявляється т. зв. принагідна ідентичність, у деякому сенсі кон'юнктурна й контекстуальна, тому там часто бачимо, як змінюються окремі ідентичності, наприклад етнічна, проте зберігаються інші — релігійна, мовна та ін. Часто може виявлятися зміна мовної чи конфесійної ідентичностей при сталості етнічної» (Чмелик, 2019, с. 35—36). Водночас, як зазначав К. Дейна, науковці «під час встановлення мовної належності периферійних говірок мають спиратися на конкретні мовні явища, а не на відчуття національної, культурної чи державної належності» (Dejna, 2009, s. 493). Очевидно, що ці твердження актуальні не лише для етносів погранич, а й загалом для анклавних етносів, тому їх можна застосувати до ареалу Північного Підляшшя Польщі. На цій території, у населених пунктах, де проживають носії українських північнопідляських говірок, сьогодні спостерігаємо *нівелицію етнічної* та поступово, у молодших вікових групах, *мовної ідентичності* внаслідок втрати питомого мовного коду (див. нижче) за досить чіткого й міцного збереження ідентичності конфесійної.

Конфесійна належність була і є однією з тих підвалин, яка впродовж століть підтримувала збереження східнослов'янської мовної свідомости на теренах Підляшшя, «окремішности» народу. Сьогодні більшість носіїв українських північнопідляських говірок належить до православної конфесії. Як зазначав історик Ю. Гаврилюк, «на північнопідляській території, яка належить Варшавсько-Більській єпархії Православної церкви, майже повністю збереглася парафіяльна мережа, яка існувала тут до Першої світової війни, а в останні два десятиріччя додалися нові парафії — зокрема в Більську, Гайнівці, Сім'ятичах (їх загальна кількість тут дорівнює 57-ми)» (Гаврилюк, 2013, с. 43).

Великі православні церкви діють у населених пунктах Дубичі Церковні, Чижі, Вурля, Тростянка, Старий Корнін, Пасинки, Клішелі, Курашево, Версток, Кузава, Черемха тощо⁸, що належать до Польської православної автокефальної церкви (пол. *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny*), яка використовує під час літургії візантійський обряд і церковнослов'янську мову (зауважимо, що тривалий час вплив на Польську автокефалію мала Російська православна церква), а також юліанський церковний календар. Нині, як і раніше, церква на Північному Підляшші впливає на життя людей, має авторитет і є осередком об'єднання громади.

Водночас для релігійного життя характерна толерантність, повага до релігійних традицій представників інших конфесій. Сьогодні змішані шлю-

⁸ Повний опис церковної парафіяльної мережі подав Ю. Гаврилюк у (Нawryluk, 2021, s. 56—57).

би, зокрема православних і католиків, не є рідкістю, що, звичайно, впливає і на мовну ситуацію в регіоні. Напр., одна з інформанток зазначила:

ме'не о'дін з'ат' ка'тол'ік іе / д'л'е коб воно є'с'ем'л'уд'ам та'к'ііе'біл'і з'ат'іє // бо вон так / е-е-е... / в'ііх і до'ц'еркви ітос' там іе / т'реба і'тмі' / вон і'де з'іеї до'ц'еркви / ну а'ш'тос' там'бол'ішій'п'разні'к / то ўже во'на с'а'даіут'і'едут'ўже і'до'кос'т'ола'.

Мовна освіта і відродження українськості. Прикметною рисою освіти на Північному Підляшші була традиція вивчення білоруської мови у школі (яку подекуди викладають і сьогодні), започаткована за Російської імперії, а пізніше — підтримувана польським урядом. Цій ідеї, а відповідно й навчанню білоруської мови, інколи чинили опір підляшуки, які, відчуваючи, що їхнє мовлення не білоруське, а радше українське, робили спроби ініціювати вивчення української мови у школі. Про такі випадки в Полічній, Опаках, Вуйновці, Верстоку, Черемсі та ін. населених пунктах писав Ю. Гаврилюк (Hawryluk, 2005, s. 18). Ці ініціативи тоді не мали перспективи, про що згадував один із місцевих жителів:

*Nas zmuszono uczyć się języka białoruskiego — na tej zasadzie, że nie jesteśmy Polakami, a skoro nie jesteśmy Polakami, więc jesteśmy Białorusinami. Innymi tu nie można było być, bo Ukraińcy to wrogowie Polski i Rosji Radzieckiej*¹⁰ (id.).

Наприкінці 80-х років ХХ ст. відбулася лібералізація освітнього й культурного життя, були організовані українські гуртки, почалося відродження української свідомості. Наприклад, такий гурток за бажанням молоді (за підписами батьків, бо на це мали право лише повнолітні) було організовано в Черемсі ще в середині 80-х років ХХ ст.¹¹

Відновлення навчання української мови, пов'язане насамперед із діяльністю Союзу українців Підляшшя, розпочалося з 90-х років ХХ ст.¹²; були спроби запровадити навчання української в різних населених пунктах, де більшість становлять українці, проте не скрізь це вдалося або з тих чи тих причин не вдалося втримати цю ініціативу (як-от у с. Вурля). Водночас зафіксовано цікаві свідчення щодо організації вивчення української і білоруської мов, коли пріоритетною була білоруська, бо для неї створювали вигідніші умови, зокрема вводячи до програм навчання перед українською:

ше і'ак мо'їі де'учи'н'ета ну'л'і до'ш'коли / тут ў'Чер'муш'і / буф'і'акби на / нау'чан'ііе і'азі'ка б'і'ало'русского / і'укра'їн'с'кого // 'ал'е так 'хитро ро'бил'і / же по'в'е'цми / є'ч'і'т'верту'к'л'аси ф'ходи'б'і'ало'рускій / а'ў'н'і'етуї до'п'еру / укра'їін'с'кії // і'ўже і'ак'д'іти за'писовал'іс'ра'н'еї до'ч'вартеї /

⁹ Записано в с. Курашево (гміна Чижі) у травні 2023 р.

¹⁰ Укр.: «Нас змушували вчити білоруської мови — на тій підставі, що ми не є поляками, а оскільки ми не є поляками, отже ми білоруси. Іншими тут бути не можна було, бо українці — то вороги Польщі і Радянського Союзу».

¹¹ Зі свідчень уродження с. Кузава Юрія Ткачука, 1972 р. н.; записано у травні 2023 р.; див. також: (Гаврилюк, 1997, с. 26—27).

¹² Докладніше про навчання українською мовою в закладах Північного Підляшшя із 1917 до 2019 р. див. у (Лабович, 2019), також див.: <http://zur.org.pl/nauczanie-jezyka-ukrainskiego/> (дата звернення: 21.11.2023).

*ў ч'вартой кл'аси на б'ало'руск'ий / 'т'ешко було ні'ти'ко же 'д'і'ти / 'т'іл'ко же буў 'нач'ей зго'ри / же 'т'ешко було не'реї'ти з б'ело'руского ф_п'о... ўже на'стенни кл'аси зостав'іти б'ело'рускої / а_в'лончити_ж укр'аїнс'кїй / од'гурн'е 'так' і 'нач'іск буў //*¹³.

Українську мову у школах населених пунктів Північного Підляшшя, де живуть українці, сьогодні викладають лише в деяких місцевостях. Наразі українську як іноземну вивчають в окремих садочках, початкових школах та гімназіях м. Більська-Підляського, Білостока, у селищі Черемха (Лабович, 2019). Крім шкільних закладів, осередками вивчення мови і традицій є гуртки, конкурси, фестивалі народної творчості, які живлять етнічний струмінь у дітей.

Важливим рушієм відновлення національно-етнічної свідомості в 90-х роках ХХ ст. на Північному Підляшші стали саме осередки вищої освіти, де відбувалося мовно-культурне відродження. Як слушно зауважував М. Саєвич, визначальним фактором етнічної самоідентифікації на цих теренах був мовний, зокрема «усвідомлення факту належності родинної говірки до певної мови — білоруської чи української. Значну роль також відігравали знання про історію певної країни, про фольклор, матеріальну і духовну культуру народу, який тут проживає» (Sajewicz, 2008, s. 26—27). З осередків вищої освіти виріс потужний культурний рух відродження українства, у межах якого на основі «Об'єднання українців у Польщі» 1992 р. утворено громадсько-культурну організацію «Союз українців Підляшшя» (СУП), а також народилося чи не найавторитетніше українське видання в Польщі «Над Бугом і Нарвою», яке виходить друком із 1991 р. та має електронну версію (НБіНе). Більшість матеріалів часопису присвячена історії, культурі й загалом життю українців на Підляшші. Прикметно, що матеріали друкують як українською літературною мовою, так і місцевими говірками — ідеться як про власне оповіді діалектоносіїв говіркою (фольклорні, етнографічні, історичні наративи), так і редакторські статті¹⁴.

Надзвичайно важливою є діяльність нещодавно, у 2018 р.¹⁵, створеного Підляського наукового інституту, працівники якого досліджують історію, традиційну культуру й фольклор Підляшшя. У межах інституту створено «Підляський архів», що містить документи, фотоматеріали, аудіо- і відеозаписи, пов'язані із життям українців на Підляшші.

Соціолінгвальна ситуація на Північному Підляшші сьогодні. Якою ж є власне мовна ситуація на Північному Підляшші? Офіційною мовою, яку знають усі громадяни, є польська — мова титульної нації Польської держави, хоч навіть спілкування в офіційних установах залежить від конкретного села, пор.:

'Заїдем до ск'л'єну г'оворем по_пол'с'к'і / ну бо ми абивд'тел'і 'пол'с'к'і // до г'м'іни у_Кл'іш'чел'оў в'з'ати / г'м'іна / там ўже вс'о по_пол'с'к'і // ну

¹³ Записано у травні 2023 р. у с. Кузава від Юрія Ткачука, 1972 р. н.

¹⁴ Про зміну статусу діалекту див. нижче; також див.: (Ткачук, 2022, с. 80).

¹⁵ У 2018 р. інститут створено юридично; ідея створення та установчі збори сягають ранішого часу. Див.: <https://www.pninstytut.org/institut/z-istoriyi-insitutu/>.

в_Вуорл'е в'з'ати г'м'іну / вс'о по_нашому // вс'е_наше_л'уде / і так г'ворат йак йа г'вору // ¹⁶.

Більшість місцевого населення старшого віку в усній традиції володіє українськими північнопідляськими говірками і використовує їх у побуті. І хоч політика білорусизації мала результати щодо зневиразнення етнічної самосвідомості підляшуків, мовний складник не зазнав глибокого порушення: мовці в побуті зберігають питомий мовний код та, зокрема, відчувають відмінність свого мовлення — як від мовлення білорусів, так і від мовлення жителів інших населених пунктів Підляшшя.

На запитання «Якою мовою Ви говорите?» підляшуки здебільшого відповідають: «по-своєму», «по-нашому», «по-простому», «по-хохлацк'і» (Аркушин, 2019, с. 116—117). Самовизначенню *хохлацька мова* на Підляшші присвячено праці Г.Л. Аркушина, ґрунтовані на матеріалі першої декади ХХІ ст. (Аркушин, 2007; Аркушин, 2019). Матеріали, записані у 2023 р., засвідчують загалом аналогічну ситуацію, хоч визначення *по-хохлацк'і* нам траплялося рідше порівняно із записами Г.Л. Аркушина. Найчастіше діалектоносії характеризують свою мову як *мішану*, уникають однозначної відповіді на запитання, якою мовою вони говорять:

1) у_нас тут та_ка з_наєте 'мова 'м'ешана / і_пол'с'ка / і_руска / і_україн'с'ка / і_б'єла'руска // ми 'йакби та_к'їє пал'ашук'і 'можна так ска_зати бо / за_то_го_же ми тут на_та_кої_гра_ниці_ї на_по_гра_н'ічу // гра_ниці_їє пересу_вал'і туди с'уди // а_йа з_найу йа_к'і м'і^м тут йе? / м'і^м сам'і не_з_найім / 'пишимс'а 'йако б'єла'руси / 'н'єкоторийе // 'н'єкотори 'пишуц'а 'йако україн'ц'і // і 'н'єктор'їє_ў_же во_гул'е не_хочут так пи_сатис' / 'пишуц'а 'йако пол'ак'і // ми 'їє правос_лавне_л'уде // ¹⁷;

2) а_ми в'с'аки / і_мус'їте нап'їсат'ї што роз_г'вор у_нас і_б'єло'рус_к'і / і_пол'ск'і / і_україн_ск'і // а_л'е то_добре шче то коб чоло_в'єк по_н'ав то н'е_ш'код'їт правда так н'е? ¹⁸.

Дехто з інформантів зазначав, що на мовлення північних підляшуків вплинуло «беженство» ¹⁹, яке на початку ХХ ст. охопило багатьох місцевих жителів (очевидно, це пояснює використання окремих російських елементів у мовленні підляшуків):

л'уде 'їездил'ї в_б'єженство // хто був дес' туди на_Укра_зни прей_жд_жав / у_же буол'ш по б'є... по_укра_зн'с'к'і г'ворил'ї 'тийе_л'уде / рос_казовал'ї / бо ко_тори бу_л'ї / хто був в_Мос_к_в'є / хто був дес' в_ін_ому / 'руска_мова_в_же_бу_ла // і йак во_ни пр'їехал'ї с'уди по_том_у_же / 'д_ва_ц'ате_д_ва_ц'ат'_д_руг'ї_р_у_ок_вер_нул'іс'а / то 'н'єктор'і_т_рошечк'і_так_з_маховал'ї по_рус_к'і / 'н'єктор'і_по_укра_їн'с'к'і / а_л'е_наша_мова_ц'і_лі_ї_час_так_йак'_би_вер_нул'іс'_до_сво_ї_ї_мови / о // ²⁰.

¹⁶ Записано в с. Рудути у травні 2023 р.

¹⁷ Записано в с. Рудути у травні 2023 р.

¹⁸ Записано в с. Канюки у травні 2023 р.

¹⁹ Пол. *bieżeństwo*; примусова евакуація населення Підляшшя і Холмщини до Росії з наближенням фронту під час Першої світової війни.

²⁰ Записано в с. Рудути у травні 2023 р.

Збереженість говірок на Північному Підляшші, як і в інших анклавних ареалах / мікроареалах, залежить від поєднання кількох соціолінгвальних чинників. Один із них — *вікова група респондентів*. Говірку переважно використовують і добре її зберігають представники старшого покоління. Середнє покоління так само володіє говіркою, хоч більшою мірою в мовленні відчутний вплив польського ідіому (багато лексем і колокацій, а також значне оприявлення впливу польської фонетики), а міра полонізації залежить від *соціального статусу* та *роду діяльності* особи. Молоде покоління втрачає знання говірки, використовує її зрідка, здебільшого під час комунікації зі старшими членами родини (середнього і старшого покоління):

І.: *Ще мо'їе покoл'єн'є / то ще го'ворат по_с'во́йому / 'ал'є мо'лотии ўже но ви'йонтек хто го'ворет по_с'во́йому / 'навет на_в'ош'ч'ї то вже 'в'єнкшош'ч' го'ворит по_пол'ску*. Е.: А розуміють своїх бабусь, дідусів?
І.: *Розу'м'єти розу'м'єйут / 'ал'є говo'рити ўже не_хочут //*²¹.

Проте щодо цього питання ситуація неоднорідна і залежить від ще кількох важливих чинників: *величини мікросоціуму*, де побутує говірка, а також від *родинних традицій* (як узвичаєно в родині). У великих селах (як-от Чижі, де проживає близько 400 жителів) вітальність говірки є вищою, ніж у малих селах, — напр., у с. Канюки, де у 2011 р. мешкало 59 осіб (сьогодні з них автохтонів обмаль).

Деякі інформанти відзначають протилежне; зокрема, інформантка із с. Дубичі Церковні (родом із с. Старина на сучасному польсько-білоруському кордоні, пол. Starzyna) зазначала:

*Йак дес' т'реба ў_м'єст'є в'а'домо / бо тож краі наш катoл'їцк'її / 'ал'є / так ми по_сво'їо'м йази'кови го'воримо // 'мине навет' іє ў'нук'ї" / у_сина мо'го там да'леко / у_Йуркови // то во'ни ў'дома по_с'во́йому / а_ў_ш'кол'ї і / і / чи в_рo'боти / бо ўже_ї до_рo'боти посту'пил'ї / а_ў'дома з_бат'ками по_с'во́йому // то ў_ш'кол'ї т'роху йїх ни_л'ўбил'ї / бо ўс'о ка'зал'ї / то ка'цапи то шчо //*²².

Подібну самооцінку говірки зафіксовано в с. Рудути; водночас інформантка також наголошує на «мішаному» характері своєї говірки:

Е.: Ваші діти як говорять? І.: *Так йак йа // так йак йа / по_с'во́йом / ми так 'кажем ми го'ворем по_с'во́йому і_ўс'о / так йак 'наши ди'ди вс'є / о/ ал'є_ж ми не_можем ска'зати же ми 'чисти укра'їн'ц'ї / і ни_їє 'чисти б'їла'руси / ми іє та'к'ї 'йак_би_то / ми то.. / ми' 'йак_би 'кажем ми сво'їє [...] / сво'їа мова / 'наша 'мова //*.

Цей приклад — радше виняток із правил. Загалом соціолінгвальній ситуації на Північному Підляшші властива поступова зміна мовного ландшафту: потужна полонізація молодших мовців унаслідок підвищення рівня освіченості населення та *втрати престижності рідної говірки* на

²¹ Записано у травні 2023 р. у с. Дубичі Церковні; інформант — Мирослава Іванюк, директорка місцевого Гмінного осередку культури, спорту і рекреації.

²² Записано у травні 2023 р. у с. Дубичі Церковні.

тлі абсолютного престижу у громадському житті мови польської; вплив молодого покоління до міст (а відповідно — зменшення соціуму для потенційної комунікації), дозаселення / переселення в автохтонні українські села поляків з інших територій, а також міграції носіїв північнопідляських говірок між селами; див. докладніше: (Sajewicz, 2008, s. 24—25).

Остання тенденція потребує докладнішого аналізу. Із походження північнопідляські говірки є автохтонними на цих теренах і монодіалектними. Проте наявний значний рух людей між населеними пунктами (надто жіночої статі, коли жінки виходять заміж і переїжджають до іншого села), що здатен впливати на діалектний ландшафт, і ця тенденція може бути відчутною на тлі скорочення кількості носіїв українських говірок загалом.

У зв'язку із цим особливого значення набуває проблема *ролі ідіолекту* у формуванні портрета говірки неосновного діалектного масиву²³. Як відомо, будь-яку говірку формує сукупність ідіолектів окремих її носіїв. Прикметною соціолінгвальною рисою сучасних північнопідляських говірок, що їх обстежено, є *стабільність окремих ідіолектів*. Наприклад, встановлено, що ідіолекти інформантів, які проживають в іншому населеному пункті (не в селі свого народження) упродовж тривалого часу (понад 30—40 років), часто зберігають свою рідну говірку (первинну говірку на тлі вторинної); напр., інформантка в с. Добривода зазначала:

Йа то по_добри'вуц'ку не_говору // йа з'_роду з'_Вуйнуўк'ї / то_говору по_свойему // а_добри'вуц':і то / так_йак'_би по_україїнску // не по_україїнску 'ал'е в_сторону_україїнс'_кого²⁴ // а_йа так_ўже 'тул'ко / ўже 'буде 'осен':у 'шейс'ат л'їт в_Добриводи / 'ал'е ни_научилас'_а_говорити //²⁵.

Зафіксовано випадок, коли ідіолект уродженки села²⁶ відрізняється від говірки цього села, оскільки вона перейняла і зберегла говірку матері, що походила з іншого населеного пункту Підляшшя, де поширена говірка іншого типу. Причому в її мовленні збережено основні риси, властиві рідній материній говірці, попри те що інформантка є соціально активною особою.

В інших ситуаціях, коли первинна говірка інформанта (села, у якому людина народилася) і вторинна говірка (де вона проживає впродовж кількох десятків років) належать до одного типу говірок і відрізняються мінімально, виявити сталість / динаміку ідіолекту складно.

²³ У цьому контексті інформативним є метод лінгвістичних біографій, застосовуваний, зокрема, польськими соціолінгвістами й діалектологами для вивчення мовлення переселенців; див., наприклад, дослідження мовних портретів українців, переселених зі східної Польщі на північно-західні землі: (Augustyniak-Żmuda, 2023).

²⁴ Основною диференційною рисою, за якою діалектності кваліфікують говірку як «українську», є рефлексії етимологічних *o, *e, *ě, протиставлення зон поширення яких представлено, зокрема, в (AGWB, II, к. 43—44, 47—50, 79 тощо); тверда вимова зубних приголосних перед передньорядними голосними, напр. (AGWB, II, к. 60, 72); закінчення [и] з попереднім твердим [л] на противагу формам із [л'ї] у множині дієслів минулого часу та ін.

²⁵ Записано у травні 2023 р. у с. Добривода від уродженки с. Вуйновка, яка проживає в Добриводі майже 60 років; між селами приблизно 11 км.

²⁶ Ідеться про с. Добривода.

Писемна традиція Північного Підляшшя. Основна форма побутування діалектів — усне мовлення (Гриценко, 2015, с. 12); водночас ще однією її похідною є писемна форма, що згодом може перерости у спроби надання діалекту статусу літературної мови. На Північному Підляшші спостерігаємо потужний рух за збереження місцевих говірок, зокрема й завдяки запровадженню традиції їх писемного відтворення. Ідеться насамперед про художні тексти, записані на діалекті (поетичні і прозові твори М. Янчука, С. Сачко, Є. Жабінської, Ю. Гаврилюка, І. Боровик, Васі Платонішина, Ю. Королько та ін.; «народних» поетів Ольги Онацик, Володимира Сосни); на це явище дослідники звернули увагу, напр., у працях: (Лесів, 1997, с. 400—410; Аркушин, 2014, с. 173—184; Бідношя, 2022 та ін.). Такі процеси властиві також іншим говорам української мови, насамперед закарпатському, гуцульському, буковинському, волинсько-поліському та ін. ареалам. Важливо, що підляська традиція творення текстів на діалекті / із широким використанням діалектних елементів виявлена в науковому / науково-популярному, публіцистичному стилях (серед них, напр., праці Ю. Гаврилюка, Л. Лабович, Ю. Плеви; видання «Над Бугом і Нарвою» публікує матеріали говіркою, і не лише фольклорно-етнографічні та історичні наративи діалектоносіїв, а й авторські матеріали на суспільно-культурну проблематику). У такий спосіб українськи зорієнтовані ініціатори сприяють збереженню місцевих говірок, прагнучи точно передати північнопідляські діалектні особливості, для чого використовують як кирилицю, так і латинку [див., напр.: (Гаврилюк, 1988)]. Водночас носії північнопідляських говірок свої твори пишуть також польською та українською літературною мовою. Щоб употужнити вітальність північнопідляських говірок, Підляський науковий інститут та Союз українців Підляшшя заохочують творчість рідною говіркою, проводячи Підляський літературний конкурс «Пішемо по-своєму».

Писемну традицію на діалекті мають і білоруси на цій території, проте часто представники білоруського спрямування кваліфікують місцеві українські говірки як білоруські, відповідно подаючи ці тексти як білоруські (Гаврилюк, 2024), а підляських письменників зараховують то до українських, то до білоруських.

Третій напрямок у писемній підляській традиції об'єднує тих, хто намагається штучно усталити підляську літературну мову на основі східнослов'янських — українських і білоруських — діалектів цієї території. Ідеологом цього процесу є Ян Максим'юк, з походження білорус, який, обґрунтовуючи окремішність мови Підляшшя, ніяк не спирається на наукові, насамперед лінгвістичні, засади²⁷. Це питання як факт

²⁷ Максим'юкові «мікромові» присвячено сайт svoja.org, де подано міркування автора про причини утворення «нової письмової східнослов'янської мікромови», хоч в обґрунтуванні цієї ініціативи автор спирається на сумнівне лінгвістичне підґрунтя; одне з них — окремішність «підляської мікромови» виводить на підставі порівняння підляських говірок із літературною українською мовою й не бере до уваги лінгвогеографічних та інших праць авторитетних лінгвістів (напр., AGWB); оцінку цієї ініціативи також див. у (Аркушин, 2022, с. 21—26).

мовотворення на Підляшші заслуговує на докладніше вивчення в окремій студії.

Діалектні риси в ономастиконі. Східнослов'янські риси збережені в назвах багатьох населених пунктів Північного Підляшшя. Такі релікти подекуди закріплені в офіційній назві населеного пункту: серед найвиразніших, напр., повноголосся: *Stare Berezowo* (Kondratiuk, 1974, с. 189), *Berezyszczce* (Kondratiuk, 1974, с. 25), *Hołody* (Kondratiuk, 1974, с. 69); а можуть бути наявні в місцевій вимові топоніма — як-от назва *Чохи* (офіційна назва — *Czechy*), що засвідчує західнополіську зміну етимологічного [e] на [o] після споконвічно м'яких (шиплячих та [й]), тоді як офіційна назва з [e] є пізнішою (Гаврилюк, 1997, с. 26—27); протетичний [ɐ] та дифтонг [yo] / монофтонг [y] закріплені у місцевих варіантах вимови назви населеного пункту *Вурл'а / Вурл'а / Вурл'а*, офіційне пол. — *Orla* (Kondratiuk, 1974, с. 148); дифтонг [ie] в місцевій назві *Залієшани*, пол. — *Zaleszany*, укр. літературне — *Залишани*; вимова [p] за українською традицією і збереження питомого наголосу в назві *Старина* — пол. *Starzyna* тощо. Східнослов'янський наголос відбито і в місцевій вимові інших топонімів, напр.: *Кўзава*. Збережено тверду вимову зубноязикового [m] перед *e та наголошування в місцевій вимові назви *Телушк'ї* (пол. *Ciełuszki*) (Kondratiuk, 1974, с. 42). Східнослов'янська вимова назв топонімів, проте часто — на білоруський лад, зафіксована у двомовних табличках населених пунктів, на які подекуди натрапляємо в Північному Підляшші, напр.: *Orla / Орля; Reduty / Рудуты*. Зауважимо, що про побутування на Південній Білосточчині так званих народних назв місцевости, які відрізняються від назв офіційних не лише фонетичним оформленням, а навіть твірною основою, писав М. Кондратюк, напр.: офіційна назва *Bernaczczyna* поряд із народною *Bernadzki Most* (село у гміні Наревка, Гайнівський повіт); *Mackiewiczzy* поряд із *Długi Bród* (село у гміні Дубичі Церковні, Гайнівський повіт) та ін., докладніше див.: (Kondratiuk, 2008).

Писемну традицію закріплення діалектних рис української мови простежуємо і в інших сферах — в інскрипціях, напр., написах на надгробках, мова яких не кодифікована, а тому часто поєднує українську / російську / церковно-слов'янську та польську мовні традиції; часто — це російськомовні інскрипції з українськими діалектними фонетичними рисами; також див.: (Czyżewski, 2013). Українські діалектні риси фіксуємо як в ономастиконі²⁸, так і в апелятивній лексиці: гіперичне [o] — як відштовхування від білоруського «акання» та російської вимови [a] на місці літери *o* у слабкій позиції: *Ондрей*; поява міжвокального [й] відповідно до української вимови: *Юлийи, Омелияна*; форма з початковим [o] на протигагу російській формі з ініціальним [йе]: *Омелиян*; використання української літери *i* («і десятикове») на місці [i] на протигагу літері *ы*

²⁸ Український антропонімікон Північного Підляшшя докладно проаналізовано завдяки проекту Підляського наукового інституту — «Іменні традиції підляського села XVI—XXI століть», див.: <https://www.pninstytut.org/doslidzhennia/imenni-tradicziyi-pidlyaskogo-sela-xvi-xxi-ctolit/> (дата звернення: 15.01.2024).

на позначення звука [и]: *дочерамі, Волькі* (частина назви населеного пункту Вілька Терехівська, пол. *Wólka Terachowska*); відображення на письмі північнопідляських дифтонгів: *жытіеля*; збереження поліського твердого [p]: *дочерамі* (*Сей крест сооружен дочерамі жытіеля деревні Волькі*) тощо. На православних хрестах у багатьох населених пунктах також натрапляємо на використання української літери *і* на відміну від *и*: ІН ЦІ, ІС ХС (с. Залішани, гміна Кліщелі).

Отже, на Північному Підляшші постала неоднорідна ситуація, за якої зберігся власне український мовний код на цих теренах (хоч і редуковано, залежно від соціовікової категорії мовців), але частково знівелювалася етнічна свідомість питомого українського населення. Адже, з одного боку, так звана «білорусизація» православного українського населення мала негативний вплив на збереження української ідентичності, а з іншого, — унаслідок хибного насадження білоруської етнічної та мовної свідомості Північне Підляшшя як мовно-культурний анклав збереглося в його архаїчному (наскільки це дозволяли умови полікультурності) й неподільному вигляді. Реактивація мовної та етнічної свідомості представниками підляської інтелігенції породила новітні рухи — підтримання престижності говірок цих теренів та створення на їхній основі писемної традиції, що може мати різні наслідки з огляду на ті форми, яких вона сьогодні набула.

Вивчення особливостей соціолінгвістичної ситуації відкриває багатовимірні дослідницькі перспективи для лінгвістів і етнографів у дослідженні північнопідляського наративу. Для діалектолога пріоритетними є виявлення й систематизація емпіричного матеріалу з максимально можливої кількості говірок; установлення їхніх структурно-типологічних рис з увагою до сусідніх контактних діалектів (східно- і західнослов'янських) та дослідження їх динаміки; ареалогічна інтерпретація північнопідляського ареалу в загальноукраїнському, східнослов'янському та загальнослов'янському контекстах.

Дослідження підтримане Стипендією для нерезидентів Інституту гуманітарних наук у Відні («Non-Residential Fellowship», Institute for Human Sciences, Vienna, 2023).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУМ — *Атлас української мови: в 3 т.* (1984—2001). Т. 2: *Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі*. Київ: Наукова думка.

НБіНе — *Над Бугом і Нарвою*. (2024). <https://nadbuhom.pl> (дата звернення: 15.01.2024).

СУП — *Союз українців Підляшшя*. (2024). <https://zup.org.pl/uk/> (дата звернення: 10.01.2024).

AGP — Dejna K., Gala S., Zdaniukiewicz, Czyżewski F. (2000). *Atlas gwar polskich*. Т. 2. *Mazowsze*. Warszawa: Polska Akademia Nauk; Komitet Językoznawstwa; Upowszechnianie Nauki — Oświata “UN-O”.

AGWB — *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. (1980—2012). Т. I—X. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź.

ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин Г. (2007). *Голоси з Підляшшя (Тексти)*. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки.
- Аркушин Г. (2014). *Народна лексика Західного Полісся*. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
- Аркушин Г.Л. (2017). Чи тотожні терміни західнополіський і волинсько-поліський говір? *Українська мова на осі часу. Василюві Васильовичу Німчукові* (с. 55—62). Київ: КММ.
- Аркушин Г.Л. (2019). Хахлацька мова на Підляшші. *Українська мова*, 1, 115—125.
- Аркушин Г. (2022). *Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення*. Луцьк: ФОП Іванюк В.П.
- Бідношия Ю. (2022). Феномен писемних діалектних текстів (наївна поезія Північного Підляшшя). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*, 1(96), 52—74.
- Гаврилюк Ю. Українці і білоруська проблема на Підляшші: міфи і факти. *Гайдамака. Незалежний інформаційно-освітній ресурс*. <http://www.haidamaka.org.ua/0109.html> (дата звернення: 14.01.2024).
- Гаврилюк Ю. (1988). *Пропозиції запису пудляських діалектів*. На правах рукопису. Більськ. https://chtyvo.org.ua/authors/Havryliuk_Yurii/Propozytsii_zapysu_pidlyashkykh_dialektiv/ (дата звернення: 15.01.2024).
- Гаврилюк Ю. (1997). Наші міста і села. Словник (ч. 10). *Над Бугом і Нарвою*, 6(37), 26—27.
- Гаврилюк Ю. (2013). *Від Володимирових походів до лінії Керзона*. Торонто: Z-Land Committee; Білосток: Agencja Wydawnicza EkoPress.
- Гаврилюк Ю., Лабович Л. (2016). *Підляшшя — Пудляшье — Podlasze. Видання приурочене до 25-річчя Українського часопису Підляшшя «Над Бугом і Нарвою»*. Більськ — Bielsk Podlaski: Związek Ukraińców Podlasia.
- Гаврилюк Ю. (2022). Підсумки перепису населення 1921 року в Більському повіті на тлі попередніх статистичних та лінгвістичних досліджень. *Український альманах* (с. 82—90). Варшава: Об'єднання українців у Польщі.
- Горбач О. (1970). Підляські говірки. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* (т. VI, с. 2083—2084). Париж — Нью-Йорк: Молоде життя.
- Грищенко П.Е. (2015). Феномен діалектного явлення: онтологія і гносеологія. *Исследования по славянской диалектологии. 17. Судьба славянских диалектов и перспективы славянской диалектологии в XXI веке* (с. 9—59). Москва: Институт славяноведения РАН.
- Ігнатюк І. (2014). *Що ми знаємо про Підляшшя?* <https://spadok.org.ua/pidlyashshya/scho-my-zna-mo-pro-pidlyashshya> (дата звернення: 10.01.2024).
- Лабович Л. (2019). *Хронологія і статистика розвитку навчання української мови на північному Підляшші в 1994—2019 роках*. https://osvita.org.pl/uploads/images/02/96_41.pdf (дата звернення: 13.01.2024).
- Лесів М. (1997). *Українські говірки у Польщі*. Варшава: Український архів.
- Сергійчук В. (2008). *Етнічні межі і державний кордон України*. Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Ткачук М.М. (2022). Західнополіський ареал і стандарт української літературної мови: чинники та механізми взаємодії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 32, 76—84.
- Чмелик Р. (2019). Мовні, етнографічні та релігійні критерії самоідентифікації населення пограниччя. *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія* (с. 34—50). Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Augustyniak-Żmuda G. (2023). *Biografie językowe przesiedleńców ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej mieszkających w regionie lubuskim*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Fundacja Slawistyczna.

- Czyżewski F. (2013). *Antroponimia pogrnicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych*. Cz. I. Słownik nazwisk. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia.
- Dejna K. (2009). Z metodologii badań gwar peryferyjnych i wyspowych (s. 493—498). *Dejna K. Wybór pism polonistycznych i slawistycznych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Hawryluk J. (2005). Chto my je? Jaka jest nasza mowa i historia? *Specjalny dodatek do numeru, 3 “Над Бугом і Нарвою”*. Bielsk Podlaski: [b. w.].
- Hawryluk J. (2021). A ku^olki to je naszoho narodu na Podlaszu?! *Українці на Підляшші. Історія — мова — культура* (с. 53—59). Більськ: Редакція Українського часопису Підляшшя «Над Бугом і Нарвою».
- Kondratiuk M. (1974). *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydaw. PAN.
- Kondratiuk M. (2008). Urzędowe i gwarowe nazwy miejscowości południowej Białostoczczyzny. Miejscowości o dwóch nazwach. *Gwary północnego Podlasia* (s. 69—79). Puchły: Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia; Bielsk Podlaski: Związek Ukraińcyw Podlasia.
- Kuraszkiewicz W. (1985). Najważniejsze zjawiska językowe ruskie w gwarach między Bugiem i Narwią (s. 21—37). *Kuraszkiewicz W. Ruthenica*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Obrębska-Jabłońska A. (red.) (1972). *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym : praca zbiorowa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rembiszewska D.K. (2007). Leksyka gwarowa Podlasia. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 42, 104—122.
- Sajewicz M. (2008). Zagadnienie przynależności etniczno-językowej prawosławnych mieszkańców powiatu hajnowskiego na Białostoczczyźnie. *Gwary północnego Podlasia* (s. 23—39). Puchły: Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia; Bielsk Podlaski: Związek Ukraińców Podlasia.

Статтю отримано 02.02.2024

LEGEND

АУМ — *Atlas of the Ukrainian language: in 3 vols.* (1984—2001). Vol. 2: *Volyn, Naddnistrrianshchyna, Transcarpathia region and adjacent lands*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

НБiHe — *Nad Buhom i Narvoju*. (2024). Retrieved January 15, 2024 from <https://nadbuhom.pl> (in Ukrainian).

СУП — The Association of Ukrainians in Podlasie, *official website*. Retrieved January 10, 2024 from <https://zup.org.pl/uk/> (in Ukrainian).

AGP — Dejna, K., Gala, S., Zdaniukiewicz, A., & Czyżewski, F. (2000). *Atlas of the Polish dialects*. T. 2. *Mazovia*. Warsaw: Polish Academy of Sciences; Committee on Linguistics; Dissemination of Science — Education “UN-O” (in Polish).

AGWB — *Atlas of Eastern Slavic dialects of Bialystok region*. (1980—2012). Vols. I—X. Wrocław — Warsaw — Crakow — Gdansk — Lodz (in Polish).

REFERENCES

- Arkushyn, H. (2007). *Voices from Podlasie (Texts)*. Lutsk: RVV “Vezha” Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Arkushyn, H. (2014). *Folk vocabulary of Western Polissya*. Lutsk: Skhidnoevropeyskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Arkushyn, H. (2017). Are the terms Western Polissya and Volyn-Polissya dialects identical? *The Ukrainian language on the axis of time. To Vasyl Nimchuk* (pp. 55—62). Kyiv: KMM (in Ukrainian).
- Arkushyn, H. (2019). Khakhlacky language in Podlasie. *Ukrainian language*, 1, 115—125 (in Ukrainian).

- Arkushyn, H. (2022). *Ukrainian dialects of Podlasie: modern oral speech*. Lutsk: FOP Iva-niuk V.P. (in Ukrainian).
- Augustyniak-Żmuda, G. (2023). *Language biographies of displaced persons from the eastern provinces of the Second Polish Republic living in the Lubuski region*. Warsaw: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences; Slavic Foundation (in Polish).
- Bidnoshyia, Yu. (2022). The phenomenon of written dialect texts (naive poetry of Northern Podlasie). *Bulletin of Ivan Franko State University of Zhytomyr. Philological sciences*, 1(96), 52–74 (in Ukrainian).
- Chmelyk, R. (2019). Linguistic, ethnographic and religious criteria of self-identification of the borderland population. *The Polish-Ukrainian borderland: ethnopolitical, linguistic and religious criteria of self-identification of the population: a monograph* (pp. 34–50). Lviv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha (in Ukrainian).
- Czyżewski, F. (2013). *Anthronyms of the Polish-Eastern Slavic borderland in the light of grave inscriptions*. Vol. I. Glossary of names. Lublin: Polihymnia (in Polish).
- Dejna, K. (2009). From the methodology of research of peripheral and island dialects (pp. 493–498). Dejna, K. *Selected writings in Polish and Slavic studies*. Lodz: Lodz University Press (in Polish).
- Gritsenko, P.Ye. (2015). The dialectal phenomenon: ontology and gnosiology. *Studies in Slavic dialectology*. 17. *The fate of Slavic dialects and prospects of Slavic dialectology in the 21st century*, pp. 9–59. Moscow: Institut slavianovedeniia RAN (in Russian).
- Havryliuk, Yu. Ukrainians and the Belarusian-Russian problem in Podlasie: myths and facts. *Haidamaka. Independent informational and educational resource*. Retrieved January 14, 2024 from <http://www.haidamaka.org.ua/0109.html> (in Ukrainian).
- Havryliuk, Yu. (1988). *Suggestions for recording Podlasky dialects. On the rights of the manuscript*. Bielsk. Retrieved January 15, 2024 from https://chtyvo.org.ua/authors/Havryliuk_Yurii/Propozytsii_zapysu_pidliaskykh_dialektiv/ (in Ukrainian).
- Havryliuk, Yu. (1997). Our towns and villages. Vocabulary (Vol. 10). *Above the Bug and Narva*, 6(37), 26–27 (in Ukrainian).
- Havryliuk, Yu. (2005). Who we are? What are our language and history? *A special supplement to the journal issue, 3 “Nad Buhom i Narvoiu”*. Bielsk Podlaski: [without a publisher] (in Polish).
- Havryliuk, Yu. (2013). *From Volodymyr’s campaigns to the Curzon line*. Toronto: Z-Land Committee; Bialystok: Publishing Agency EkoPress (in Polish, Ukrainian and English).
- Havryliuk, Yu., & Labovych, L. (2016). *Pidlashshia — Pudliashie — Podlasze. The publication is timed to the 25th anniversary of the Ukrainian magazine of Podlasie “Nad Buhom i Narvoiu”*. Bielsk Podlaski: Union of Ukrainians of Podlasie (in Ukrainian and Polish).
- Havryliuk, Yu. (2021). How many of our people are in Podlasie? *Ukrainians in Podlasie. History — language — culture* (pp. 53–59). Bielsk: Editorial office of the Ukrainian journal of Podlasie “Nad Buhom i Narwoiu” (in Ukrainian).
- Havryliuk, Yu. (2022). The results of the 1921 census in the Bielsk district against the background of previous statistical and linguistic research. *Ukrainian almanac* (pp. 82–90). Warsaw: Obiednannia ukraintsiv u Polshchi (in Ukrainian).
- Horbach, O. (1970). Podlasie dialects. *Encyclopedia of Ukrainian studies. Dictionary part* (Vol. VI, pp. 2083–2084). Paris — New York: Molode zhyttia (in Ukrainian).
- Ihnatiuk, I. (2014). *What do we know about Podlasie?* Retrieved January 10, 2024 from <https://spadok.org.ua/pidlyashshya/scho-my-zna-mo-pro-pidlyashshya> (in Ukrainian).
- Kondratiuk, M. (1974). *Place names of the Southeastern Bialystok region*. Wrocław: Ossoliński National Institute. Publishing House of Polish Academy of Sciences (in Polish).
- Kondratiuk, M. (2008). Official and dialectal names of localities of southern Bialystok region. Localities with two names. *The dialects of northern Podlasie* (pp. 69–79). Puchly: Podlasie Heritage Association; Bielsk Podlaski: Union of Ukrainians of Podlasie (in Polish).
- Kuraszkiewicz, W. (1985). The most important Ruthenian linguistic phenomena in the dialects between the Bug and the Narew rivers (pp. 21–37). Kuraszkiewicz, W. *Ruthenica*. Warsaw: State Scientific Publishing House (in Polish).

- Labovych, L. (2019). *Chronology and statistics of the development of Ukrainian language teaching in Northern Podlasie in 1994–2019*. Retrieved January 13, 2024 from https://osvita.org.pl/uploads/images/02/96_41.pdf (in Ukrainian).
- Lesiv, M. (1997). *Ukrainian dialects in Poland*. Warsaw: Ukrainyskiy arkhiv (in Ukrainian).
- Obreńska-Jabłońska, A. (Ed.). (1972). *Dialectal texts of Bialystok region with linguistic commentary: a collective work*. Warsaw: State Scientific Publishing House (in Polish).
- Rembiszewska, D.K. (2007). The dialect lexis of Podlasie. *Studies in Polish and Slavic Philology*, 42, 104–122 (in Polish).
- Sajewicz, M. (2008). The issue of ethno-linguistic affiliation of Orthodox residents of the Hajnuwka district in the Bialystok region. *The dialects of northern Podlasia* (pp. 69–79). Puchly: Podlasie Heritage Association; Bielsk Podlaski: Union of Ukrainians of Podlasie (in Polish).
- Serhijchuk, V. (2008). *Ethnic borders and the state border of Ukraine*. Kyiv: PP Serhiichuk M.I. (in Ukrainian).
- Tkachuk, M.M. (2022). The Western Polissia area and the standard of the Ukrainian literary language: factors and mechanisms of interaction. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary studies. Linguistics. Folkloristics*, 32, 76–84 (in Ukrainian).

Received 02.02.2024

Maryna Tkachuk, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Dialectology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tkachuk_maryna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

UKRAINIAN DIALECTS OF NORTHERN PODLASIE: HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT

The article deals with the current sociolinguistic situation in the autochthonous Ukrainian dialects of Northern Podlasie (the territory of Poland) against the background of historical and cultural circumstances in which they have existed, especially in the 20st and early 21st century. Particular attention is paid to the triad of “confessional — ethnic — linguistic affiliation”; the inculcation of the idea of “Belarusianness” to the population of this dialectal area, which has influenced the modern linguistic and ethnic consciousness of dialect speakers. The peculiarities of language education in Northern Podlasie are also analyzed.

The factors that led to the preservation of Northern Podlasie dialects in multicultural conditions and, in fact, in the absence of direct contacts with Ukrainian dialects of the metropolis are identified; and on the other hand, to the leveling of ethnic consciousness while preserving the specific language code. The current linguistic situation in the Northern Podlasie dialects is determined by the following main factors: age group of respondents, social status, employment, family traditions, and, to a large extent, the size of the society, which determines the vitality of the dialect or, conversely, the loss of its prestige. The features of linguistic self-identification by the modern speakers of the Northern Podlasie dialects are investigated. The role of the idiolect in forming the portrait of the lateral dialect is studied. The tendency to the stability of idiolects in the context of the notable dynamics of the dialect space is emphasized.

The article also examines the written tradition of Northern Podlasie in the dialect, texts in the dialect of various functional styles, and different views on the status of Northern Podlasie dialects, including an attempt to establish a “Podlasie literary micro-language”. Dialectal features in the onomasticon and written microtexts of some other types are analyzed.

Keywords: *Ukrainian Northern Podlasie dialects, Ukrainian dialects in a foreign language environment, preservation of lateral dialects, language enclave, Ukrainian dialects of the borderlands.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.060>
УДК 811.161.2:811.161.1'27:355.01(470:477)

Л.М. ПІДКУЙМУХА, кандидат філологічних наук, науковий співробітник
Інститут славістики Гіссенського університету імені Юстуса Лібіга
вул. Отто Бехагеля, 10Д, 35394, Гіссен, Німеччина
E-mail: Liudmyla.Pidkuimukha@slavistik.uni-giessen.de
<https://orcid.org/0000-0003-2017-1213>

УКРАЇНСЬКА МОВА В БІЗНЕСОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

У статті з'ясовано стан і статус української та російської мов у бізнес-середовищі після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Визначено основні причини переходу на українську підприємців і керівного менеджменту компаній, їхнє ставлення до української та російської мов, схарактеризовано роль української мови у веденні бізнесу, накреслено перспективи її розвитку.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна поведінка, українська мова, російська мова, мовний зсув.

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року спровокувало зміни мовної ситуації в Україні, а також змінило ставлення громадян до мов: «українську мову активніше почали сприймати як символ єднання нації, як запоруку національної безпеки тощо, а російську — як символ агресії, як мову ворога» (Соколова, 2023б, с. 10). Оскільки війна політизувала мовний вибір, «більше людей почало брати участь у визначенні того, наскільки мова має значення, як у своєму особистому виборі, так і в активних діях, спрямованих на формування вибору решти суспільства» (Bilaniuk, 2016, с. 154).

Проаналізувавши мовну поведінку українців під час російсько-української війни (2014 р. — дотепер), І.Є. Ренчка зазначила, що в умовах збройного конфлікту «мова постала засобом збереження власної ідентич-

---

Цитування: Підкуймуха Л.М. (2024). Українська мова в бізнесовому середовищі після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*, 1(89), 60–76
<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.060>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

ності та маркером “свій — чужий”» (Ренчка, 2020, с. 88). Саме тому багато українців почали активніше переходити на українську, частіше використовувати її в повсякденному спілкуванні, спростовувати важливість російської мови, у такий спосіб дистанціюючись від Росії та її ідеології, про що свідчать соціологічні опитування (Рейтинг, 23.08.2022; Кулик, 2023).

За даними соціологічного дослідження до Дня Незалежності «Уявлення про патріотизм та майбутнє України», що його провела група «Рейтинг» 16—20 серпня 2023 р., 59 % респондентів від загальної кількості учасників опитування з різних регіонів України спілкуються українською, 9 % — російською проти 12 % у лютому 2023 р., 31 % — обома. На 3 % (з 28 до 31 %) збільшилася частка тих, хто перейшов із категорії російськомовних у категорію білінгвів. Рідною вважають українську 82 % громадян, натомість російську визнали рідною 16 % (Рейтинг, 24.08.2023). Дослідники зазначають, що ті мовці, які змінили свій код на українську, активно долучаються до зміни й лінгвістичного ландшафту в Україні, а також розширюють використання української мови в соціальних і культурних сферах, де раніше домінувала російська (Crosby & Sereda, 2018; Масенко, 2023). І хоч, на думку С.О. Соколової, проблему потенційного мовного конфлікту не можна недооцінювати, нині «складається дуже сприятлива ситуація для зміцнення позицій української мови як державної» (Соколова, 2023а, с. 16). Крім того, збільшення вжитку української та функціонування її як мови опору позбавило російську традиційної ролі мови влади та бізнесу (Kulyk, 2022, с. 248).

За даними аналітиків сервісу «Work.ua», у жовтні 2022 р. бізнес почав використовувати українську мову в 6 разів частіше, ніж російську. Це означає, що 84 % вакансій роботодавці подали державною мовою і тільки 13 % — російською. У жовтні 2023 р. частка вакансій українською мовою збільшилася до 95 %, тоді як частка вакансій, написаних російською, зменшилася до 3 % (Баранівська, 2023).

Із початку повномасштабної війни вживання української в цій сфері зросло на 30 %, а російської скоротилося втричі. Проте 2015 р. ситуація була цілком протилежною: українську мову використовували 16 %, а російську — майже 80 %. Найбільш «українізованим» є великий бізнес: 96 % його представників розміщують на сайті вакансії українською мовою, тоді як малий бізнес використовує її в 77 % своїх оголошень (Work.ua, 09.11.2022).

Щодо показників за віком та регіонами, то українською частіше послуговуються шукачі роботи віком 16—25 рр. і 40—44 рр. — відповідно 68 % і 69 %. Натомість кандидати 55+ воліють використовувати російську для оформлення своїх резюме (там само).

Українську широко вживають і далі в оголошеннях у Львові (98 %) та Києві (86 %) (2022 р. відповідно 97 % і 88 %). Динаміку зростання українськомовних вакансій демонструють Дніпро (92 %) і Харків (91 %), де частка оголошень про роботу українською збільшилася на третину порівняно із жовтнем 2022 р. (Баранівська, 2023).

Мета статті — дослідити ситуацію мовного зсуву (language shift) з російської на українську в бізнес-середовищі після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Ця мета передбачає виконання таких завдань: окреслити зміни у використанні мов в українському бізнесі після 24 лютого 2022 р.; схарактеризувати мовну поведінку і перемикавання мовних кодів підприємців і керівного менеджменту компаній; визначити ставлення до російської мови і її сприйняття в бізнес-середовищі.

Попри те, що науковці вже частково вивчили зміни мовних ситуацій, поведінки та настроїв громадян після 24 лютого 2022 р., а також проаналізували український та російський коди в межах дихотомії «свій — чужий» (Кулик, 2022; Кулик, 2023; Соколова 2023а, 2023б; Сютя, 2023 та ін.), аналіз мовного зсуву в бізнес-середовищі є відносно новим.

У цьому дослідженні застосовано дискурс-аналіз, де дискурс схарактеризовано як соціолінгвістичну структуру, що має відповідати мовній, комунікативній та соціальній ситуаціям. «Дискурс — зазначав Г.Г. Почепцов, — це мовна дійсність, яку покладено на соціальні координати» (Почепцов, 1999, с. 99). У статті використано соціологічний і соціокогнітивний підходи до аналізу дискурсу, де увагу зосереджено на лінгвістичних явищах, зокрема ситуації мовного зсуву, що зумовлені соціокультурними й темпоральними факторами. Т. ван Дейк стверджував, що немає прямої або лінійної відповідності між структурами дискурсу та соціальними структурами, але дискурси функціують через когнітивний інтерфейс: «ментальні уявлення користувачів мови як індивідів і як членів суспільства» (van Dijk, 2015, р. 64). Мета соціокогнітивного підходу в дискурс-аналізі полягає у (1) відстежуванні та відображенні мережі знань, вірувань, упереджень і ставлень, що їх прямо чи опосередковано операціоналізують та спричиняють особи під час створення та інтерпретації дискурсу, та (2) поясненні, як цей когнітивний апарат визначає дискурс-структури та їх інтерпретації в конкретній комунікативній ситуації (Gyollai, 2022, р. 540). Застосування соціокогнітивного підходу вможливує проаналізувати, чому підприємці змінюють свій мовний код і як цей вибір залежить від екстралінгвальних чинників.

Джерельною базою дослідження слугували історії українських підприємців і топменеджменту компаній, у яких представлено зміну мовного коду й досвід переходу на українську після повномасштабного вторгнення Росії. Матеріал зібрано із соціальних мереж «Твітер», «Фейсбук», «Телеграм», а також з інтерв'ю, що виходили або друком, або на ютуб-каналах. У проаналізованих фрагментах порушено питання, що стосуються вибору мови й мовних практик у бізнес-середовищі, його ставлення до української та російської мов та їхніх функцій під час війни.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У 2022 р. змінився вектор мовно-культурного розвитку в Україні, що заторкнуло і бізнес-середовище, де українська посіла визначальні позиції. З одного боку, такий перехід був зумовлений повномасштабною війною, що її розв'язала Росія проти України, а з іншого, — цьому сприяли норми Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», які набули чинності 16 липня 2022 р. Зокрема, у ч. 6 ст. 27 визначено, що «інтернет-представництва (в тому числі веб-сайти, веб-сторінки в соціальних мережах) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій державної і комунальної форм власності, засобів масової інформації, зареєстрованих в Україні, а також суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні та зареєстровані в Україні, виконуються державною мовою. Поряд з версією інтернет-представництв (у тому числі веб-сайтів, веб-сторінок у соціальних мережах), виконаних державною мовою, можуть існувати версії іншими мовами. Версія інтернет-представництва державною мовою повинна мати не менше за обсягом та змістом інформації, ніж іншомовні версії, та завантажуватись за замовчуванням для користувачів в Україні» (далі — Закон про мову) (Закон, 25.04.2019).

Власники та керівники компаній у своїх інтерв'ю також наголошували на важливості Закону про мову для розвитку українського бізнесу. Генеральний директор компанії «EVO» Микола Палієнко зазначав, що вдалося перевести службу підтримки користувачів цілковито на українську незалежно від того, якою мовою надійшов запит чи дзвінок. На його думку, саме Закон про мову вможливив таку поведінку, яка не спричинює жодних проблем чи непорозумінь (Палієнко, 2022). Крім того, він додав, що російську мову усунули з корпоративного сайту «Evo.company» і замінили її на англійську.

І хоч згідно із цим законом не обов'язково вилучати російську мову з вебсайтів чи застосунків, а тільки робити українську основною за замовчуванням, така практика стала звичною після повномасштабного вторгнення. Наприклад, такі фінансові установи, як «ПриватБанк», «Ощадбанк», «Укргазбанк» і «Monobank», усунули російську зі своїх офіційних сторінок і додатків. Директор з маркетингу «Ощадбанку» Сергій Грабчак розповів, що від початку для нового сайту передбачали тільки українську та англійську версії, а російську взагалі не планували розробляти. Однак у перші дні великої війни таки зробили російську версію, додавши відому згадку про російський корабель і напрямок його руху. Він повідомив також, що «клієнти та громадськість оцінили це позитивно» (цит. за Іванова, 2023). Проте нині з вебсторінки цієї фінустанови вже вилучили російську версію, залишивши, як і планували, тільки українську й англійську. У мобільному застосунку «Ощадбанку» російську замінили її альтернативою — «файною мовою», що охопила понад сто звичних лексичних одиниць — діалектизмів, фразеологізмів та найпопулярніших приказок:

літопис, скарби, тло та платило (Ощадбанк, 12.10.2022). «Тепер платимо не за мобільний зв'язок, а за теревені. Не історія операцій, а літопис. Не інше, а всячина», — зазначив Сергій Грабчак (цит. за Іванова, 2023).

Вилучили російську мову і з мобільного застосунку «Монобанк», про що свого часу повідомив Олег Гороховський, співзасновник банку, у телеграмі: «Ми дуже хочемо, щоб ті наші клієнти, які сьогодні вибрали мовою застосунку «російська», а їх 838 291 людина (24.02 було 1,19 млн це — 30 %), поставилися із розумінням до цього рішення і так само, як і ми, почали частіше спілкуватися державною мовою» (Telegram, 13.09.2022). Крім того, цей банк провів мовний експеримент: у компанії відібрали тисячу звернень клієнтів російською мовою і запитали, чи вони не проти обслуговування українською. 96,3 % опитаних відповіли, що це взагалі не проблема. «Отже, відповідь російською мовою в підтримці «Монобанку», — зробив висновок Олег Гороховський, — тепер доступна тільки в разі наполегливого прохання клієнта і на розсуд оператора» (там само, 12.10.2022).

22 червня 2023 р. цілком відмовився від російської мови і банк «ПУМБ» на всіх сервісах — офіційному сайті, у мобільному застосунку, банкоматах і терміналах. За повідомленням пресслужби, останні дослідження продемонстрували, що майже 70 % клієнтів підтримують від'єднання російського інтерфейсу (ПУМБ, 22.06.2023). Щоб посприяти перемиканню на українську мову працівників установи і клієнтів, полегшити їх перехід на фінансову українську, було ініційовано програму «БезуМОВНОЇ підтримки», яка діє у відділеннях «ПУМБ» та в однойменному чат-боті¹: «Бот підкаже переклад, вимову і значення фінансових термінів, підбадьорить та змотивує переходити на українську в повсякденному житті. Спілкуватиметься з користувачами український символ — «Соловейко», що його створила українська ілюстраторка Sandra Ruth» (там само). Працює мовна програма й у відділеннях банку, де клієнти можуть звернутися до консультанта «БезуМОВНОЇ підтримки» з будь-яких лінгвістичних питань, що постають під час обслуговування. Із червня до вересня 2023 р. у програмі взяло участь понад 11 мільйонів осіб, більше ніж 25 тисяч скористалося чат-ботом, понад 7 мільйонів переглядів зібрали випуски шоу в YouTube (ПУМБ, 12.09.2023). Такі позитивні результати й показники спонукали банк «ПУМБ» продовжити програму ще на один сезон, оновивши формат чат-бота і додавши активностей, тому вдосконалена «БезуМОВНА підтримка 2.0» й надалі виконуватиме свою функцію — «підтримувати всіх, хто хоче заглибитися у вивчення української мови, культури та традицій» (там само).

Не тільки державні установи, а й приватні компанії відмовляються від російської мови на своїх ресурсах. У вересні 2022 р. українська міжнародна група логістичних компаній «Нова пошта» повідомила про це

---

¹ Покликання на чат-бот — https://t.me/bezumovnapidtrymka_bot (дата звернення: 10.11.2023).

рішення у своєму твітері: «Російська мова в цифрових сервісах Нової пошти більше недоступна. Компанія повністю перейшла на державну українську мову, обравши її як єдину можливу для спілкування у вільній та незалежній Україні. Це прояв нашої підтримки та віри в суверенність нашої країни» (НП, 16.09.2022).

Така сама мотивація була й у менеджменту «Work.ua», коли він вирішив позбутися російськомовного інтерфейсу в додатку. Артур Міхно, керівник цього ресурсу, у коментарях зазначив, що «використання російської мови небезпечне для майбутнього країни. Бо мова — один з ключових інструментів колонізаторства. І чому принаймні компанії точно мають переходити на українську, бо це буде збільшувати ефективність і зменшувати конфлікти і репутаційні втрати» (Work.ua, 24.10.2022). Менеджмент сайту «Work.ua» російську мову визначив як таку, що «загрожує незалежності України і продовжує вбивати й ослаблювати нас і нашу країну, і наші бізнеси» (там само, 26.10.2022). І саме тому варто звести додатковий мовно-культурний кордон, аби «не залишитися під впливом ідей ворога» (там само, 24.10.2022). Як зазначав політолог В. Кулик, українська мова стала виявом протесту, тому люди вживають її не тільки в ситуаціях, де цього вимагає закон, а й тоді, коли мають вільний вибір. Досі переважно обирали російську, тепер її ж відкидають як мову ворога (Кулик, 2022, с. 248). Цю думку підтримує і Ярина Ключковська, українська медіатренерка, у своєму пості у фейсбуці від 4 липня 2023 р., де описує, як учасників Ukrainian Marketing Forum роздратував виступ одного зі спікерів російською: люди «обурювались у чаті, ображались і рятувались звуконепроникними навушниками» (Facebook, 04.07.2023). До повномасштабного вторгнення таку ситуацію складно було б уявити чи змодельовати. Із цього приводу Ярина Ключковська зазначила: «Ще кілька років тому вся маркетингова тусовка була російськомовна. Переважна кількість виступів були російською. Події, відповідно, теж були зазвичай російськомовні. Спікери з Росії збирали зали й аплодисменти. Я завжди чулася трохи чужою на тих подіях, де люди використовували українську в рекламі тому, що вимагав закон, а не тому, що вимагало серце. А зараз український маркетинг спілкується українською: на сцені та в холі, у виступах і Телеграм-чаті, у своїх кампаніях та комунікаціях» (там само).

Деякі компанії діють в інший спосіб: вони не вилучають російської мови зі свого інтерфейсу, проте закликають переходити на українську. Таку стратегію обрала маркетингова агенція «Liverpage», яка розмістила у правому верхньому куті свого сайту повідомлення: «Переходьте на українську — це важливо! Чому ми так вважаємо? Звернення SEO Liverpage». У компанії ідея «українською — завжди більше» стала пріоритетною: «останні кейси, відгуки та новини компанії публікують лише українською мовою; усі майбутні маркетингові матеріали, відео, гайди та чек-листи виходитимуть тільки українською та англійською; блоги та соціальні мережі також перевели на українську мову» (Щербачов, 2022). Команда інформаційної платформи «СorgIT.xyz» продемонструвала таку

саму поведінку й вирішила створювати український контент, оскільки визнала це надзвичайно важливим під час гібридної російсько-української війни, про що зазначено на їхньому сайті: «Супротив росії треба чинити на всіх фронтах. Тому зараз важливо підтримувати українську культуру, українську мову, український контент і максимально наповнювати свій інформаційний простір українською. Один зі злочинів росії — це знецінення української культури і мови та прирівнювання їх до російської» (СогІТ, 2022).

Окрім того, що матеріали публікують тільки українською мовою, українськоцентричним є і контент, про що свідчать заголовки: ТОП 8 українських серіалів на Netflix, ТОП 5 нових українських фільмів на Netflix, ТОП 10 сучасних українських серіалів, які варто подивитись, ТОП 10 українських фільмів 2023, які очікуються в цьому році, ТОП 10 застосунків для вдосконалення української мови, ТОП 10 українських додатків в App Store, 10 українських додатків для формування корисних звичок та інші (ТОП 10).

Тоді як більшість компаній почали відмовлятися від російських версій сайтів чи застосунків тільки після початку великої війни Росії проти України, деякі гравці ринку дійшли до цього значно раніше. Наприклад, ІТ-компанія «Activelex», що входить до трійки найкращих юридичних компаній, не використовувала російської мови взагалі. Юлія Іванова, директорка з маркетингу цієї компанії, зокрема, повідомила: «2017 року, коли ми тільки-но почали роботу, жодної скарги на відсутність російської мови на нашому корпоративному сайті чи онлайн-платформі Lex не було. Можливо, це особливість аудиторії наших продуктів. Але з огляду на те, що ми в трійці лідерів на ринку України, це точно не було бар'єром для нашого зростання» (цит. за Іванова, 2023).

Свою стійкість, і не тільки мовну, демонструють компанії і в царині ведення бізнесу. У серпні 2023 р. ресурс «Work.ua» продовжив послідовну політику проти колонізаторської Росії та її жорстокої війни проти українців, оголосивши, що відмовляється від співпраці з компаніями, які не вийшли з російського ринку: «Перемога виборюється не тільки на полі бою. Перемога формується в кожному з нас на рівні цінностей, чеснот і наших дій. Давайте вкотре своїми діями доведемо, що людина, життя, свобода та гідність є найвищою цінністю. Не гроші. А компаніям, що готові заради грошей нести світові смерть, не має бути місця ані серед нас, ані у світі» (Work.ua, 10.08.2023).

Свій вибір на користь української мови зробили і друковані видання, зокрема економічні. Улітку 2021 р. популярний тижневик «НВ» почав виходити тільки українською. Це був своєрідний виклик, оскільки раніше журнал друкували лише російською. Суспільство схвально сприйняло таке рішення: привітання надходили від представників ЗМІ і високопосадовців. Ба більше, 80 % передплатників підтвердили, що й далі купуватимуть журнал попри зміну мови (Шур, 2021). Повномасштабне вторгнення Росії спонукало і журнал «Forbes Україна», який із квітня 2020 р.

до березня 2022 р. виходив українською та російською, перейти тільки на українськомовну версію. Це стало своєрідною відповіддю редакції на жорстоку війну, адже згідно з положеннями Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» друквані засоби масової інформації можна видавати не державною мовою, але за умови, що видання державною виходить у світ одночасно з відповідним виданням іноземною мовою (ст. 25) (Закон, 25.04.2019). О.М. Авраменко відзначив високий попит на вивчення української: «Суспільство навіть в умовах війни вкладає чималі матеріальні ресурси в українську мову. Зросли замовлення майстер-класів, вебінарів і курсів — великі корпорації-монстри хочуть, щоб їхні колективи вивчали українську. Бізнес — це економіка, що рухає країну й інвестує в мову» (цит. за Крикуненко, 2023). Оскільки попит породжує пропозицію, на ринку з'явилися мовні курси саме з ділової української. Один із них за підтримки Європейського Союзу розробили спільно команда платформи «Є-мова» і Українська фундація розвитку. Курс «Бізнес говорить українською» поставив за мету допомогти слухачам і слухачкам засвоїти українську бізнесову мову, зокрема основну лексику й термінологію, опанувати граматику і поліпшити комунікативні навички з української в бізнес-середовищі (Є-Мова, 13.05.2023). Комплексні програми навчання української розробила і компанія з надання консалтингових послуг «Golden Staff», яка, подібно до «Work.ua», розірвала всі зв'язки з російськими партнерами та сторонами, що підтримують війну в Україні. Для вивчення та вдосконалення навичок ділової української пропонують розмовну, писемну та універсальну програми, а також більш специфічні програми «Легітна українізація спілкування в компанії» та «Багатство української мови».

Ініціатором ще однієї такої програми став Андрій Ковальов, учасник робочої групи зі створення Концепції ствердження української мови в усіх сферах життя столиці 2023—2025. Разом із мережею «Creative States», що організовує сучасні офіси-коворкінги, йому вдалося започаткувати проєкт «Українська мова для бізнесу», у межах якого сформовано можливості функціонування розмовних клубів, практикумів ділового мовлення, передбачено виступи бізнесменів та педагогів щодо переходу на українську, подолання психологічних бар'єрів тощо (Facebook, 08.05.2023).

Ще однією особливістю сьогодні є те, що бізнес популяризує українську мову і спонукає до спілкування нею. Одним із найяскравіших прикладів є проєкт «МОЇ» Guzema Fine Jewelry. З одного боку, це колекція золотих прикрас із викарбуваною літерою «Ї», що є особливістю української мови і стала символом спротиву на тимчасово окупованих росіянами територіях, де підпільники малюють її на стовпах, парканах, монументах, тротуарах в очікуванні визволення, а з іншого, — «МОЇ» — це відеопроект, який створено, щоб продемонструвати виняткове значення української мови для націєтворення. Упродовж кількох місяців представники культури, літератури, громадські діячі та активісти розповідали свої історії про важливість мови в їхньому житті. До проєкту долучилися Оксана Забужко, Сергій Жадан,

Богдана Неборак, Іван Малкович, Катерина Бабкіна, Сашко Маслов, Юрій Андрухович, Джамала, ONUKA, Анатолій Сачівко, Олег Скрипка, Наріман Алієв, Наталка Ворожбит, Любов Якимчук, Віра Агеєва, Софія Андрухович, Марія Квітка, Вадим Кириленко, Микита Рибаків, Гамлет Зінківський, Богдан Логвиненко, Ірена Карпа, Ольга Руднева та Олександра Матвійчук. Цим проєктом, за визначенням засновниці бренду Валерії Гуземи, команда прагне «надихнути аудиторію, зародити щире бажання та глибокий намір повернутися до української» (Vogue, 27.08.2023). За особистими історіями кожного героя чи героїні проєкту — довгий і складний шлях української мови, історія народу й культурне становлення нації.

Одна з найбільших інвестиційних компаній України «Dragon Capital» у січні 2022 р. відмовилася від російськомовної версії сайту. Проте після повномасштабного вторгнення українізація компанії посилилася. Головний виконавчий директор «Dragon Capital» Томаш Фіала, з походження чех, почав використовувати українську не тільки під час публічних виступів, а й спілкуватися нею в офісі зі співробітниками. Його колеги відзначають, що це насправду захоплює та надихає (цит. за Іванова, 2023).

Наталія Ємченко, директор з комунікацій «System Capital Management», вважає, що її досвід переходу на українську може спонукати інших, оскільки вона публічна людина (цит. за Карманська, 2022). Цікаво, що вона ставила собі за мету перейти на українську в публічній площині ще з грудня 2020 р., проте повномасштабне вторгнення Росії утвердило її думку і спонукало до використання української не лише в публічному просторі, але й у спілкуванні з друзями та рідними. На її думку, імперська експансійна стратегія Росії спрямована на те, аби зробити українців заручниками однієї мови: «Росія не просто поширює російську мову, вона використовує її як зброю [...] І щоразу, коли ми опиняємося в залежності від російської мови, ми підсилюємо Росію і ми озброюємо певним чином Росію» (Ємченко, 29.07.2023). Саме тому стійка мовна позиція і проукраїнська мовна поведінка можуть стати одними з перших кроків до деколонізації та деокупації української культури та історії.

Часто директори підприємств і власники бізнесів хочуть бути прикладом для наслідування, тому першими переходять на українську, щоб спонукати до цього й інших працівників. Такий підхід мотивував до спілкування українською генерального директора ІТ-компанії «EVO» Миколу Палієнка, який усвідомив, що «для сталого розвитку України треба якомога сильніше збільшити вживання української», і вирішив розпочати із себе. «За тиждень, коли всі на роботі звикли, що я пишу і говорю українською, 10—20 % моєї топкоманди також перейшли на українську, без будь-яких розмов та вказівок», — зазначив Микола Палієнко (Палієнко, 2022). До того ж він і тепер демонструє мовну стійкість і не переходить на мову співрозмовника, якщо той послуговується російською.

Підприємці часто діляться своїм досвідом перемикавання з російської на українську: з якими труднощами стикалися, що допомагало не зійти з пів шляху, як зробити перехід найбільш комфортним тощо. Наприк-

лад, Олег Гороховський, співзасновник банку «Monobank», вважає, що людям варто залишити зону комфорту, забути всі відмовки на кшталт «а мені так зручніше», «а я так звик чи звикла» тощо, інакше ніколи не заговорите українською. Після повномасштабного вторгнення підприємець вирішив повністю перейти на українську, оскільки «російська мова асоціюється з тими, хто вбиває, гвалтує, грабує, і тими, хто вважає, що “не всё так однозначно”». Натомість українська є мовою сміливих і вільних людей (Telegram, 13.09.2022).

Для Савви Лібкіна, власника ресторанної корпорації «Савва Лібкін» («Дача», «Компот», «Тавернетта»), 24 лютого 2022 р. стало переломним моментом, коли він вирішив перейти на українську: «Я і сам до 24 лютого говорив у публічному просторі російською. Весь цей час активно вивчаю українську. Допмагає у вивченні дружина. У компанії всі говорять українською, що теж стимулює. У публічному просторі зараз усі без винятку спілкуються українською» (цит. за Фещенко, 2022). На відміну від Савви Лібкіна, В'ячеслав Клімов, співзасновник компанії «Нова пошта», чітко не формулював свого наміру перейти на українську: «Це сталося якимось природно: ми почали максимально спілкуватися українською, особливо з зовнішнім світом» (YouTube, 23.11.2022). Підприємець наголосив, що мова спілкування в родині також має значення. Оскільки його діти та дружина так само вирішили перемкнутися з російської на українську, то йому легше вдосконалювати свої навички. А українську дедалі частіше сприймають як «цеглинку в розбудові нації» і мову прийдешніх поколінь, мову майбутнього.

Заступник виконавчого директора МВФ Владислав Рашкован переконаний, що його діти повинні говорити українською, хоч і знають російську, а українська мова має стати ще однією ланкою, яка об'єднає націю (цит. за Карманська, 2022).

Підприємці також вважають мову захистом чи фільтром від інформаційних атак та інструментом опору ворожій пропаганді. Наприклад, Владислав Чечоткін, співзасновник та співвласник інтернет-магазину та маркетплейсу «Rozetka.ua», наголошує: «Наразі я ставлюся до української як до рову з крокодилами навколо замку. Мова слугує клеєм для всіх імперій, і зміна мови спілкування відразу буде бар'єри в усіх сферах» (цит. за Фещенко, 2022).

Дехто з бізнесменів та бізнесвумен ще раніше перейшли на українську в публічній площині. Зокрема, Валерія Гузема, яка родом із Кіровоградщини, хоч і виросла в Чернігові, у дитинстві спілкувалася російською, а цілком рідною українська стала для неї тільки останні п'ять років. Ще до повномасштабної війни вона почала спілкуватися в соцмережах українською, перехід до якої був усвідомленим кроком: «Я відчуваю, наскільки інакше звучить мій голос українською. Мій тембр стає більш ніжним, більш жіночним» (Vogue, 27.08.2023).

Всеволод Кожемяко, який працював в аграрному бізнесі, а потім став командиром добровольчого загону «Хартія», почав переходити на

українську ще 2014 р. Однак його рішення утвердили повномасштабна війна та участь у бойових діях, оскільки українська мова ускладнює роботу російських військ на передовій: «Якщо ти розмовляєш з ворогом різними мовами, то його легше вбити», — переконаний Всеволод Кожемяко (цит. за Карманська, 2022). Підприємець зазначав, що спочатку батальйон підпорядковувався міністерському наказу говорити українською по каналах зв'язку, а згодом перейшов на українську за власним бажанням, оскільки мова є невід'ємною частиною історії та культури (там само). До того ж російська мова, на думку Кожемяко, — це своєрідна зброя, засіб легітимізації війни проти України: «Путін каже, що захищає російськомовних, але якщо їх не буде, йому й захищати не буде кого» (цит. за Крикуненко, 2023).

Ще 2014 р. на українську мову вирішив перейти також і Олексій Вадатурський, відомий український бізнесмен, засновник найбільшої в Україні зернової логістичної компанії «Нібулон», який загинув у своєму будинку на Миколаївщині від російської ракети. Він відкрито підтримав Революцію Гідності, засудив російську анексію Криму та визнання Російською Федерацією псевдореферендумів на Донбасі. «У нашій країні, у моєму рідному Миколаєві не повинно бути жодних проявів сепаратизму. Той, хто закликає до розколу країни, — ворог», — заявив Олексій Вадатурський. В інтерв'ю виданню «Forbes» він наголосив: «Я — Герой України, як я можу розмовляти мовою агресора?» (Шаповал & Каціло, 2022).

Російську як мову окупанта й агресора визнав голова наглядової ради «Холдингу емоцій “!FEST”» Андрій Чудо. Він переконаний, що російськомовні мали б змінити свій код, якщо мова стала хоч якимось аргументом для початку війни. На противагу цій тезі Дмитро Кримський, співзасновник компанії «Wine Bureau» (магазини «Good Wine», «Bad Boy», «food hall»), уважає, що вибір мови має бути вільним, свідомим і без примусу. На його думку, українська повинна стати брендом, який потрібно постійно вдосконалювати. Однак обидва бізнесмени зішлись на тому, що українська мова — визначальна в державотворенні та формуванні ідентичності (цит. за Фещенко, 2022).

Отже, після повномасштабного вторгнення Росії в Україну на українську мову перейшло багато підприємств, фінансових структур, а також чимало очільників компаній та власників бізнесів. З одного боку, цьому посприяв Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», відповідно до якого українська стала мовою послуг і має з'являтися за замовчуванням на вебсайтах, з іншого, — велика війна спонукала громадян змінити своє ставлення до російської мови. Нині її сприймають не як мову бізнесу й культури, що було донедавна, а як мову окупанта й агресора.

Війна змінила й мовну поведінку українців, а також їхнє ставлення до державної мови. Проаналізований матеріал засвідчив, що найчастіше її вважають об'єднавчою ланкою для зміцнення народу, цеглинкою в розбудові нації, невід'ємною частиною історії та культури, мовою сміливих

і вільних людей. Підприємці та генеральні директори майбутнє своїх компаній убачають в українськомовному просторі, адже українська здатна зі своїм лексичним багатством обслуговувати всі сфери діяльності. Для тих, хто перейшов на українську мову в побуті, вона стала визначальним чинником вираження ідентичності, а також важливим елементом згуртування колективу компанії.

Перспективу подальшого дослідження цієї проблеми вбачаємо в організуванні глибоких інтерв'ю з українськими власниками бізнесів і топменеджментом компаній, щоб зрозуміти, як перехід на українську та вилучення російської з вебсторінок і мобільних застосунків вплинули на розвиток бізнесу і як змінилася мовна ситуація всередині компаній. Отримані результати можна використати для аналізу зв'язків між мовною ситуацією та управлінням бізнесом, мовною поведінкою та ідентичністю в умовах війни.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Є-Мова, 13.05.2023 — *Є-Мова*. (2023). Бізнес говорить українською. <http://surl.li/mamwd> (дата звернення: 25.07.2023).

Закон, 25.04.2019 — Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». (2019). *Відомості Верховної Ради*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 10.09.2023).

НП, 16.09.2022 — Нова пошта. (2022). *Twitter*. <http://surl.li/owtbg> (дата звернення: 01.09.2023).

Ощадбанк, 12.10.2022 — У мобільному додатку Ощадбанку додалась нова файна мова. (2022). *Ощадбанк*. <http://surl.li/owtdp> (дата звернення: 09.06.2023).

ПУМБ, 22.06.2023 — Переходь на українську легко: ПУМБ ініціює програму БезуМОВНОЇ підтримки для всіх українців. (2023). *ПУМБ*. <http://surl.li/owthl> (дата звернення: 29.07.2023).

ПУМБ, 12.09.2023 — ПУМБ розпочинає новий сезон програми «БезуМОВНА підтримка 2.0». (2023). *ПУМБ*. <http://surl.li/owtle> (дата звернення: 12.09.2023).

Рейтинг, 23.08.2022 — Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17—18 серпня 2022). (2022). *Соціологічна група «Рейтинг»*. <http://surl.li/dkrki> (дата звернення: 18.08.2023).

Рейтинг, 24.08.2023 — Соціологічне дослідження до Дня Незалежності: уявлення про патріотизм та майбутнє України (16—20 серпня 2023). (2023). *Соціологічна група «Рейтинг»*. <http://surl.li/kjmzh> (дата звернення: 28.08.2023).

СК, 30.08.2022 — «Відкату назад вже не буде»: мовознавиця Лариса Масенко про відродження української мови після російського колоніалізму. (2022). *Суспільне. Культура*. <http://surl.li/owtyn> (дата звернення: 09.07.2023).

ТОП 10 — ТОП 10. *CorgIT.xyz*. (2023). <http://surl.li/owucd> (дата звернення: 29.07.2023).

CorgIT — Stand with Ukraine. (2022). *CorgIT.xyz*. <http://surl.li/owucd> (дата звернення: 17.07.2023).

Facebook, 12.10.2022 — Сторінка Олега Гороховського у фейсбуці. (2022). *Facebook*. <http://surl.li/owufg> (дата звернення: 18.06.2023).

Facebook, 08.05.2023 — Сторінка Андрія Ковальова у фейсбуці. (2023). *Facebook*. <http://surl.li/owuit> (дата звернення: 06.07.2023).

- Facebook, 04.07.2023** — Сторінка Ярини Ключковської у фейсбуці. (2023). *Facebook*. <http://surl.li/owuvs> (дата звернення: 05.07.2023).
- Telegram, 13.09.2022** — Блог Олега Гороховського — співзасновника monobank. (2022). *Telegram*. <https://t.me/OGGoMono> (дата звернення: 16.07.2023).
- Telegram, 12.10.2022** — Блог Олега Гороховського — співзасновника monobank. (2022). *Telegram*. <https://t.me/OGGoMono> (дата звернення: 22.07.2023).
- Vogue, 27.08.2023** — МОЇ: що треба знати про великий мовний проєкт бренду Guzema Fine Jewelry. (2023). *Vogue*. <http://surl.li/owvgw> (дата звернення: 10.09.2023).
- Work.ua, 24.10.2022** — Відмовляємося від російської, бо маємо перемогти. (2022). *Work.ua*. <http://surl.li/owvoj> (дата звернення: 20.08.2023).
- Work.ua, 26.10.2022** — Видаляємо російську в застосунку Work.ua. (2022). *Work.ua*. <http://surl.li/owvrf> (дата звернення: 15.08.2023).
- Work.ua, 09.11.2022** — Російська прогнала українській: після повномасштабного вторгнення бізнес вживає українську мову в 6 разів частіше, ніж російську. (2022). *Work.ua*. <http://surl.li/owvsr> (дата звернення: 17.08.2023).
- Work.ua, 10.08.2023** — Відмовляємося від співпраці з компаніями, що не вийшли з російського ринку. (2023). *Work.ua*. <http://surl.li/kbdtu> (дата звернення: 22.08.2023).
- YouTube, 23.11.2022** — НОВА ПОШТА в Європі, помилки війни, українізація — Климов, Поперешнюк — Країна героїв. (2022). *YouTube*. <http://surl.li/owvmk> (дата звернення: 27.05.2023).

ЛІТЕРАТУРА

- Баранівська М. (2023). Work.ua: українською найбільше говорять юристи, бармени та офіціанти, а найменше — водії та охоронці. *Детектор медіа*. <http://surl.li/owvww> (дата звернення: 30.10.2023).
- Ємченко Н. (2023). Українська мова. Особистий досвід переходу. Чому це важливо. *YouTube* (29.07.2023). <http://surl.li/owvxo> (дата звернення: 11.08.2023).
- Іванова К. (2023). Як відмовитися від російської: кейси українських бізнесів. Частина I. *The page*. <http://surl.li/owvuo> (дата звернення: 09.08.2023).
- Карманська Ю. (2022). Початок українськомовного життя. Підприємці й топменеджери найбільших компаній переходять на українську. Що допомагає їм опанувати мову. *Forbes*. <http://surl.li/owvuz> (дата звернення: 11.09.2023).
- Крикуненко І. (2023). Молодь не буде знати російську. Як українці вирішили мовне питання і що буде після перемоги — аналіз NV. *NV*. <http://surl.li/owqcd> (дата звернення: 27.06.2023).
- Кулик В. (2023). Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 11.08.2023).
- Масенко Л. (2023). Лариса Масенко: «Мова — основа для розбудови європейської держави». *Єдині* (28.01.2023). <http://surl.li/owwey> (дата звернення: 16.05.2023).
- Палієнко М. (2022). Українізація без примусу — кейс компанії на 900 людей. *DOU* (18.04.2022). <http://surl.li/owwgd> (дата звернення: 25.05.2023).
- Почепцов Г.Г. (1999). *Теорія комунікації*. Київ: ВЦ «Київський університет».
- Ренчка І.Є. (2020). Мовна поведінка та мовна стійкість українців в умовах російсько-української війни (за романом Тамари Горіха Зерня «Доця»). *Українська мова*, 3(75), 75—91. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2020.03.075>
- Соколова С.О. (2023а). Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*, 1(85), 3—19. <https://doi.org/doi.org/10.15407/ukrmoiva2023.01.003>
- Соколова С.О. (2023б). *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні* (монографія). Передмова (с. 9—11). Київ: [б. в.]. <http://surl.li/pamrp>

- Сюта Г.М. (2023). Лінгвософія опозиції «свій — чужий» у текстах періоду російсько-української війни. *Українська мова*, 2(86), 3—34. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2023.02.003>
- Фешенко Р. (2022). Лише українською чи й також російською? Відомі українці — про те, чи обов'язково під час війни переходити на українську мову. *NU* (09.11.2022). <http://surl.li/gkzeq> (дата звернення: 14.07.2023).
- Шаповал К., Каціло Д. (2022). Війни Вадатурського. 40 днів із дня смерті власника «Нібулону». *Forbes*. <http://surl.li/owwiiu> (дата звернення: 19.07.2023).
- Щербачов М. (2022). Як і чому бізнесу треба переходити на українську мову. *Livepage*. <http://surl.li/owwjz> (дата звернення: 23.08.2023).
- Щур М. (2021). Журнал «НВ» очікує зростання кількості передплатників після переходу на українську мову — Сич. *Радіо Свобода*. <http://surl.li/owwle> (дата звернення: 27.07.2023).
- Bilaniuk L. (2016). Ideologies of Language in Wartime. Bertelsen, O. (Ed.), *Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change* (pp. 139—160). Ibidem — Verlag — Stuttgart.
- Crosby A., Sereda S. (Eds.). (2018). In Ukraine's Language Battleground, Some Soldiers Switching Sides. *Radio Free Europe/Radio Liberty* (April 7, 2018). Retrieved August 17, 2023 from <http://surl.li/owwms>
- Gyollai D. (2022). The sociocognitive approach in critical discourse studies and the phenomenological sociology of knowledge: intersections. *Phenomenology and the Cognitive Studies*, 21, 539—558.
- Kulyk V. (2022). Die Sprache des Widerstands. Der Krieg und der Aufschwung des Ukrainischen. *OSTEUROPA*, 6—8, 237—248. <https://doi.org/10.35998/oe-2022-0160>
- Van Dijk T.A. (2015). Critical discourse studies: A Sociocognitive approach. R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse studies* (pp. 62—85). London: Sage.

Статтю отримано 14.09.2023

LEGEND

Є-Мова, 13.05.2023 — *YE-Mova*. (2023). Business speaks Ukrainian. Retrieved July 25, 2023 from <http://surl.li/mamwd> (in Ukrainian).

Закон, 25.04.2019 — The Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language”. (2019). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. Retrieved September 10, 2023 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (in Ukrainian).

НП, 16.09.2022 — Nova poshta. (2022). *Twitter*. Retrieved September 01, 2023 from <http://surl.li/owtbg> (in Ukrainian).

Ошадбанк, 12.10.2022 — A new “faina mova” has been added to the Oschadbank mobile application. (2022). *Oschadbank*. Retrieved June 09, 2023 from <http://surl.li/owtdp> (in Ukrainian).

ПУМБ, 22.06.2023 — Switch to Ukrainian easily: PUMB initiates a program of „bezuMOVNOI pidtrymky” for all Ukrainians. (2023). *PUMB*. Retrieved July 29, 2023 from <http://surl.li/owthl> (in Ukrainian).

ПУМБ, 12.09.2023 — PUMB starts a new season of the program “bezuMOVNA pidtrymka 2.0”. (2023). *PUMB*. Retrieved September 12, 2023 from <http://surl.li/owtle> (in Ukrainian).

Рейтинг, 23.08.2022 — Seventeenth national survey: Identity. Patriotism. Values (17—18 August, 2022). (2022). *Sociological group “Rating”*. Retrieved August 18, 2023 from <http://surl.li/owtsp> (in Ukrainian).

Рейтинг, 24.08.2023 — Sociological research for Independence Day perception of patriotism and the future of Ukraine (August 16—20, 2023). (2023). *Sociological group “Rating”*. Retrieved August 28, 2023 from <http://surl.li/owtvr> (in Ukrainian).

СК, 30.08.2022 — “There will be no turning back”: linguist Larysa Masenko on the revival of the Ukrainian language after Russian colonialism. (2022). *Suspilne. Kultura*. Retrieved July 09, 2023 from <http://surl.li/owtyn> (in Ukrainian).

ТОП 10 — TOP 10. *CorgIT.xyz*. Retrieved July 27, 2023 from <http://surl.li/owucd> (in Ukrainian).

CorgIT — Stand with Ukraine. (2022). *CorgIT.xyz*. Retrieved July 17, 2023 from <http://surl.li/owucd> (in Ukrainian).

Facebook, 12.10.2022 — Oleh Horohovskyi’s Facebook page. (2022). *Facebook*. Retrieved June 18, 2023 from <http://surl.li/owufg> (in Ukrainian).

Facebook, 08.05.2023 — Andrii Kovalov’s Andriy Kovalev’s Facebook page. (2023). *Facebook*. Retrieved July 06, 2023 from <http://surl.li/owuit> (in Ukrainian).

Facebook, 04.07.2023 — Yaryna Kliuchkovska’s Facebook page. (2023). *Facebook*. Retrieved July 04, 2023 from <http://surl.li/owuvs> (in Ukrainian).

Telegram, 13.09.2022 — Blog of Oleh Horohovskyi, co-founder of monobank. (2022). *Telegram*. Retrieved July 16, 2023 from <https://t.me/OGGoMono> (in Ukrainian).

Telegram, 12.10.2022 — Blog of Oleh Horohovskyi, co-founder of monobank. (2022). *Telegram*. Retrieved July 22, 2023 from <https://t.me/OGGoMono> (in Ukrainian).

Vogue, 27.08.2023 — MY: What you need to know about the big language project of the brand Guzema Fine Jewelry. (2023). *Vogue*. Retrieved September 10, 2023 from <http://surl.li/owvgw> (in Ukrainian).

Work.ua, 24.10.2022 — We give up Russian because we have to win. (2022). *Work.ua*. Retrieved August 20, 2023 from <http://surl.li/owvoj> (in Ukrainian).

Work.ua, 26.10.2022 — We are removing the Russian language in the Work.ua application. (2022). *Work.ua*. Retrieved August 15, 2023 from <http://surl.li/owvrf> (in Ukrainian).

Work.ua, 09.11.2022 — The Russian language lost to the Ukrainian language: after the full-scale invasion, business uses the Ukrainian language 6 times more often than Russian. (2022). *Work.ua*. Retrieved August 17, 2023 from <http://surl.li/owvsr> (in Ukrainian).

Work.ua, 10.08.2023 — We refuse to cooperate with companies that have not left the Russian market. (2023). *Work.ua*. Retrieved August 20, 2023 from <http://surl.li/kbdtm> (in Ukrainian).

YouTube, 23.11.2022 — NOVA POSHTA in Europe, mistakes of the war, Ukrainianization — Klymov, Popereshnyuk — Country of heroes. (2022). *YouTube*. Retrieved May 27, 2023 from <http://surl.li/owvmk> (in Ukrainian).

REFERENCES

- Baranivska, M. (2023). Work.ua: lawyers, bartenders and waiters speak Ukrainian the most, and drivers and security guards the least. *Detektor media*. Retrieved October 30, 2023 from <http://surl.li/owvww> (in Ukrainian).
- Bilaniuk, L. (2016). Ideologies of Language in Wartime. O. Bertelsen (Ed.), *Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change* (pp. 139–160). Ibidem — Verlag — Stuttgart.
- Crosby, A. & Sereda, S. (Eds.). (2018). In Ukraine’s Language Battleground, Some Soldiers Switching Sides. *Radio Free Europe/Radio Liberty* (April 7, 2018). Retrieved October 29, 2023 from <http://surl.li/owwms>
- Feshchenko, R. (2022). Only in Ukrainian or also in Russian? Famous Ukrainians about whether it is necessary to switch to the Ukrainian language during the war. *NV* (November 9, 2022). Retrieved July 14, 2023 from <http://surl.li/gkzeq> (in Ukrainian).

- Gyollai, D. (2022). The sociocognitive approach in critical discourse studies and the phenomenological sociology of knowledge: intersections. *Phenomenology and the Cognitive Studies*, 21, 539–558.
- Ivanova, K. (2023). How to abandon Russian: cases of Ukrainian businesses. Part I. *The Page*. Retrieved August 09, 2023 from <http://surl.li/owvyo> (in Ukrainian).
- Karmanska, Yu. (2022). The beginning of Ukrainian-speaking life. Entrepreneurs and top managers of the largest companies switch to Ukrainian. What helps them to learn the language. *Forbes*. Retrieved September 11, 2023 from <http://surl.li/owvyz> (in Ukrainian).
- Krykunenko, I. (2023). Youth will not know Russian. How the Ukrainians solved the language issue and what will happen after the victory — analysis by NV. *NV*. Retrieved June 27, 2023 from <http://surl.li/owqcd> (in Ukrainian).
- Kulyk, V. (2022). Die Sprache des Widerstands. Der Krieg und der Aufschwung des Ukrainischen. *OSTEUROPA*, 6–8, 237–248. <https://doi.org/10.35998/oe-2022-0160>
- Kulyk, V. (2023). Language and identity in Ukraine at the end of 2022. *Zbruch* (January 7, 2023). <https://zbruc.eu/node/114247> (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2023). Larisa Masenko: “Language is the basis for building a European state”. *Yedyni* (January 28, 2023). Retrieved May 16, 2023 from <http://surl.li/owwey> (in Ukrainian).
- Paliienko, M. (2022). Ukrainization without coercion — a case study of a company with 900 employees. *DOU* (April 18, 2022). Retrieved on May 25, 2023 from <http://surl.li/owwgd> (in Ukrainian).
- Pocheptsov, H.H. (1999). *Theory of communication*. Kyiv: VTS “Kyivskiy universytet” (in Ukrainian).
- Renchka, I.Ye. (2020). Language behaviour and language firmness of Ukrainians under Russian-Ukrainian war (after the novel “Daughter” by Tamara Gorikha Zernya). *Ukrainian language*, 3(75), 75–91. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.075> (in Ukrainian).
- Siuta, H.M. (2023). The linguosophy of the opposition “own — foreign” in the texts of the period of Russian-Ukrainian war. *Ukrainian language*, 2(86), 3–34. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.003> (in Ukrainian).
- Shapoval, K., & Katsylo, D. (2022). Wars of Vadaturskyi. 40 days from the date of death of the “Nibulon” owner. *Forbes*. Retrieved July 19, 2023 from <http://surl.li/owwiu> (in Ukrainian).
- Shcherbachov, M. (2022). How and why business should switch to the Ukrainian language. *Livepage*. Retrieved August 23, 2023 from <http://surl.li/owwjz> (in Ukrainian).
- Shchur, M. (2021). “NV” magazine expects an increase in the number of subscribers after the switching to the Ukrainian language — Sych. *Radio Svoboda*. Retrieved July 27, 2023 from <http://surl.li/owwle> (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2023a). Changes in the attitude of Ukrainians to languages against the background of the full-scale Russian invasions of Ukraine. *Ukrainian language*, 1(85), 3–19. <https://doi.org/doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003> (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2023b). *Territorial and socio-cultural conditions of the functioning of the Ukrainian language in Ukraine* (monograph). Preface (pp. 9–11). Kyiv: [b. v.]. <http://surl.li/parnp> (in Ukrainian).
- Van Dijk, T.A. (2015). Critical discourse studies: A Sociocognitive approach. R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse studies* (pp. 62–85). London: Sage.
- Yemchenko, N. (2023). Ukrainian language. Personal experience of transition. Why is this important? *YouTube* (July 29, 2023). Retrieved August 11, 2023 from <http://surl.li/owvxo> (in Ukrainian).

Received 14.09.2023

Liudmyla Pidkuimukha, PhD in Philology, Postdoctoral Researcher
Institute of Slavic Studies, Justus Liebig University Giessen
10 D Otto-Behaghel-Straße, Giessen 35394, Germany
E-mail: Liudmyla.Pidkuimukha@slavistik.uni-giessen.de
<https://orcid.org/0000-0003-2017-1213>

THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE BUSINESS ENVIRONMENT AFTER THE FULL-SCALE RUSSIAN INVASION OF UKRAINE

The full-scale war of Russia against Ukraine that started on February 24, 2022, has caused changes in the cultural, religious, and language areas. Since then, more and more Ukrainian citizens decided to switch to Ukrainian recognizing Russian as the language of the enemy. The study aims to investigate how the full-scale intervention has determined the language attitude, language shift, and language behaviour of Ukrainian businesses and businesspersons.

The research data used for analysis includes both written and video interviews with business owners and CEOs of the companies as well as their posts on social media, namely *Telegram*, *Facebook*, and *Twitter*. The stories of Oleh Horokhovs'kyi, Nataliia Jemchenko, Volodymyr Popereshniuk, Vjacheslav Klymov, Oleksii Vadaturskyi, Valeriia Guzema, etc. and their business as well as position of the Ukrainian banks and official institutions form the core of the study.

This material has been chosen since it represents demonstrative samples of businesspersons' language practices and their reflections on the language situation in Ukraine, the role of the language in national building, sovereignty, and national security. The business representatives clarify their language choices and explain how it has influenced identity construction, as well as developing their linguistic personality. Moreover, the change in the status of the Russian language and its role in Ukraine and the Ukrainian business environment has been investigated. The analysis reveals that the concepts of language behaviour, language choice, and language attitude describe the language situation studied during the full-scale Russian-Ukrainian war.

Keywords: *language situation, language behaviour, Ukrainian language, Russian language, language shift.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.077>
УДК 811.161.2'27'374

І.І. БРАГА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: iibraha17@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6903-0409>

СОЦІОЛІНГВАЛЬНІ ЯВИЩА В УКРАЇНСЬКИХ НОВІТНІХ СЛОВНИКАХ

У статті проаналізовано проблему взаємодії соціолінгвістики та лексикографії. Основну увагу зосереджено на таких аспектах, як зв'язок соціолінгвістики та української академічної лексикографії; соціолінгвістики і української народної лексикографії; частково заторкнута проблема взаємодії академічної та народної лексикографії.

Установлено, що для всеохопного вивчення мовної ситуації і мовної політики в Україні, ціннісних орієнтацій українського суспільства, етномовної ідентичності, українсько-російського білінгвізму, диглосії, мовної компетенції, мовної варіативності та ін. можна залучати матеріали як академічної, так і народної лексикографії. Продемонстровано, що об'єктивність і неупередженість отриманих результатів безпосередньо узалежнена від того, як упорядковано словники — науково обгрунтовано, методологічно виважено чи хаотично, несистемно й емоційно.

Ключові слова: українська соціолінгвістика, академічна лексикографія, народна лексикографія, ідеологічно маркований лексикон, соціально маркована лексика.

Соціолінгвістика як наука про взаємозв'язки мови і суспільства виникла й активно розвивається завдяки діалогу мовознавства із соціологією, соціальною психологією, етносоціологією (Брицин, 2004, с. 631). Міждисциплінарний статус соціолінгвістики вможливорює підтримування та посилювання внутрішніх зв'язків з усіма галузями традиційного мовознавства, зокрема і з лексикографією¹.

---

¹ Українські мовознавці виявляють взаємодію соціолінгвістики з такими мовознавчими науками, як фонетика, лексикологія, лексикографія, граматики, стиліс-

---

Цитування: Брага І.І. (2024). Соціолінгвальні явища в українських новітніх словниках. *Українська мова*, 1(89), 77–107. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.077>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Словник за своєю природою, як, зрештою, і мова загалом, не тільки лінгвальне, а й соціальне явище, що «народжується у суспільстві, слугує суспільству, у суспільстві й живе» (Дубичинский, 1998, с. 20). Виокремивши соціолінгвальний складник, німецький мовознавець У. Пюшель запропонував кваліфікувати лексикографію як цілком незалежний розділ соціолінгвістики ще навіть до її появи (Püschel, 2006, р. 2461). Де-що парадоксальне визначення, чи не так? А йдеться, власне, про те, що зв'язки мови і суспільства в найширшому потрактуванні закладено в лексикографії від початку, навіть якщо словникар лише інтуїтивно їх відчував, не маніфестував або не завжди системно й послідовно розпрацьовував.

Потребу враховувати соціолінгвістичні питання у словникарстві глибоко розумів видатний український лексикограф Л.С. Паламарчук. Зокрема, він наголошував на важливості збирати живий лексичний матеріал, застосовуючи метод опитування. Якраз у період роботи з укладання академічного тлумачного «Словника української мови» (далі — СУМ) дослідник оприлюднив дві анкети в журналі «Мовознавство» (Паламарчук, 1967а, с. 81; Паламарчук, 1967б, с. 87), основною метою яких було вивчення живомовної лексики та встановлення динаміки норм української літературної мови. А поза тим результати опитування давали змогу виявити кореляції між соціальними параметрами респондентів (віком, статтю, місцем народження і проживання, освітою, фахом, місцем роботи) і вибором мовних одиниць із запропонованих варіантів. Та, «на жаль, у нас немає відомостей про долю відповідей на ці анкети» (Карпіловська, 2013, с. 134), які, можливо, і досі в архівах чекають на свого дослідника. Сьогодні вони стали б у пригоді не тільки лексикографам, а й соціолінгвістам, оскільки допомогли б більше дізнатися про тогочасне повсякденне мовлення українців та їх мовні вподобання, адже в підрадянській Україні соціолінгвістичні дослідження української мови були під негласною, але суворою заборону влади.

Традицію залучення соціолінгвістичних методів у лексикографічній практиці продовжує колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, укладаючи словники нового покоління, насамперед активного типу, які «відображали б реальний стан мови й відповідали б на реальні потреби та запити мовної практики сучасного українського суспільства» (Карпіловська, 2017, с. 98). Реєстри новітніх словників, а «саме цей па-

---

тика (Шумарова, 2015, с. 26—40), діалектологія (Мацюк, 2010, с. 6), лексична семантика (Саплін, 2007), культура мови (Соколова, 2017), дискурсологія (Радзівська, 2013). Дослідники акцентують на взаємопов'язаності соціолінгвістики із сучасними мовознавчими напрямками, що, як і вона, виникли на стику науки про мову та інших дисциплін гуманітарного циклу, — психолінгвістикою (Масенко, 2010, с. 11; Шумарова, 2015, с. 24—25), етнолінгвістикою (Масенко, 2010, с. 11—12), антрополінгвістикою (Мацюк, 2010, с. 6—8), лінгвокультурологією (Римашевський, 2010), лінгвонаціологією (Радевич-Винницький, 2012) тощо.

раметр словника залишається найбільш релевантним» (Гриценко, 2011, с. 239), сучасні лексикографи формують за допомогою різноманітних методів, зокрема й соціолінгвістичних.

Соціолінгвістичного підходу дотримується, наприклад, О.М. Тищенко, розпрацьовуючи теоретичні засади принципово нової для лінгвоукраїністики лексикографічної праці — словника української жестової мови. Об'єктом її дослідження є етномовна спільнота — українці з порушеннями слуху, які українську жестову мову (далі — УЖМ) вважають «рідною мовою, доступною і зручною» (Тищенко, Кульбіда, 2005, с. 37). Один з етапів роботи над словником передбачає опитування для добору зразків УЖМ, зважаючи на такі соціопсихолінгвальні характеристики мовця, як: ступінь володіння УЖМ (жестомовна компетенція), вік, соціальний статус тощо (Тищенко, 2007, с. 22).

Та чи тільки використовуваними методами рідняться дві мовознавчі науки? Для того, щоб відповісти на це запитання, пропонуємо детальніше зупинитися на проблемі взаємозв'язку української соціолінгвістики і лексикографії, зосередившись на таких аспектах: 1) соціолінгвістика і українська академічна лексикографія; 2) соціолінгвістика і українська народна лексикографія. Частково торкнемося проблеми взаємодії академічної та народної лексикографії.

1. СОЦІОЛІНГВІСТИКА І УКРАЇНЬКА АКАДЕМІЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ

1.1. Ідеологічно маркований лексикон

У словнику будь-якої мови віддзеркалюють різні аспекти суспільного життя (соціально-політичний, економічний, культурний) на певному етапі розвитку соціуму крізь призму ціннісних орієнтацій його членів. Показовою є «внутрішня політика» словника, відповідно до якої укладачі формують реєстр ідеологічного лексикону і тлумачать його одиниці.

Свого часу Ю.В. Шевельов зауважив, що «кожна мова — чортячо небезпечний свідок історії народу, що даної мови вживає» (Шевельов, 2009, с. 287). В українській мові такими «свідками» є радянізми, тобто слова і словосполучення з різним ступенем усталеності (номінативні словосполучення, фраземи, кліше, гасла тощо), які за радянської доби транслиували «єдино правильну» комуністичну ідеологію і слугували будівельним матеріалом для конструювання радянського тоталітарного дискурсу.

Сучасна українська лексикографія має в цій царині ґрунтовні теоретичні напрацювання, як-от: наукові праці збірника «Мова тоталітарного суспільства» за редакцією Г.М. Яворської, з якого, власне, бере свій початок українська політична лінгвістика (Яворська, ред., 1995); монографічні розвідки Л.Т. Масенко (Масенко, 2017), К.В. Коротич (Коротич, 2017), Т.А. Коць (Коць, 2018), І.Є. Ренчки (Ренчка, 2018); дослідження Г.Б. Мінчак (Мінчак, 2003), Є.А. Карпіловської (Карпіловська, 2012), О.В. Калиновської (Калиновська, 2016), Л.М. Томіленко (Томіленко,

2019) та ін. Попри це окремого словника, де радянізми отримали б сучасну лексикографійну інтерпретацію, поки що не створено.

Як ілюстративний матеріал використаємо статті унікального видання — комплексного лінгвістично-енциклопедичного «Словника мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ століття» (далі — СМТО), електронну версію якого оприлюднено в серпні 2022 року на сайті Інституту української мови НАН України. Чому саме цей словник узято для аналізу лексикографійного опису радянізмів? Передусім тому, що СМТО — це словник нового покоління, який «поєднує традиційний підхід до укладання тлумачних словників з новітніми ідеографічним і лінгвокультурологічним підходами» (Карпіловська, Козирєва, 2022, с. 3) та «постає як інтегральна наукова праця про розвиток мови і суспільства другої половини ХХ — початку ХХІ ст. у полікультурному просторі світу» (Сніжко, 2022, с. 13). Специфіка матеріалу, дібраного для лексикографування (а це різностильові тексти українських письменників, публіцистів, перекладачів — Ю. Андруховича, О. Гончара, І. Дзюби, О. Забужко, М. Лукаша, Є. Сверстюка, Гр. Тютюнника), дала змогу укладачам зафіксувати радянізми (поряд з іншими групами лексики) у різних контекстних і часових вимірах, що також вплинуло на вибір СМТО. Важливим є і те, що одиниці або їхні значення, запропоновані у СМТО, не подано в попередніх загальномовних словниках. У словникових статтях СМТО для порівняння наведено (за наявності) тлумачення з інших словників — «Словника української мови» (СУМ, 1970—1980), «Словника української мови» за редакцією В.В. Жайворонка (СУМЖ, 2016), «Словника української мови: в 11 т. Додатковий том: у 2 кн.» (СУМД, 2017). Такий підхід уможливив оприятити динамічні процеси, що відбулися впродовж останніх десятиліть у плінному радянському лексиконі, зокрема в його семантиці.

Автори СМТО розпрацювали розгалужений метамовний апарат для лексикографійного опису різноманітного лексикону, з-поміж якого виокремлено неоднорідну ідеологічно марковану лексику і фраземіку, що з'явилася в українській мові за радянської доби.

По-перше, зафіксовано близько 80 одиниць із ремаркою *рад.* (радянське, радянізм), які позначають ідеологічні поняття, що формували основи панівної в радянський період комуністичної ідеології, та відображають життя радянського суспільства.

Найбільшу групу одиниць радянського лексикону утворили слова і словосполуки, позначені тільки ремаркою *рад.*, напр.: *агітпропівський, замполіт, національний, революціонер-атеїст, ревтрибунал; битва за хліб, бійці ідеологічного фронту, соціалістичний гуманізм, ідеологічна диверсія, монолітна морально-політична єдність радянського народу, революційна законність, ідейно здоровий, цілковита одностайність, протистояння систем, державна турбота, на трудовому фронті* тощо.

Дещо меншою кількісно є група радянізмів, лексикографійний опис яких містить ремарку *рад.* у поєднанні з іншими ремарками, унаслідок

чого натрапляємо на подвійне маркування — *іст.*, *рад.* (*всесоюзних масштабів*); *рад.*, *заст.* (*без прописки*); *рад.*, *рос.* (*бдити, большевицько-ідеологічний*); *рад.*, *розм.* (*цековський, чекіст*); *розм.*, *рад.* (*повторник*) або навіть потрійне — *іст.*, *рад.*, *рос.* (*большевизм, енкаведисти, енкаведистський*); *іст.*, *рад.*, *розм.* (*енкаведе*). У такий спосіб закцентовано на пасивізації радянізмів (ремарки *іст.* — історичне, *заст.* — застаріле), їх розмовному характері (ремарка *розм.* — розмовне), а також на російськомовному джерелі походження, прямому чи опосередкованому, багатьох радянських понять і реалій (ремарка *рос.* — російська, російське). Принагідно зазначимо, що слова і словосполучення з ремаркою *рос.*, указуючи на перемикання з української мови на російську, свідчать, з одного боку, про «прагнення до відчуження української мови і українського народу від радянської історії» (Козирєва, 2021, с. 39), а з іншого, — про мовну політику СРСР, спрямовану на зросійщення українців, наслідки якої даються взнаки дотепер.

Досить поширеними, за даними СМТО, є одиниці радянської новоформи з високим ступенем стереотипізації, що їх інтерпретовано за допомогою описових зворотів «штамп радянської партійної мови», «штамп офіційної/радянської пропаганди», «радянський штамп», «ідеологічне кліше», «публіцистичне кліше»: *реакціонер-націоналіст, розбирати, соцтабір, формаліст; ідейність і беззавітна відданість, караючий меч класового правосуддя* тощо.

Дефініції кількох радянізмів (напр., *безрідний космополіт, розстрільний список*) містять описові конструкції зі словами *тоталітаризм, тоталітарний*: «мовою тоталітаризму», «у тоталітарній державі».

Ідеологічного компонента набувають радянізми, що так чи так відбивають реалії радянської економіки, мистецтва, дозвілля: *завпрод, робкоп* (норм. *робкооп*), *спецбуфетівський, спорторг, студзагонівський, турбаза; дівчата з веслами*. Такі на позір малозначущі з ідеологічного погляду слова і словосполучення демонструють те, що домінувальна комуністична ідеологія просочила не тільки офіційне, а й повсякденне мовобуття радянської людини, що властиво репресивній політичній системі. Важливо зазначити, що істотна частка джерел СМТО — це тексти, опубліковані вже в незалежній Україні, а тому описувані одиниці здебільшого потрапляють в іронічний контекст, а подекуди й самі його створюють, пор.: «із пухкими од *спецбуфетівського* жирку рученятами» (СМТО, 2022, с. 668); «такі собі романтики, що наважилися відпочивати на огидних карпатських *турбазах*, де коридори пахнуть карболкою, а мінеральна вода — нафтою» (там само, с. 715); «Як повідав би Класик, там було все і звідусіль [про живі статуї]: золото, бронза, мармур, гіпс, тутанхамони, інки..., арлекіни, дискоболі, лучники, *дівчата з веслами*» (там само, с. 176).

По-друге, групу радянізмів кількісно збільшують одиниці, які не позначені ремаркою *рад.*, однак у своєму складі та/або у тлумаченні містять ідеологічно марковані слова і сполучення слів, зокрема *СРСР (Радянський Союз), радянський, соціалістичний, комуністичний, пролетарський*, а також похідні утворення від партійно-радянських назв, пор.: *більшовиць-*

ка система, комуністична система, ленінський суботник, червоний прапор тощо. У словнику деякі з таких одиниць супроводжені ремарками: *іст.* (розкуркулювач, цекіст, смертна десятка); *політ.* (репресивна система, сталінська система); *рос.* (общепонятний).

Лексикографічний опис деяких побутовізмів хоч і не містить ремарки *рад.*, але відтворює радянський побут і радянський стиль життя, зокрема із соціальною диференціацією. Наприклад, слова *Волга* 'легковий автомобіль' (там само, с. 117), *пижик* 'шапка' (там само, с. 499) були тоді символом високого соціального статусу, ознакою належності до категорії партійної еліти, яка мала чималі привілеї і володіла значними матеріальними статками. А, наприклад, номінативна словосполука *подвійна половинка* зі значенням 'натуральна кава, заварена в пропорції дві дози кави на одну дозу води. — Культовий напій міської, зокрема київської, інтелігенції часів СРСР' (там само, с. 532) характеризує іншу соціальну страту — тодішню київську інтелігенцію, представники якої, шукаючи смак, прагнули свободи².

По-третє, з огляду на специфіку матеріалу, взятого для лексикографування, і окресленого контексту більшість радянізмів набувають статусу антирадянізмів, тобто одиниць антитоталітарної мови (Вежбицька, 1993) / альтернативного дискурсу (Зарецький, 2000). Вони репрезентують ідеологію, протилежну панівній комуністичній, та через виразну негативнооцінну конотацію втілюють стратегію мовного спротиву³, засвідчуючи «нарос-

² У тоталітарному суспільстві навіть їжа стає одним із потужних механізмів примусу та контролю. В історії українського народу свідченням цього є Голодомор 1932—1933 рр., коли радянське партійне керівництво упокорювало українців через упровадження голоду як форми політичного терору, що на кілька прийдешніх поколінь визначило культуру споживання та гастрономічну поведінку українців. У новій книзі, присвяченій вивченню їжі в пізньорадянський період, О.В. Стяжкіна наголошувала, що «в культурі раціонального насичення та в радянській економіці нестач» не йшлося про пошуки смаку, а лише про пошуки самої їжі (Стяжкіна, 2022, с. 357). Дослідниця дійшла висновку: «Смак як усвідомлений, запланований, цілеспрямований вибір залишається проблематичним і майже недосяжним у пізньорадянські часи, так само проблематичним, як і пов'язана зі смаком та вибором свобода» (там само, с. 358).

³ Протиставлення тоталітарної і антитоталітарної мови (А. Вежбицька), або офіційного й альтернативного дискурсів (О.В. Зарецький), на думку дослідників, варто трактувати як приклади політичної диглосії (Zaslavsky, Fabris, 1982, р. 394—395; Вежбицька, 1993, с. 107). Як зазначав Ч. Фергюсон, диглосія — це така мовна ситуація, у якій члени тієї самої мовної спільноти використовують один варіант мови (низький — переважно територіальний діалект, що його засвоюють удома, у сім'ї) у звичайній повсякденній комунікації, а інший (високий — літературна мова, яку вивчають в умовах формальної освіти) — лише в офіційній писемній та усній комунікації, та ніколи не вживають у повсякденному спілкуванні (Ferguson, 1959, р. 331, 336—337). Якщо ж екстраполювати це поняття на мовну ситуацію радянської доби, то реєстр тоталітарної мови поширювався здебільшого в офіційній комунікації, дуже рідко — у повсякденному мовленні, а ось антитоталітарний реєстр, навпаки, охоплював лише повсякденне усне і рідше (через небезпеку дістати жорстоке покарання від репресивної машини) — писемне спілкування, наприклад, приватні листи, «шухлядна література», самвидав тощо (Зарецький, 2000, с. 67).

тання непокори тоталітарному режиму в Україні й закладання підґрунтя свободи слова всупереч терору та всеохопному контролю держави й партії» (Ренчка, 2022, с. 124). У такий спосіб постає перелицьована офіційна мова зі зміненим полюсом ідеологічної оцінності як потужна протидія комуністичній пропаганді, на що в СМТО вказують функціонально-стильові та емоційно-експресивні ремарки, подані біля ремарки *рад.*: 1) *рад., рос., розм. (советизований)*; 2) *рос., рад., несхв. (заградотряд)*; 3) *рад., зневажл. (батько народів)* тощо. Зрозуміло, що антитоталітарну семантику можна зреалізувати лише у відповідному контексті. Як зауважив О.В. Зарецький, «про особливості приватного, побутового дискурсу тієї доби свідчить пошук підтексту в офіційному дискурсі» (Зарецький, 2000, с. 66).

Стратегію відчуження від радянського зазвичай утілено в тогочасних новотворах із негативною семантикою — *рад., зневажл. («виїздний» совок*⁴), утім трапляються приклади, коли антитоталітарні одиниці мають позитивну оцінку, що лексикографійно передають відповідні ремарки *рад., жарт., розм. (самвидав)*.

Для експлікованого вираження негативної конотації слугують різноманітні графічні засоби оформлення слів і словосполук, збережені під час лексикографійної фіксації: уживання літери українського алфавіту *є* на місці російської літери *е* в російських словах (*антисоветський, антисоветчик, антисоветчина, совети, советолог, советологічний, советський, советсько-кримінальний елемент*), використання нецитатних (іронічних) лапок⁵, семантику яких лексикографійно конкретизує ремарка *ірон. (пісні про «мудрість партії», щасливе майбутнє)*, використання малої літери замість великої (*жовтневе свято*) і, нарешті, передавання на письмі вимови буквених абревіатур (*есесер, еСеСеСєР, есесерівський*), про функціонально-стильову характеристику яких свідчить ремарка *розм.*

Імпліковане виявлення негативної конотації спостерігаємо тоді, коли в семантиці слова чи номінативної словосполуки розвивається нове значення з протилежною ідеологічною оцінкою, і, відповідно, семемами в семантичній структурі багатозначної лексичної одиниці поляризовані — це дає підстави говорити про ідеологічно оцінену енантіосемію. Для розрізнення полярних значень полісемантичного ідеологічно маркованого слова лексикографи використовують ремарки, перша з яких уналежнює одиницю до радянської новомови, а друга (емоційно-експресивна, функціонально-стильова) — до антирадянського словника, словника спротиву. Наприклад:

• **ворог народу*** 1. *рад.* У СРСР: політичний термін на позначення того, кого звинувачують в «антирадянській діяльності» — нелояльності

⁴ «Виїздний» (норм. *виїзний*) совок, *рад., зневажл.* Калька з рос. *выездной* (СМТО, 2022, с. 661).

⁵ У СМТО подекуди іронічні лапки замінено на емоційно-експресивні ремарки *несхв., зневажл.*, хоч в ілюстративному матеріалі відповідні слова і словосполуки послідовно подано в лапках, пор.: «заградотряд» — у Є. Сверстюка (там само, с. 227), «батько народів» — в О. Гончара (там само, с. 42).

до радянської влади, антиурядовій агітації, шпiонажі або шкiдництві. 2. *несхв.* Той, хто своєю поведінкою, діями, вчинками завдає шкоди державі, людям, згубно впливає на економічний і культурний розвиток. — У СУМД: про того, чiї політичні погляди не збігалися з радянською ідеологією (СМТО, 2022, с. 118—119);

- **сексот** [з рос. сексот — скорочення: секретний сотрудник (укр. секретний співробітник)], -а, ч., *рад.* 1. Секретний співробітник органів безпеки. 2. *розм., зневажл.* Доносник, інформатор КДБ у якому-небудь колективі (там само, с. 634).

Іноді протилежну ідеологічну та емоційно-оцінну конотацію того самого слова подано у тлумаченнях, зафіксованих у різних словниках — у СМТО та в СУМі, пор.:

- **персональний пенсіонер***, *несхв.* Представник найпривілейованішої частини населення СРСР — колишній керівник держави чи КПРС, КДБ, депутат та ін., який загалом уособлює владу. — У СУМі: той, хто одержує персональну пенсію — підвищену, яку виплачують окремим громадянам СРСР за особливі трудові та ін. заслуги (там само, с. 488—489);

- **пролетар***, -я, ч., *ірон.-зневажл.* Людина з декласованих верств населення, люмпен. — Мовна гра: пролетар — пролітати; через нім. Proletarier з лат. proletarius «який дає потомство» — у Давньому Римі так називали громадян, які не мали ніякого майна, крім дітей (їхня користь для суспільства полягала в народженні дітей). — У СУМі — без лапок й іронічно-зневажливої конотації (там само, с. 566).

Для опису значної кількості ідеологічно маркованих одиниць, уналежнених до антимови, укладачі СМТО ремарку *рад.* не використовують, а застосовують інші ремарки — функціонально-стильові, часові, емоційно-експресивні, емоційно-оцінні (Карпіловська, Козирева, 2022, с. 7), що зумовлено потребою якнайточніше схарактеризувати складники ідіолекту творчої особистості: *іст.* (*кадебіст*); *розм.* (*глушений, кадебешиник, кадебешиницький, тамвидав*); *несхв.* (*сталініщина, ветерани енкаведе, дика епоха, Советська імперія, партійний конвой, цензурний розбій, хазяї життя*); *ірон.* (*соцзавоювання, старший брат, кремлівські велетні, професіонали делікатної служби, брежнєвського розливу*); *зневажл.* (*брежнєвизм, совковий, совковість, совок, комуністична буржуазія, розгул русифікації*) та їх поєднання *іст.*, *розм.* (*воронки*); *іст.*, *несхв.* (*звірі-енкаведисти*); *рос.*, *несхв.* (*совідеолог, совкон'юнктура, совкультура*); *розм.*, *несхв.* (*тоталітарщина*); *розм.*, *рос.* (*гебіст, катєбізм, катєбізований, катєбіст, катєбістка, катєбістський*); *рос.*, *розм.* (*советка*); *розм.*, *зневажл.* (*кагановичі, гомо советікус, совденівський*); *зневажл.-ірон.* (*міра покарання, соцвідгодівля*); *ірон.*, *розм.* (*се-ре-сер*); *жарт.*, *розм.* (*самвидавчий*); *рос.*, *розм.*, *зневажл.* (*совденія*); *рос.*, *розм.*, *несхв.* (*советчик, советка*) тощо.

Отже, завдяки поєднанню ідеографійного та лінгвокультурологічного підходів, залученню енциклопедичних визначень, урахуванню валентності витлумачених слів і словосполук у СМТО вдалося представити модель лексикографійного опису одиниць тоталітарної та антитоталітар-

ної мови. Важливим є також і соціолінгвістичний вимір, адже радянізм і антирадянізм, зібрані й описані в СМТО, дають змогу реконструювати соціополітичні та соціокультурні умови, на тлі яких розвивалася українська мова і суспільство в радянську добу, а також оперувати цінним лексикографічним матеріалом для поглибленого вивчення такої важливої соціолінгвістичної проблеми, як мова та ідеологія.

Надалі СМТО може стати основою для створення окремого словника мови радянської доби, а уточнення реєстру тоталітарного й анти-тоталітарного лексикону, з'ясування семантичних нюансів його одиниць вимагатиме обов'язкового застосування соціолінгвістичних методів збирання різноманітного матеріалу для словника, зокрема анкетування та інтерв'ювання українців різних поколінь і різного соціального статусу, в історичній та повсякденній пам'яті яких так чи так закарбувалося радянське.

1.2. Соціально маркований лексикон

Дослідження соціальної диференціації мови є пріоритетним завданням соціолінгвістики, а укладання словників соціальних діалектів — та галузь, що об'єднує соціолінгвістику з лексикографією. Сьогодні точаться дискусії про надання соціальній лексикографії, або соціолексикографії⁶, що постала на перетині лексикографії та соціолінгвістики, статусу окремої мовознавчої дисципліни.

Наприкінці 20-х років ХХ ст. Б.О. Ларін акцентував на специфіці взаємодії мови і соціуму: «Мова завжди є фактор соціальної диференціації не в меншій мірі, ніж фактор соціальної інтеграції» (Ларин, 1928, с. 190). Справді, соціальна інтеграція суспільства загалом стає можливою внаслідок розвитку та розпросторення літературної мови, а соціальна диференціація спричиняє функціонування соціальних діалектів як додаткового засобу спілкування в межах певних соціальних груп. Окрім цього, як зазначала Л.О. Ставицька, «жаргонно-сленгова комунікація є соціально диференційованою за своєю природою не тільки тому, що вона закріплена за молодіжним, кримінальним, професійним, сімейним

⁶ На розвиткові української соціолексикографії істотно позначилося те, що функціонування самих соціальних діалектів української мови, як і їх вивчення та лексикографування було узалежнено від панівної ідеології радянської держави і впроваджуваної мовної політики. Перераховуючи основні риси української мови періоду тоталітарного лихоліття, які переконливо засвідчують її колоніальний стан, Ю.В. Шевельов наголошував на недорозвиненості урбаністичних форм комунікації, відсутності міського жаргону / сленгу, відмінного від російського (Шевельов, 1998, с. 172—173; Шевельов, 2009, с. 327—328), відзначав, що соціальні діалекти, зокрема сленг, не потрапляли до радянських словників (Шевельов, 2009, с. 327—328). Уже в незалежній Україні почали активно з'являтися соціолексикографічні дослідження, які забезпечили тяглість традицій українського словникарства в царині опису соціально маркованої лексики, що тривалий час переважно розвивалися поза межами підрадянської України, у діаспорі (зокрібно, праці О.Т. Горбача). Докладніше про історію вивчення українських соціальних діалектів див.: (Ставицька, 2005а, с. 54—141; Масенко, 2010, с. 83—96; Таран, 2016).

соціомами, а й тому, що є релевантною до тих соціолінгвістичних перемінних (вік, стать, професія, рівень освіти, місце проживання тощо), які визначають людину як істоту соціальну» (Ставицька, 2005а, с. 149).

Для виявлення точок перетину між соціолінгвістикою і лексикографією звернемося до словника Л.О. Ставицької «Український жаргон» (далі — УЖ), який сконденсовано відбиває бурхливе життя українського соціуму на зламі століть. У цьому словникові лексикографійна систематизація реєстрових одиниць, які позначають типи людей (за віком, статтю, соціальним станом, професією, родом занять, національністю та ін.), стосунки між ними, соціальну активність і поведінку тощо, унаочнює антропоцентричну спрямованість субстандартних мовних утворень.

Антропоцентричність жаргону демонструють тлумачення будь-якого жаргонізму, наприклад: **Торба**, 1. у знач. *безос.-пред.*; *кому, з чим*; *мол.* Безвихідна ситуація: крах, кінець. ♦ **Заганяти / загнати в торбу когось**. Створити для когось безвихідну ситуацію; поставити у залежність. **Потрапити в торбу**. Мати великі неприємності; потрапити в безвихідну ситуацію. 2. *-и, ж.*; *студ.* Сесія. 3. *-и, ж.*; *нарк.* Ефект від куріння марихуани. 4. *мол.*; *схвальн.* Про те, що захоплює, вражає. // у знач. *вигуку*; *мол.* Вищий прояв радості, насолоди і под. (УЖ, 2005, с. 321).

Уміщені в додатках до словника лексико-семантичні поля бурсацько-семінарського жаргону (там само, с. 462—470) та молодіжного сленгу кінця ХХ — початку ХХІ ст. (там само, с. 471—480), де за тематичним принципом упорядковано словниковий реєстр, засвідчують, що найширше представлено лексико-семантичні поля «Людина», «Емоції», «Моральність», «Дії», «Спиртне», «Секс». У Показчику синонімів переважають синонімні ряди з домінантами *дівчина, жінка* (там само, с. 390—391) і *хлопець, чоловік* (там само, с. 400).

Засобом відтворення соціолінгвальної інформації у словнику слугують ремарки, що, з одного боку, характеризують соціально марковані слова чи словосполучення як реєстрові одиниці, а з іншого, — ідентифікують ту чи ту соціальну групу або верству, у середовищі якої вони виникли і/або поширені. Наприклад, ремарки *інтел.* — з мови інтелігенції (*мистюк, сюр*); *байк.* — із жаргону байкерів (*круїзер, совкоцикл, стопні*); *сист.* — з мови хіпі (*ніпл*, семема 1; *траса*, семема 1; *фенечка*, семема 1⁷; *цивіл*) позначають слова, що властиві мовній поведінці представників відповідної верстви / соціальної групи і є мовним складником її субкультури. Найпоширеніші «соціальні» ремарки, які позначають одиниці корпоративної мови, що вказують на належність до девіантних прошарків суспільства: *крим.* — із жаргону кримінальних злочинців (*кодло, наїзд 1, сходка, фігарка, халтурити*); *маф.* — з мови мафіозі (*наперсточник, суботник*); *нарк.* — з мови наркоманів (*марамулити, обдовб, ширка*); *пов.* — з мови повій (*альфонс*); *токс.* — з мови токсикоманів (*втикати 7, фурик 2*); *тюр.* — тюремна лексика (*забрало, попкар, тромбон, шаха*) та ін.

⁷ Далі відповідну семему позначатимемо лише цифрою біля слова.

Вік як важливий демографічний параметр репрезентовано ремаркою *мол.* — із загальномолодіжного жаргону (*батрак, вар'ят, вініл, гармидер, гевал, накотити, пацук, понтово*). Утім частіше семантична ознака 'вік' «співпрацює» з ознаками 'освіта' або 'належність до молодіжних організацій', що узвичаєно передають ремарки: *шк.* — з мови школярів (*доза, кондуїт, коник*); *студ.* — з мови студентів (*абітура, суелем, сулеме, універ, фіалка, фреш, школа*); *студ., шк. (франя)*; *пласт.* — з мови пластунів (скаутів) (*наплечник, морзетка, обручек, псевда, руханка*).

Проте кількісно переважають ремарки, які подають відомості про джерело виникнення та сферу вживання жаргонізмів. Указуючи на рід занять, професію мовців, ремарки слугують своєрідними соціальними маркерами: *вид.* — з мови працівників видавництва (*закладняк, метелик*); *журн.* — з мови журналістів (*замануха, компра; лінивий на рот*); *комп.* — з мови програмістів та користувачів персональних комп'ютерів (*адмін, андейт, материнка, юзер*); *конд.* — з мови кондукторів-контролерів громадського транспорту (*груша, мандат*); *муз.* — з мови музикантів (*ревер, саунд, соляк, фоно*); *пол.* — політичний жаргон (*харчблок, яблучник*); *спорт.* — з мови спортсменів та спортивних фанатів (*збірник, молодіжка, розмочити, свічка*); *торг.* — з мови працівників торгівлі (*івасик, розбити*) та ін.

Прикметно, що жаргонізми не втрачають зв'язку із соціальною групою, у середовищі якої вони з'явилися, навіть тоді, коли потрапляють до лексики іншої соціальної групи або коли їх «привласнює» і поглинає загальний жаргон. Наявність кількох «соціальних» ремарок біля однієї реєстрової одиниці або семими багатозначного слова інформує про міжжаргонну взаємодію. Постійне поєднання ремарки *бізн.* (з мови бізнесменів) з іншими «соціальними» ремарками свідчить про те: 1) за допомогою яких ресурсів сформовано жаргон нової для українського соціуму соціальної верстви (нагадаємо, що словник вийшов 2005 року): *бабоси (мол., бізн.)*; *наїжджати (крим., мол., бізн.)*; *тонна (мол., крим., бізн.)*; *нагріти (торг., бізн., мол.)*; *налічман (крим., бізн., мол.; жарт.)*; *відбити бабки (торг., бізн.)* тощо; 2) жаргон бізнесменів став джерелом поповнення інших жаргонів: *дах 2 (бізн., крим.)*; *перетерти (бізн., крим., мол.)*; *підйом (бізн., крим.)*.

Як відомо, словам, поширеним в усному мовленні, до яких уналежують і жаргонізми, властиве виразне емоційно-експресивне забарвлення (жартівливе, іронічне, вульгарне, зрубіле тощо), відповідно соціальна маркованість жаргонізмів часто поєднується з конотативною семантикою. У такому разі в УЖі використано подвійні позначки: *нетлінка (інтел.; ірон.)*, *бурситет (мол.; ірон.)*, *бонус, відірватися, грамотний (мол.; схвальн.)*, *випендрас, непруха (мол.; несхвальн.)*, *пенсія (студ.; жарт.)*, *копито (мол., крим.; зневажл.)*, *дискурс (мол., інтел.; жарт.)*, *спудей (мол., студ.; жарт.)*, *драхми (крим.; жарт.)*, *лярва (крим.; зруб.)* тощо.

В «Українському жаргоні» відбито тогочасну мовну ситуацію в Україні, яка вирізнялася масовим українсько-російським білінгвізмом, що сформувався під тиском радянської мовної політики, спрямованої на русифікацію українців, і з різних причин майже три десятиліття продовжував

свій інерційний рух у незалежній державі. У словнику зафіксовано значну кількість слів-кальок, суржикізмів, російських украплень, наявність яких Л.О. Ставицька пояснювала природою «розмовної, в тому числі народно-розмовної, стихії в українському лінгвокультурному просторі» (Ставицька, 2005b, с. 21). І хоч у цьому словникові запропоновано ремарку *рос.* (російський, з російської мови) для позначення жаргонізмів, які так чи так зазнали впливу російської мови (*бомж, ботати, жиган, жмурик, кранти, лажя, півник, самопальний, сверчок, сексот, совден, ханига, хрущоба, чмо, шалава, шарага, шарашка*), однак часто такі субстандартні одиниці не марковано (*вольняшка, кавеен, колега, комок, обцак, стрьомний, стрьомно, тормоз, тормозило, тормозитися, тормознути, торчок, убойний* та ін.).

Тривалі спостереження соціолінгвістів за мовною поведінкою людини як члена соціуму дають підстави стверджувати, що навіть в одномовному суспільстві індивід упродовж життя опановує два або кілька мовних кодів (наприклад, діалект, жаргон і літературну мову), набуває відповідних мовних навичок, оскільки одночасно може належати до різних мікросоціумів. У такому разі доцільно говорити про носія жаргону як білінгвальну мовну особистість, яка перемикає коди залежно від екстралінгвальних і лінгвальних чинників (див.: Ставицька 2005а, с. 142—143). Соціолінгвісти встановили багато фактів, які свідчать, що перемикання кодів у лінгвально однорідних суспільствах та вибір однієї з кількох мов у мультілінгвальних суспільствах тотожні за значенням (Gumperz, 2009, р. 67). Словник «Український жаргон», як і такі самі словники, лексикографійно відтворює мовну поведінку білінгва, адже в кожній словниковій статті спрацьовує механізм перемикання із жаргонного коду (вокабула) на літературну мову (дефініція).

Як відомо, субмови швидко змінюються (Ставицька, 2005а, с. 37, 45), а оскільки від часу публікації цього словника минуло майже 20 років, украї назріла потреба створити «Великий словник українського жаргону», про який мріяла Л.О. Ставицька.

Взаємодію двох площин — територіальної та соціальної диференціації мови — продемонстровано у словнику «Лексикон львівський: поважно і на жарт» (далі — ЛЛ). Мета його укладання — «показати мовлення українського Львова впродовж ХХ століття» (ЛЛ, 2019, с. 8) у контексті історії та культури міста і менталітету львів'ян (Хобзей, 2019, с. 43).

Ремарки в цьому словникові, як і у словнику «Український жаргон», характеризують одиниці львівського лексикону за родом занять чи професією мовців: *військ.* — військове (*упівець, упівський*); *краєв.* — краєвецьке (*канафас, розгар, шлюфка*); *мед.* — медичне (*б'ючка, гостець, обпатрунок, пропуклина, цукриця*); *муз.* — музичне (*батута, денотувати, касівник, оркестра / оркестра, пузон*); *футб.* — футбольне (*гасити, головкувати, копун, ремісувати, фавль; копаний м'яч*); *шах.* — шаховоє (*бігун, вежа, гермак, лицар, нижник, паж, ришада, шах-шех-тур*).

Інформацію про вік містить ремарка *дит.* — дитяче (*байкати, бека, бонцьо, буба, вава, гава, гамати, дідьо, дупка, кака, люля, моня, папа,*

тюття, цьомати, чіча, язьо; піти гайту). Вікову ознаку здебільшого поєднано із вказівкою на рівень освіти: *шк.* — гімназійне, шкільне (*ганде-леска, гачити, куйон*), *студ.* — студентське (*бебе, бульбулятор, еміненція, ляборка*), *шк., студ.* (*бомба 4, вікно 2, пара 2, плавати*). Однак у цій лексикографійній праці віковий вимір лексики не обмежений лише ремарками. У передмові до першого видання словника «Слова і місто, або місто в словах» Н.В. Хобзей, автор ідеї та відповідальний редактор, зауважила, що у словникових статтях зазначено, яке саме покоління вживає описуване слово — молодше (м), середнє (ср), старше (ст) (Хобзей, 2009, с. 39). У такий спосіб словникарі, зважаючи на віковий параметр, намагалися відтворити міжпоколінневий зріз лексики, але, на жаль, у новому виданні словника від цієї ідеї автори відмовилися (ЛЛ, 2019).

3-поміж усіх ремарок Н.В. Хобзей виокремила ремарку *вул.* (вуличне), зазначивши, що її «вперше використав Олекса Горбач у праці “Арго в Україні”» (Хобзей, 2019, с. 42). Ця ремарка безпосередньо вказує на балак⁸ — соціолект, що побутував у середовищі соціальної групи батярів⁹ і вербально репрезентував їхню субкультуру, напр.: *вул.* — вуличне (*люмп, люнути, магола, наківаний / наківаний, орудка, порекло, хатранка*). У монографії «Мова Львова, або коли й батяри говорили» Л.М. Підкуймуха продемонструвала, що мова вулиць міжвоєнного Львова, відображена в тогочасних художніх текстах, передусім пов’язана з балаком, або батярським жаргоном (Підкуймуха, 2020, с. 134—151).

Н.В. Хобзей також пояснила, що завдяки використанню ремарки *вул.* «намагалися показати відмінності між мовленням інтелігенції, освічених свідомих українців та мовленням тих суспільних верств, для яких характерним було вживати “балак” чи його елементи. Якщо в “балаку” таке слово могло бути і нейтральним, і, за конкретних обставин, експресивним, то в мовленні інтелігента здебільшого ставало експресивно маркованим» (Хобзей, 2019, с. 42). Отже, потреба залучити ремарку *вул.* (вуличне) зумовлена прагненням зацентувати як на соціальній диференціації мови (соціальна вісь «батяри — галицька інтелігенція») ¹⁰, так і на її стилістичних можливостях, що узалежені від соціальних параметрів мовців. Лексикографійно увиразнено мовлення інтелігента як білінгвальної мовної особистості, яка володіє двома або навіть трьома мовними кодами — літературною мовою, балаком, а, можливо, ще й територіальним діалек-

⁸ балак 1. розмова, мова. 2. говірка львівських батярів (ЛЛ, 2019, с. 70—71).

⁹ батяр 1. кримінальник, розбишака (перев. з околиць Львова початку ХХ ст.). 2. зухвалий, відважний хлопець, який більшість часу проводить на вулиці в товаристві приятелів; хуліган, розбишака. 3. молодий чоловік, який живе розгульно. 4. людина, яка не зважає на прийняті звичаї і любить забавлятися. 5. веселий, компанійський хлопець із добрими манерами, зокрема шляхетним ставленням до жінок. 6. *лайл., жарт., ірон.* батярусик (там само, с. 79—80).

¹⁰ До словникової статті *балак* для привертання уваги першою ілюстрацією вміщено застереження Н.В. Хобзей про те, що «мовлення українського Львова репрезентує й мовлення галицької (зокрема львівської) інтелігенції, а не тільки балак, який часто є просто кіндерським балаком» (там само, с. 70).

том, засвоєним у дитинстві, і залежно від екстралінгвальних чинників перемикається з одного коду на інший. Зауважимо, що, за спостереженнями Л.М. Підкуймухи, батяри теж перемикали коди, зокрема із жінкою вони спілкувалися українською літературною мовою (Підкуймуха, 2020, с. 140), яку, очевидно, уважали престижнішим кодом. Такі приклади зазвичай кваліфікують як реалізацію категорії ввічливості, що, безумовно, заслуговує на лексикографічну фіксацію.

Зазначимо, ремарку *вул.* подекуди подано поряд з іншими «соціальними» ремарками, що відображає взаємодію балаку переважно з мовленням злодіїв і зрідка — з мовленням інших соціальних груп (військових, музикантів, школярів), пор.: *вул., злод. (айнбрех, бруст, гершт, ляфірінда 1, манька, пакші, скіла, скок, сюдемка, цегольник, ценишкосрай, шлямувати; кіндерській балак, брати до млина, робити сіць, зробити скок, сцяну / съцяну робити); злод., вул. (витрих, міхалок, розпорювання, шабри; взяти за фрак, дати фрак); тюр., злод., вул. (висівати); військ., вул. (пака 4); військ., тюр. (стягнути копита); вул., муз. (весло); вул., шк. (афішуватися 3, біха); шк., вул. (цимбергай / цімбергай)* тощо.

Укладачі «Лексикону львівського...» урахували соціолінгвальну інформацію, яку передає наголос, і для відтворення особливостей мовного побуту Львова, його фонетичного портрета зберегли у словнику «львівське» наголоскування (наприклад: *адвокат, подушка, портфель, трамвай, содівий* та ін.).

Отже, метамова лексикографічного опису вможливила деталізовану репрезентацію соціолінгвальної інформації в аналізованих словниках, оприявнюючи соціальну диференціацію мови, що сприяло розв'язанню таких соціолінгвістичних проблем, як мовна ситуація і мовна політика, етномовна ідентичність, мовна варіативність, зумовлена структурою соціуму тощо.

2. СОЦІОЛІНГВІСТИКА І УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ

До народної лексикографії, умовно виокремленої в межах народної лінгвістики¹¹, традиційно зараховують словники в найширшому розумінні цього слова, укладачами яких є пересічні мовці. Якщо провести паралель між академічною практичною лексикографією і народною лексикографією, то основні відмінності полягають у тому, що, по-перше, остання не має науково-теоретичного підґрунтя, по-друге, народні словникарі,

¹¹ Уперше про важливість вивчення народної (наївної) лінгвістики, від англ. *folk linguistics* (реакції на мову і розмови про мову пересічних мовців, зокрема інформантів, з якими працює дослідник у польових умовах), як самостійної соціолінгвістичної проблеми заявив Г.М. Генінгсвальд (Hoenigswald, 1966). Узагальнюючи його ідеї, а також ідеї учасників дискусії (Д. Гаймса, Е. Гаугена, Ч.А. Фергюсона, В. Лабова та ін.), В. Брайт констатував, що народні погляди на мову (судження пересічних людей про свою мовну поведінку і мовну поведінку інших) становлять частину мовної ситуації, проте застеріг дослідників від буквального отождоження народних думок із реальною мовною поведінкою (Bright, 1966, p. 13). Докладніше про наївну лінгвістику див. також: (Яворська, 2000, с. 146—148).

на протипагу професійним, не мають філологічної освіти, а фахового лексикографічного підготування і поготів, у народнословникарській діяльності вони спираються на власний мовний досвід та намагаються зімітувати досвід професійних лексикографів. До появи інтернету народну лексикографію зазвичай представляли народнолексикографічні фрагменти з его-текстів (щоденників, мемуарів, листів), звичайні списки слів і народні словники, що їх укладали пересічні мовці — носії певного територіального або соціального діалекту. Натомість розвиток інтернету і, відповідно, електронної комунікації спричинив неабияку активізацію метамовної рефлексії мовців (Crystal, 2005). Дослідники спостерігають розвій інтернет-лінгвістики загалом і народної інтернет-лінгвістики зокрема та визнають їх вивчення перспективним для соціолінгвістики (Crystal, 2005; Thurlow, 2001, p. 287, 289). Уважаємо, що в цьому контексті народна інтернет-лексикографія не становить винятку та заслуговує на дослідження.

Варто наголосити на ще одній тенденції, що характеризує розвиток народної лінгвістики в комп'ютерно-інтернетну добу. На думку науковців, народне і професійне мовознавство взаємодіють. Унаслідок інтенсифікації метамовної рефлексії мовців знання зі сфери професійної лінгвістики переміщуються у сферу повсякденної свідомости, водночас скорочуються зони професійних знань, які були б недосяжними для нефахівців, принаймні на думку останніх.

Що ж найбільше впливає на українську народну лексикографію, трансформація якої відбувається в цифрову епоху, і зумовлює її наближення до професійної лексикографії?

Передусім те, що здобутки української академічної лексикографії стали доступними для вільного онлайн-користування: це і друковані видання в зацифрованому форматі, і повноцінні онлайн-версії словників, серед яких найзапитованіший онлайн-формат СУМа. Для надання лексикографічної інформації про слова української мови (їх словозміну, синонімійні, антонімійні зв'язки), а також про українські фразеологізми наукові співробітники Українського мовно-інформаційного фонду НАН України створили електронне видання «Словники України» (генеральний реєстр становить 258 тис. одиниць), а згодом — і вебсайт «“Словники України” online» (СУonline).

Задовольнити гостру потребу у «вільнопоширюваних електронних словниках, призначених насамперед для машинного використання — забезпечення повнотекстового пошуку в пошукових системах, побудови комп'ютерних моделей мови, розпізнавання й генерування текстів українською мовою та інших завдань» (Старко, Рисін, 2020, с. 135), були покликані комп'ютерні лінгвістичні проекти гурту R2U. Це, зокрема, проєкт «Російсько-українські словники» (R2U), що охоплює 16 словників загальним обсягом 345 тис. словникових статей, і словник словозміни «Великий електронний словник української мови» (ВЕСУМ), про які у докладно йдеться у: (Старко, 2017; Старко, Рисін, 2020).

Інтернет-спільнота отримала як вільнодоступні джерела лексикографічної інформації, так і зразки для наслідування. В умовах віртуального спілкування пересічні мовці не лише раз у раз звертаються до словників (і, як не дивно, можуть навіть цього не усвідомлювати, адже словники вбудовані практично в усі сучасні електронні пристрої), а й долучаються до лексикографування. Достатньо згадати про Вікіпедію (wikipedia.org), що, за самовизначенням, є вільною багатомовною онлайн-енциклопедією, мета якої — зробити знання доступними кожному. У створенні народної енциклопедії, як часто називають Вікіпедію, може брати участь будь-який користувач мережі, додаючи власні тексти або редагуючи вже написані, звичайно, за умови дотримання певних вимог. Українська Вікіпедія, що з'явилася 2004 року, сьогодні нараховує понад 1 мільйон статей і має більше 700 тис. зареєстрованих користувачів (<http://surl.li/keus>, дата звернення: 12.11.2023). Як один із супутніх проєктів Вікіпедії невинно розвивається український Вікісловник (<http://surl.li/hcdpf>, дата звернення: 12.11.2023) — багатомовний онлайн-словник довільного наповнення, який має 55573 статті. Він функціонує на тих самих засадах, що й Вікіпедія. Користувачі (звичайні дописувачі та адміністратори) керуються розробленою лексикографічною концепцією, основними принципами якої є однаковість і системність, інтегральність і відповідність загальним лінгвістичним принципам, опора на лексикографічні та літературні джерела (<http://surl.li/ncbkr>, дата звернення: 12.11.2023). Такий підхід до лексикографування дослідники (див., наприклад, Левченко, 2017) визначають як керований варіант народного словникарства.

А як взаємодіє соціолінгвістика і українська народна інтернет-лексикографія?

Проблема соціальної диференціації мови цікавить не лише професійних лексикографів і соціолінгвістів, а й словникарів-аматорів. Сьогодні поширеною стала практика укладання онлайн-словників сленгу, жаргону, неологізмів. Наприклад, в українському сегменті інтернету 2012 року з'явився онлайн-словник «Мислово» (далі — СМ). Слогани цього словника сформульовано так: «Словник, який пишеш ти! Скажи своє слово» і «Не бійтеся писати у словник!» (СМ). Ще у квітні 2021 року словник нараховував понад 5 тис. словникових статей. На його вебсайті зауважено, що це «словник сленгу та сучасної української мови, який творять користувачі. Будь-який відвідувач сайту може додати до словника своє визначення будь-якого слова чи фрази. Мислово прагне бути зручним ресурсом для вивчення та творення сучасної мови» (там само). Відповідно дописувач, зазначивши адресу своєї електронної скриньки, повинен заповнити кілька віконеч, які відповідають структурі словникової статті: «Слово», «Визначення», «Приклад», «Подібні слова» (лише з тих слів, які вже є у словнику), «Ваше псевдо».

Та чи справді цей словник є зручним ресурсом для дослідження української мови? Звичайно, він слугує для соціолінгвістів постійно оновлюваним джерелом емпіричного матеріалу, оскільки дає змогу не так

уточнити реєстр нових слів і словосполук, з'ясувати їх значення, як дізнатися, як їх тлумачать народні лексикографи. На жаль, налаштування словника не дають змоги повною мірою скористатися поданою інформацією, а отже — глибше простежити зв'язок між соціолінгвістикою і народною лексикографією. Малоінформативною є паспортизація народних словників, адже реєструючись, вони повідомляють лише нікнейм. Не використано можливостей функції гіперпосилання, зокрема, як гіперпосилання оформлено винятково нікнейми учасників проєкту, що, напевно, важливо для редакторів сайту, але мовознавці навряд чи матимуть із цього якусь користь. Компоненти сучасного онлайн-словника мають бути оснащені гіперпосиланнями, різноманітними розмітками, статистичним апаратом. Так, модернізація функції «дата написання словникової статті» уможливила б установлення кількості неологізмів, що з'являються у словнику «Мислово» за певний період часу, а також співвіднесення появи неологізмів із соціокультурними процесами. Для соціолінгвістів були б корисними дані про вік, стать, рід занять, освіту учасників проєкту «Мислово», а спеціальні налаштування допомогли б вибудувати кореляції між одиницями субстандартних утворень і соціальними характеристиками народних лексикографів, які одночасно є і носіями сленгу, жаргону, суржику тощо. Поки що ж цей словник — контейнер для накопичення і зберігання субстандартного лексикону зі слабкими механізмами контролю за матеріалом, який надходить: не обмежено можливість подавати словникові статті вже зафіксованих слів чи словосполук, що призводить до появи словникових статей — дублетів; вокабули дозволено писати будь-якою мовою, а у визначеннях — використовувати ненормативну лексику, суржик, «голове, аби у словах проглядалася українська мова:») (СМ, «Умови користування»). У зв'язку із цим дослідники уналежують словник «Мислово» до слабкерованого або навіть некерованого варіанта народної лексикографії (див., наприклад, Левченко, 2017).

Важливою для соціолінгвістів є інформація, отримувана завдяки проєкту «Слово року», який «Мислово» виконує із 2012 року. Слова року, обрані впродовж останнього десятиліття (*Євромайдан, кіборги, блокада, корупція, безвіз, томос, диджиталізація, коронавірус, вакцина, руский военный корабль, иди на х...*), — це показник найбільш значущих змін у житті українського соціуму (політичному, економічному, культурному), трансформацій у системі цінностей суспільства та відзеркалення їх у мові.

Вивчення видозмін у мові під впливом різних соціальних зрушень є актуальним завданням соціолінгвістики, адже унаочнює взаємозв'язок мови і суспільства. Пропонуємо докладніше проаналізувати народне словникарство, бурхливий розвиток якого спостерігаємо безпосередньо в соціальних мережах. Особливо цей процес пожвавився в українському сегменті соціальних мереж із перших днів повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію України 2022 року. Зокрема, у фейсбуці в режимі реального часу розгорнулася масштабна картина народної словотворчості, а відтак і народного словникарства, що стало

не тільки миттєвою реакцією на трагічні події в суспільно-політичному, економічному, культурному і духовному житті України, а й однією з форм реалізації мовного спротиву російській збройній агресії.

Наприкінці березня 2022 року у фейсбуці з'явився «Словник сучасної української мови» (далі — ССУМ), у створенні якого брав участь анонімний народний лексикограф, а, можливо, творча група (найбільшими джерелами поширення цього словника стали дописи: <http://surl.li/javgk>, дата звернення: 26.03.2022, Микола Антонюк, фах — звукорежисер кіно й телебачення; <http://surl.li/javit>, дата звернення: 27.03.2022, Ірина Щесюк, фах — автор цифрового контенту). Цілком можливо, що автор чи автори використали «карнавальну маску» народного лексикографа, яка дала змогу поекспериментувати в динамічному та відкритому комунікативному просторі соціальних мереж.

До імпровізованого словника ввійшло кілька неологізмів, зокрема, іменники *арестовлення*, *дебахнулько*, *натівець*, *хітсивня*; дієслова *чорнобайти*, *макронити*, *мамкувати*, *шойгувати*; прислівник *затридіні*, а також фразема *завести трактор*¹². Кожен із новотворів ССУМа має свою «сторінку», оформлену як демотиваційний постер. Імпровізований словник наслідує принципи укладання СУМа, принаймні настільки, наскільки їх може осягнути нефахівець. Навряд чи можна говорити про укладання реєстру аматорського словника, радше йдеться про ситуативний або навіть хаотичний характер його формування, цілковито узалежнений від постійно змінюваних екстралінгвальних чинників (зовнішньополітичних обставин, ситуації на фронті російсько-української війни, особливостей внутрішньої інформаційної політики в Україні тощо).

Настанови авторів ССУМа на досягнення візуальної подібності з академічним тлумачним словником, ефекту впізнаваності зреалізовано через аналогічну будову словникової статті. Як і в академічному словнику, словникова стаття у ССУМі має трикомпонентну структуру і складається з вокабули, дефініції та ілюстрації. З-поміж способів формулювання дефініції виокремлюємо: а) розгорнуте тлумачення, напр.: *чорнобайти* — постійно робити те саме не отримуючи іншого результату та дуже страждати через це, пор.: *Я прочорнобайв та знову повернувся до колишньої*; б) наведення синонімів (з означеннями): *арестовлення* — заспокійливе повідомлення, напр.: *Я постійно відправляю своїм родичам арестовлення*.

Упадає в око те, що метамова народного словника малорозроблена. Обсяг лексикографічної інформації мінімальний, зокрема не подано жодних ремарок (граматичних, лексико-семантичних, стилістичних тощо). Тлумачення нечіткі, розмиті, містять просторозмовну лексику, трапляються пунктуаційні та стилістичні помилки. Ілюстративним матеріалом послуговували нашвидкуруч складені речення розмовно-побутового характеру, які наведено після слова *Приклад*. Утім одна зі словникових статей ССУМа не містить ілюстрацій, пор.: *шойгувати* — робити

¹² Тут і далі зберігаємо авторську орфографію, пунктуацію і стилістику.

вигляд на робочому місці, що все йде по плану. Навіть якщо все пливе за російським кораблем.

Прикметно, що ні в тлумаченнях, ні в наведених ілюстраціях немає згадки про російсько-українську війну, активна фаза якої, власне, і стала поштовхом до появи неологізмів і укладання словника. Виняток становлять словникові статті, у яких: 1) дефініцію представлено фразею із семою 'війна' (тлумачення слова *шойгувати* див. вище); 2) ілюстрація містить слова із семою 'війна': *затридні* — поставити собі нереалістичні плани та широко вірити в їх успіх. Приклад: *Ваш план — затридні. Ви дійсно вважали, що захопите усю Україну за три дні?!*; 3) до складу дефініції та ілюстрації ввійшли слова і фраземи із семою 'війна': *мамкувати* — не виконувати простих дій задля збереження власного життя. Слово з'явилося після реакцій багатьох батьків на тривоги та евакуації. Приклад: *Він мамкує та не хоче йти до сховища.*

Народний словник мотивує мовців до розгортання некерованої, стихійної лексикографічної практики й далі.

По-перше, приводом для створення нового демотиватора, допису чи коментаря стає бажання уточнити значення неологізмів із ССУМа чи зафіксувати інше їхнє значення. Множинність варіантів тлумачень, властива народній лексикографії, свідчить про суспільну вагу позначуваних реалій, а також їх емоційне сприйняття в екстремальних умовах повномасштабної війни. Напр.: *макронити* — робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, усім це показувати, але нічого не робити по суті. Приклад: *Та плювати йому на навчання. Тільки макронить з цього приводу і все!* (ССУМ); *макронити* — робити вигляд, що допомагаєш, але нічого не робити... (<http://surl.li/iuvsg>, дата звернення: 27.03.2022); *макронити* — часто телефонувати і довго вести пустопорожні розмови (з просторів інтернету) (<http://surl.li/jkylg>, дата звернення: 12.06.2022); *макронити* — часто і нав'язливо телефонувати, говорити ні про що без сенсу (<http://surl.li/juwod>, дата звернення: 14.06.2022); *макронити* — говорити по телефону довго і ні про що. Наприклад: *Увечері мені зателефонувала Клава і макронила зі мною години півтори* (<http://surl.li/iuwso>, дата звернення: 05.10.2022); *макронити* — часто дзвонити без користі, довго і безглуздо балакати по телефону (<http://surl.li/klesw>, дата звернення: 12.06.2022).

По-друге, трапляються коментарі, у яких ідеться не тільки про уточнення значення того чи того неологізму, а й про його парадигматичні та епідигматичні (асоціативно-дериваційні) зв'язки чи граматичні характеристики. Це ілюструють фрагменти діалогів: а) (1) *Чорнобаїти* — *робити щось багато разів і отримувати один результат*; (2) *та похідний "прочернобаїти"*; (3) *«Ми провели серію дослідів, результати були чернобаїті.»*; (4) *страждати при цьому, але попри все далі чорнобаїти*; (5) *а також "відчорнобаїти", "зачорнобаїти"*) (<http://surl.li/iuvsg>, дата звернення: 27.03.2022)¹³;

¹³ Як бачимо, мовці припускаються орфографічних помилок, що виникли внаслідок українсько-російської міжмовної інтерференції, у написанні обговорюваних слів (*чернобаїти*, *прочернобаїти* замість *чорнобаїти*, *прочорнобаїти*).

(6) *А що тоді макронити означає?!); (7) лапшу (макарони) вішати(((; (8) oo,)) згадала)) дякую!))* (<http://surl.li/kfhxk>, дата звернення: 22.01.2023); б) (1) *То іменники, чи дієслова?; (2) макронити і чорнобаїти, зрозуміло, що дієслова. А «затридні» тут без філолога не розберешся. 😊🇺🇦; (3) Як я гадаю, то ближче до іменника, так як нах... до напрямку!; (4) 😊 і перше, і друге — прислівник* (<http://surl.li/javit>, дата звернення: 27.03.2022).

По-третє, народні лексикографи, намагаючись удосконалити словникові статті, прагнуть поєднати тлумачення з елементами етимологічного аналізу. Наприклад, фрагмент допису:

Чорнобаїти — постійно робити те саме, не отримуючи іншого результату і страждати через це. Походить від назви населеного пункту Чорнобаївка під Херсоном, де окупанти вже понад 10 разів розміщували свою техніку та стільки ж разів були розбиті ЗСУ.

Макронити — робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, усім це показувати, але нічого не робити насправді. Походить від прізвища президента Франції Еммануеля Макрона, який запам'ятався не реальною допомогою, а «занепокоєними» фотосетами з Єлисейського палацу (<http://surl.li/iuwiv>, дата звернення: 10.05.2022).

По-четверте, у фейсбук-користувачів виникає потреба самостійно утворити неологізми за вже відомими моделями та сформулювати тлумачення. Напр.: (1) *Шольцити — обіцяти та маринувати в обіцянках жертву* (<http://surl.li/jkylg>, дата звернення: 12.06.2022); (2) *Пропоную це: МАГАТЕшитися — робити вигляд, що тебе то не стосується. ОРБАНіст — людина, яка за високопарними фразами ховає свій егоїзм. ПОДОЛЯКувати — вести безкінечні перемовини. БАЙДЕНячки — великі обіцянки. ШТОЛЬЦувати¹⁴ — хитрувати, шукати своєї вигоди* (<http://surl.li/javgk>, дата звернення: 26.03.2022).

По-п'яте, дописувачі часто оцінюють мовні факти, висловлюють свої вподобання, що подібне до роботи професійних лексикографів над формуванням реєстру словника. Напр.: (1) *Є цікаві, а решташопопало; (2) Мій ТОП-3 / Чорнобаїти / Затридні / Макронити; (3) и мій); (4) Моє улюблене — МАКРОНИТИ; (5) и моє 🇺🇦* (<http://surl.li/javgk>, дата звернення: 26.03.2022).

Більшість новотворів, зібраних у народному «Словникові сучасної української мови», за межі «нарколословникового» дискурсу так і не вийшли, пор.: *Саме звідти виникають всі ці просторікування про «зберегти лице Путіна» і «хай Україна поступиться територіями». Саме звідти постійні намагання Європи «макронити» і «валяти Шольца»* (<http://surl.li/jlahy>, дата звернення: 13.06.2022); *Сто днів як орки затридні беруть Київ* (<http://surl.li/nchba>, дата звернення: 04.06.2022); *Якби «Тигроловіє» бачив кожен іноземець — він би зрозумів, чому «затридні» стали неологізмом, а не реальністю* (<http://surl.li/nchbe>, дата звернення: 15.10.2023).

Обмежене вживання новотворів не залишилося поза увагою фейсбук-дописувачів: *І чи ви реально чули у вжитку «макронити», «чорнобаїти»,*

¹⁴ Очевидно, дописувач помилково вживає слова *штольцувати* замість *шольцувати*.

“арестовлення”, “затридні”, чи це радше приколу, який не ввійшов у вжиток? (<http://surl.li/iuvui>, дата звернення: 21.10.2022). До речі, у вже згаданому словнику «Мислово» подано лише два неологізми із ССУМа — одна стаття слова *чорнобаїти* (<http://surl.li/jqpuw>, дата звернення: 27.07.2023) і дві статті слова *макронити* (<http://surl.li/jqpwd>, <http://surl.li/jqrvw>, дата звернення: 27.07.2023). Власне, феномен новотворів ССУМа і полягає в тому, що, з одного боку, їх створено спеціально для словника, а не дібрано безпосередньо із живомовної стихії, а з іншого, — у мовній практиці вони здебільшого стали об’єктом обговорення і джерелом для мовної гри.

Разом із пересічними фейсбук-користувачами до лексикографічної практики активно долучається українська творча інтелігенція — письменники, перекладачі, журналісти, літературні редактори. Можна знайти не один допис, який є мінісловником сучасних новотворів. Так, свій лексикографічний доробок опублікували письменник Володимир Даниленко (<http://surl.li/iuwso>, дата звернення: 05.10.2022), письменниця Неда Неждана (<http://surl.li/iuwey>, дата звернення: 25.07.2022), письменниця і журналістка Анастасія Левкова (<http://surl.li/iywao>), які зафіксували ті неологізми, що ввійшли до активного мовного вжитку, напр.: *бавовна*, *Бавовнятко*, *мобіки*, *приліт*, *пушкіністи*, *чмоня* та ін. Орієнтуючись на свій мовний досвід, Неда Неждана так прокоментувала доповнення до словникового реєстру: «Я б ще додала до нього: “бавовна” — те саме, що хлопок, тобто вибух на росії, але іронічно, а також “красівое” — військові об’єкти рашистів, підбиті ЗСУ, наприклад, палаючі склади військової техніки. І вираз “наші котики” у значенні воїни ЗСУ» (<http://surl.li/iuwey>, дата звернення: 25.07.2022).

Відомі блогери також намагаються зібрати й хоч би мінімально систематизувати неологізми періоду повномасштабної війни, а всі інші аспекти лексикографування свідомо залишають за дужками. Цілком можливо, що надалі вони планують використати такі матеріали у своїй професійній діяльності.

Зауважимо, що блогери, реагуючи на певну подію або на комунікативну поведінку інших фейсбук-користувачів, оформлюють свої дописи у формі статті тлумачного словника. Напр.:

Покидьок — одн., чол., перен., зневажл.

1. *Непридатний до використання, непотрібний залишок чого-небудь; старий мотлох.*

2. *Морально розкладена людина, декласована, злочинний елемент суспільства; непотріб, негідь, потолок.*

3. *Олексій Арестович* (<http://surl.li/iuvqr>, дата звернення: 13.02.2023).

Безсумнівно, що під час написання цього тексту автор звертався до СУМа, електронна версія якого давно удоступнена для вільного користування. У словниковій статті *покидьок* (СУМ VII, 1976, с. 23) замість дефініції подано перехресне відсилання до іншої словникової статті із заголовним словом у формі множини (див. *покидьки*). Порівняймо:

• *покі́дьки*, ів., мн. (одн. *покі́дьок*, *дька*, *ч.*). 1. Непридатні для використання, непотрібні залишки чого-небудь, мотлох, старі речі і т. ін. * У порівняннях. 2. *перен.*, *зневажл.* Морально розкладені люди, декласовані, злочинні елементи суспільства; непотріб, негідь, потолоч. // Уживається в значенні лайливого слова (там само).

Як бачимо, за основу допису взято словникову статтю із СУМа, яка знала деяких коректив: форма однини заголовного слова і, відповідно, його тлумачення заступила форму множини, а семантичну структуру слова доповнено ще однією, третьою, семемою. Такі зміни можна кваліфікувати як трансформацію прецедентного тексту, своєрідну мовну гру, що її підпорядковано меті допису — подати оцінне судження, вплинути на думку значної кількості читачів. Отже, для реалізації комунікативної настанови допису використано структурну одиницю словника в ролі стилістичного засобу.

Проте лексикографічний опис не позбавлений помилок, зумовлених екстралінгвальними чинниками, передусім — особливостями електронного спілкування в соціальних мережах, яке практично не регламентує мовленнєвої поведінки комунікантів, вимагає швидкого реагування на певну новину чи допис іншого користувача, адже інформація миттєво стає неактуальною. Усе це спричиняє появу помилок навіть у мовців із високою мовленнєвою компетенцією, зокрема: 1) відповідно до переінакшеного розташування ремарок *перен.*, *зневажл.*, які використані відразу після вокабули, переносного значення і зневажливого забарвлення набувають усі семми багатозначного слова, зокрема перша і третя (нововведена) семми, а не лише друга, як у словниковій статті СУМа; 2) у тлумаченні замість синонімів *мотлох*, *старі речі*, наведених у СУМі, необачно обрано словосполучку *старий мотлох*, що призвело до утворення плеоназму, порівняймо: *мотлох* — це 'старі речі домашнього вжитку, одяг, ганчір'я тощо' (СУМ IV, 1973, с. 811).

Прикметно, що користувачі соцмережі й далі рефлексують, коментуючи аналізований допис із використанням таких лінгвістичних термінів, як *значення*, *синонім*: 1) *1 і 3 значення об'єднуються словом г...*; 2) *Так і є. Синонім* (<http://surl.li/iuvqr>, дата звернення: 13.02.2023).

У зв'язку із цим постає запитання: куди уналежнити тексти письменників, публіцистів, журналістів — до народної чи професійної лексикографії? Як уже було зазначено, в інтернет-комунікації розмивається межа між народною і професійною лексикографією, а основний критерій розрізнення — наявність або відсутність філологічної освіти — не завжди спрацьовує. Очевидно, для розрізнення варто застосувати інший критерій — фахові компетентності, сформовані під час професійного підготовки лексикографів, і, безперечно, високий рівень мовної компетенції. Крім того, маємо враховувати те, чому відбуваються відхилення від канонічних лексикографічних норм: через нефаховість автора / авторів народного словника чи внаслідок настанови вправного мовця на мовну гру.

Отже, розв'язання проблемного трикутника, вершини якого утворюють українська соціолінгвістика, академічна лексикографія і народне словникарство, потребувало характеристики трьох його сторін.

1. Соціолінгвістика і академіяна лексикографія. Соціолінгвальна інформація, її сприйняття, усвідомлення істотно впливають на українську академіяну лексикографію, що безпосередньо виявляється в макро- і мікроструктурі словників, їхній метамові. Аналіз ідеологіяно і соціально маркованого лексикону, що здебільшого охопив формулювання дефініцій, ремаркування, коментування у трьох проаналізованих словниках, демонструє можливості академіяної лексикографії фіксувати й адекватно інтерпретувати мовні одиниці з огляду як на бурхливі зміни в соціокультурному просторі України і світу, так і на факти соціальної біографії мовців. Залучення соціолінгвістичних методів сприяє формуванню науково виваженого словникового реєстру, забезпечує збирання різноманітного емпіричного матеріалу, здатного відобразити все багатство і розмаїття української загальнонародної мови.

Значущим є і зворотний вплив. Лексикографія заклала міцні підвалини для появи й розвитку науки про взаємодію мови і суспільства, адже словник як продукт лексикографії є не тільки лінгвальним, а й соціальним феноменом.

2. Соціолінгвістика і народна лексикографія. Спостереження за народною лексикографіяною практикою користувачів соціальної мережі «Фейсбук» засвідчує, що вони вдаються до лексикографування здебільшого стихійно, емоційно реагуючи на події в суспільно-політичному, економічному і духовному житті соціуму. Метамові проаналізованого народного словника та імпровізованих словникових статей, створених під його впливом, властиві спільні недоліки: обмежений обсяг лексикографіяної інформації (зокрема, немає будь-яких ремарок), розмитість дефініцій, наявність у формулюваннях розмовної лексики, ортографіяних і пунктуаційних помилок, розмовно-побутовий характер наведених ілюстрацій тощо. Утім за зовнішнім «карнавалом» народної лексикографії приховано дієвий інструмент, який користувачі фейсбуку успішно використовують в інформаційній війні з російським агресором.

Завдяки народній лексикографії соціолінгвістика має постійний доступ до значних за обсягом, постійно оновлюваних словникових матеріалів, перевага яких, порівняно з академіяною лексикографією, полягає в тому, що вони значно швидше відбивають соціальні настрої, оцінки, прагнення.

3. Академіяна і народна лексикографія насамперед відрізняються метою укладання словників, підходом до лексикографіяного опису, метамовним апаратом. Лексикографіяна практика професіяного лексикографа є цілеспрямованою науковою працею, що ґрунтується на системних наукових знаннях, вироблених професіяних навичках, натомість народна лексикографіяна практика, яку пересічні мовці здійснюють стихійно, спирається на їхній мовний досвід, а також на філологічні знання, отримані в школі та, можливо, самоосвіта. Професіяного і народного лексикографа об'єднує любов до рідного слова і мовне чуття, проте рівень мовної компетенції останніх почасти значно поступається. У зв'язку з появою інтернету народна лексикографія, як, до речі, й академіяна, ак-

тивізувалася. Соціальні мережі створюють сприятливі умови будь-якому користувачеві, як пересічному мовцю, так і філологу, для перевтілення і виконання соціальної ролі народного лексикографа. У такому разі маємо зважати на причини відхилення від загальноприйнятих лексикографічних норм — низька мовна компетенція автора народного словника чи настанова автора на мовну гру, мовне експериментаторство, що можливо за умови високого рівня мовної компетенції.

Проблеми взаємозв'язку мови і соціуму, мови й ідеології, мови і культури, мови й етносу, мови і людини формують та об'єднують соціолінгвістику і лексикографію, чи то академічну, чи то народну. Для всеохопного вивчення мовної ситуації і мовної політики в Україні, ціннісних орієнтацій українського суспільства, українсько-російського білінгвізму, диглосії, мовної компетенції, мовної варіативності та ін. можуть бути залучені матеріали як академічної, так і народної лексикографії, проте цілком зрозуміло, що об'єктивність і неупередженість отриманих результатів безпосередньо узалежнена від того, як упорядковано словники — науково обґрунтовано, методологічно виважено чи хаотично, несистемно й емоційно.

Подальше дослідження взаємодії соціолінгвістики і лексикографії обов'язково спродукує нові дослідницькі ідеї, спрямовані не лише на розвиток цих мовознавчих напрямків, а й на розв'язання актуальних соціальних запитів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЕСУМ — Рисін А., Старко В. (2005—2022). *Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ)*. <https://r2u.org.ua/vesum/> (дата звернення: 10.05.2023).

ЛЛ — Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. (2019). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів: Видавництво Старого Лева.

СМ — *Словник «Мислово»*. (2023). <http://myslovo.com/> (дата звернення: 20.02.2023).

СМТО — Карпіловська Є.А., Козирєва З.Г. (ред.). (2022). *Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ століття*. Київ: Інститут української мови НАН України. <http://surl.li/iowtf> (дата звернення: 15.02.2023).

СУМ — Білодід І.К., Горещкий П.І., Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Швидка Н.І., Доценко П.П., ... Головащук С.І. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* (т. IV: І—М; т. VII: Поїхати—Приробляти). Київ: Наукова думка.

СУМД — Гриценко П.Ю., Винник В.О., Гнатюк І.С., Городенська К.Г., Дідун Л.І., Єрмоленко С.Я. ... Цимбалюк-Скопненко Т.В. (ред.). (2017). *Словник української мови: в 11 т.* Додатковий том: у 2 кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

СУМЖ — Жайворонок В.В. (упор., уклад.), Німчук В.В. (ред.). (2016). *Словник української мови*. Київ: ВТС «Просвіта».

СУonline — *«Українські словники» online*. (2001—2023). <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата звернення: 10.05.2023).

УЖ — Ставицька Л. (2005). *Український жаргон. Словник*. Київ: Критика.

R2U — Рисін А., Старко В., Марченко Ю., Телемко О. та ін. (упор.). (2007—2022). *Російсько-українські словники*. <https://r2u.org.ua> (дата звернення: 10.05.2023).

ЛІТЕРАТУРА

- Брицин В.М. (2004). Соціолінгвістика. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (ред.), *Українська мова: Енциклопедія* (с. 631). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Вежбицка А. (1993). Антитоталитарный язык в Польше: механизмы языковой самообороны (Р.И. Розина, пер.). *Вопросы языкознания*, 4, 107—125. (Уперше опубліковано 1990).
- Гриценко П.Ю. (2011). «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. С.Я. Єрмоленко, П.Ю. Гриценко, К.Г. Городенська, І.С. Гнатюк, І.А. Самойлова, О.М. Тищенко, Т.В. Цимбалюк-Скопненко (ред.), *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник* (с. 238—249). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Дубичинский В.В. (1998). *Теоретическая и практическая лексикография*. Вена — Харьков: Wiener Slawistischer Almanach; Харьковское лексикографическое общество.
- Зарецький О.В. (2000). Альтернативний дискурс в УРСР 60—80-х років (до постановки проблеми). *Мовознавство*, 2—3, 66—73.
- Калиновська О.В. (2016). Засоби ідеологізації мовної практики радянського суспільства. *Література та культура Полісся*, 83, 129—139.
- Карпіловська Є.А. (2012). Реакція мови на зміну суспільних стереотипів. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*, 137, 88—91.
- Карпіловська Є.А. (2013). Стратифікація лексики в тлумачному словнику. І.С. Гнатюк, К.Г. Городенська, П.Ю. Гриценко, С.Я. Єрмоленко, Є.А. Карпіловська, О.Л. Паламарчук ... М.І. Чернишова (ред.), *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові* (с. 133—139). Київ: КММ.
- Карпіловська Є.А. (2017). Роль картотеки «портретів слів» в укладанні словників нового покоління. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 52, 93—109. Warszawa. <https://doi.org/10.11649/sfps.2017.005>
- Карпіловська Є.А., Козирева З.Г. (ред.). (2022). Передмова. Є.А. Карпіловська, З.Г. Козирева, *Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ століття* (с. 3—5). Київ: Інститут української мови НАН України. <http://surl.li/iowtf> (дата звернення: 15.02.2023).
- Козирева З.Г. (2021). Динаміка сучасного українського лексикону і стандартизація лексикографічної діяльності (у загальномовних словниках). І.С. Гнатюк (ред.), *Динаміка лексичної та фразеологічної систем української мови в лексикографічному відображенні* (с. 35—55). Київ: [е. в.]. <http://surl.li/axelk> (дата звернення: 20.02.2023).
- Коротич К.В. (2017). *Асоціативно-семантичне макрополе «безпека/небезпека» в дискурсі української преси ХХ—ХХІ століть*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
- Коць Т.А. (2018). *Українське слово в пресі кінця ХІХ — початку ХХІ ст.: динаміка літературної норми*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Ларин Б. (1928). Мовний побут міста. *Червоний шлях*, 5—6, 190—198.
- Левченко О. (2017). Фразеографія й виклики часу: дво- та багатомовні словники порівнянь. *Slawistische Forschungen und Texte 24: Lexikographische Innovation — Innovative Lexikographie* (pp. 113—133). Hildesheim — Zürich — New York: Georg Olms Verlag.
- Масенко Л. (2010). *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Масенко Л. (2017). *Мова радянського тоталітаризму*. Київ: Кліо.
- Мацюк Г. (2010). Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання. *Мова і суспільство*, 1, 5—20.

- Мінчак Г.Б. (2003). *Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття)* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ. <http://surl.li/qfbgc> (дата звернення: 11.09.2023).
- Паламарчук Л.С. (1967а). Анкета для збирання лексичного матеріалу. *Мовознавство*, 2, 81.
- Паламарчук Л.С. (1967б). Анкета для збирання лексичного матеріалу. *Мовознавство*, 4, 87.
- Підкуймуха Л. (2020). *Мова Львова, або коли й батяри говорили*. Київ: Кліо.
- Радевич-Винницький Я. (2012). Соціолінгвістика і лінгвонаціологія: український варіант взаємодії. *Мова і суспільство*, 3, 31—37.
- Радзівєвська Т.В. (2013). Соціолінгвістика і дискурсологія: сучасні точки перетину. Т.С. Пристайко (сост.), *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках. Материалы VI Международной научной конференции, 22—23 апреля 2013 г.* (с. 256—258). Дніпропетровськ.
- Ренчка І. (2018). *Лексикон тоталітаризму*. Київ: Кліо.
- Ренчка І.Є. (2022). Вербалізація спротиву радянській ідеології в дискурсах І.О. Світличного та Н.О. Світличної. *Українська мова*, 4, 108—127. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2022.04.108>
- Римашевський Ю. (2010). Соціолінгвістика і лінгвокультурологія: спільне та відмінне у підходах до вивчення взаємодії мови та культури. *Мова і суспільство*, 1, 31—37.
- Саплін Ю.Ю. (2007). *Соціолінгвістика і лексична семантика*. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ».
- Сніжко Н.В. (2022). Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова*, 3, 3—24. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2022.03.003>
- Соколова С.О. (2017). Культура мови і соціолінгвістика: точки перетину в сучасній Україні. *Культура слова*, 87, 30—39.
- Ставицька Л. (2005а). *Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови*. Київ: Критика.
- Ставицька Л. (2005б). Передмова до другого видання. Л. Ставицька, *Український жаргон. Словник* (с. 19—21). Київ: Критика.
- Старко В. (2017). Комп'ютерні лінгвістичні проекти гурту r2u: стан та застосування. *Українська мова*, 3, 86—100. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2017.03.086>
- Старко В.Ф., Рисін А. (2020). Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ) як засіб NLP для української мови. П.Ю. Гриценко та ін. (ред.), *Галактика Слова. Галині Макарівні Гнатюк* (с. 135—141). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Стяжкіна О. (2022). *Смак радянського: їжа та їдці в мистецтві життя й мистецтві кіно (середина 1960-х — середина 1980-х років)*. Київ: Дух і літера.
- Таран О. (2016). Лексикографічна розробка соціолектів української мови: стан, проблеми, перспективи. А. Архангельська (гол. ред.), *ХХ—ХХІ століття: жанровостильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі* (с. 335—374). Оломоуць: Ун-т ім. Ф. Палацького в Оломоуці.
- Тищенко О., Кульбіда С. (2005). Українська жестова мова глухих як об'єкт лексикографічної параметризації. *Лексикографічний бюлетень*, 12, 37—42.
- Тищенко О. (2007). Питальник для добору зразків жестової мови глухих (фрагмент). *Лексикографічний бюлетень*, 15, 21—30.
- Томіленко Л.М. (2019). Радянізм в українській перекладній лексикографії постреволюційних років: від неологізмів до історизмів. *IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. "Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht". Band 2018* (s. 175—182). München: Readbox Unipress Open Publishing LMU.
- Хобзей Н. (2009). Слова і місто, або місто в словах. Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш, *Лексикон львівський: поважно і на жарт* (с. 7—43). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

- Хобзей Н. (2019). Слова і місто, або місто в словах. Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш, *Лексикон львівський: поважно і на жарт* (с. 9—45). Львів: Видавництво Старого Лева.
- Шевельов Ю. (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941): Стан і статус* (О. Соловей, пер.). Чернівці: Рута. (Уперше опубліковано 1986—1987).
- Шевельов Ю. (2009). Так нас навчали правильних проізношень. Триптих про мову. *Вибрані праці: у II кн.* (кн. 1: Мовознавство, с. 280—333). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Шумарова Н.П. (2015). *Соціолінгвістика*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Яворська Г.М. (ред.). (1995). *Мова тоталітарного суспільства*. Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.
- Яворська Г.М. (2000). *Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова. Культура. Влада*. Київ.
- Bright W. (1966). Introduction: The Dimensions of Sociolinguistics. W. Bright (Ed.), *Sociolinguistics: Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (pp. 11—15). The Hague — Paris: Mouton & Co.
- Crystal D. (2005). *A scope of Internet Linguistics*. Paper given online to the American Association for the Advancement of Science meeting, February 2005. Retrieved February 20, 2023 from <http://surl.li/pbnki>
- Ferguson C.A. (1959). Diglossia, *Word*, 15, Issue 2, 325—340. <https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702>
- Gumperz J. (2009). The Speech Community. A. Duranti (Ed.), *Linguistic Anthropology: A Reader* (pp. 66—73). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Hoeningwald H.M. (1966). A Proposal for the Study of Folk-Linguistics. W. Bright (Ed.), *Sociolinguistics: Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (pp. 16—20). The Hague — Paris: Mouton & Co.
- Püschel U. (2006). Lexikographie und Soziolinguistik / Lexicography and Sociolinguistics. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, P. Trudgill (Eds.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society* (Vol 3/3, pp. 2461—2473). Berlin — New York: Walter de Gruyter.
- Thurlow C. (2001). The Internet and Language. R. Meisthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 287—289). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Zaslavsky V., Fabris M. (1982). Лексика неравенства — к проблеме развития русского языка в советский период. *Revue des Études Slaves*, 54—3, 387—401.

Статтю отримано 13.09.2023

LEGEND

ВЕСУМ — Rysin, A., & Starko, V. (2005—2022). *Large Electronic Dictionary of Ukrainian (VESUM)*. Retrieved May 10, 2023 from <https://r2u.org.ua/vesum/> (in Ukrainian).

ЛЛ — Khobzei, N., Simovych, O., Yastremska, T., & Dydyk-Meush, H. (2019). *Lviv lexicon: seriously and jokingly*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).

СМ — *Dictionary “Myslovo”*. (2023). Retrieved February 20, 2023 from <http://myslovo.com/> (in Ukrainian).

СМТО — Karpilovska, Ye.A., & Kozyrieva, Z.H. (Eds.). (2022). *Dictionary of the creative personality language of Ukraine of the second half of the 20th — early 21th century*. Kyiv: Instytut ukrainsoi movy NAN Ukrainy. Retrieved February 15, 2023 from <http://surl.li/iowtf> (in Ukrainian).

СУМ — Bilodid, I.K., Horetskyi, P.I., Buriachok, A.A., Hnatiuk, H.M., Shvydka, N.I., Dotsenko P.P., ... & Holovashchuk, S.I. (Eds.). (1970—1980). *Dictionary of the Ukrainian*

language: in 11 vols. (Vol. 4: I—M; Vol. 7: Poiikhaty—Pryrobliaty). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

СУМД — Hrytsenko, P.Yu., Vynnyk, V.O., Hnatiuk, I.S., Horodenska, K.H., Didun, L.I., Yermolenko, S.Ya. ... & Tsymbaliuk-Skopnenko, T.V. (Eds.). (2017). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.* Additional volume: in 2 books. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

СУМЖ — Zhaivoronok, V.V., & Nimchuk, V.V. (Eds.). (2016). *Dictionary of the Ukrainian language.* Kyiv: VTS “Prosvita” (in Ukrainian).

СУonline — “Ukrainian dictionaries” online. (2001—2023). Retrieved May 10, 2023 from <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (in Ukrainian).

УЖ — Stavyska, L. (2005). *A dictionary of Ukrainian slang.* Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

RUU — Rysin, A., Starko V., Marchenko, Yu., & Telemko, O. et al. (Eds.). (2007—2022). *Russian-Ukrainian Dictionaries.* Retrieved May 10, 2023 from <https://ruu.org.ua> (in Russian and Ukrainian).

REFERENCES

- Bright, W. (1966). Introduction: The Dimensions of Sociolinguistics. W. Bright (Ed.), *Sociolinguistics: Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (pp. 11—15). The Hague — Paris: Mouton & Co.
- Brytsyn, V.M. (2004). Sociolinguistics. V.M. Rusanivskyi, & O.O. Taranenko (Eds.), *Ukrainian language. Encyclopedia* (p. 631). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Crystal, D. (2005). *A scope of Internet Linguistics.* Paper given online to the American Association for the Advancement of Science meeting, February 2005. Retrieved February 20, 2023 from <http://surl.li/pbnki>
- Dubichinskii, V.V. (1998). *Theoretical and practical lexicography.* Vienna — Kharkov: Wiener Slavistischer Almanach; Kharkovskoe leksikograficheskoe obshchestvo (in Russian).
- Ferguson, C.A. (1959). Diglossia, *Word, 15, Issue 2*, 325—340. <https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702>
- Gumperz, J. (2009). The Speech Community. A. Duranti (Ed.), *Linguistic Anthropology: A Reader* (pp. 66—73). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Hoenigswald, H.M. (1966). A Proposal for the Study of Folk-Linguistics. W. Bright (Ed.), *Sociolinguistics: Proceeding of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (pp. 16—20). The Hague — Paris: Mouton & Co.
- Hrytsenko, P.Yu. (2011). A word beyond the dictionary: the vocabulary register as a problem of the modern explanatory lexicography. S.Ya. Yermolenko, P.Yu. Hrytsenko, K.H. Horodenska, I.S. Hnatiuk, I.A. Samoilova, O.M. Tyshchenko, & T.V. Tsymbaliuk-Skopnenko (Eds.), *Ukrainian Lexicography at the Common-Slavic Context: Theory, Practice, Typology. Larysa Hryhorivna Skrypnyk* (pp. 238—249). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Kalynovska, O.V. (2016). Means of ideologizing the language practice of Soviet society. *Literature and culture of Polissya, 83*, 129—139 (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A. (2012). Reaction of language to change of public stereotypes. *Scientific Notes of NaUKMA. Philology (Linguistics), 137*, 88—91 (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A. (2013). Lexis stratification in an explanatory dictionary. I.S. Hnatiuk, K.H. Horodenska, P.Yu. Hrytsenko, S.Ya. Yermolenko, Ye.A. Karpilovska, O.L. Palamarchuk ... & M.I. Chernyshova (Eds.), *Ukrainian and Slavic explanatory and translation lexicography. Leonid Sidorovich Palamarchuk* (pp. 133—139). Kyiv: KMM (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A. (2017). The role of “portraits of words” card index in the compiling of new generation dictionaries. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 52*, 93—109. Warszawa. <https://doi.org/10.11649/sfps.2017.005> (in Ukrainian).

- Karpilovska, Ye.A., & Kozyrieva, Z.H. (Eds.). (2022). Preface. Ye.A. Karpilovska, & Z.H. Kozyrieva, *Dictionary of the creative personality language of Ukraine of the second half of the 20th — early 21st century* (pp. 3—5). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Retrieved February 15, 2023 from <http://surl.li/iowtf> (in Ukrainian).
- Khobzei, N. (2009). Words and the city, or the city in words. N. Khobzei, K. Simovych, T. Yastremska, & H. Dydyk-Meush, *Lviv lexicon: seriously and jokingly* (pp. 7—43). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Khobzei, N. (2019). Words and the city, or the city in words. N. Khobzei, O. Simovych, T. Yastremska, & H. Dydyk-Meush, *Lviv lexicon: seriously and jokingly* (pp. 9—45). Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).
- Korotych, K.V. (2017). *The associative-semantic macrofield “security/danger” in the discourse of the Ukrainian press of the twentieth and twenty-first centuries*. Kharkiv: Kharkiv Historical-Philological Society (in Ukrainian).
- Kots, T.A. (2018). *Ukrainian word in the press at the turn of the XIX — and early XXI centuries: the dynamics of the literary norm*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Kozyrieva, Z.H. (2021). Register of vocabulary and general language lexicographical standard. I.S. Hnatiuk (Ed.), *The dynamics of lexical and phraseological systems of the Ukrainian language in lexicographic representation* (pp. 35—55). Kyiv: [e. v.]. Retrieved February 20, 2023 from <http://surl.li/axelk> (in Ukrainian).
- Larin, B. (1928). The language life of the city. *The Red Way*, 5—6, 190—198 (in Ukrainian).
- Levchenko, O. (2017). Phraseography and the challenges of time: bilingual and multilingual dictionaries of comparisons. *Slawistische Forschungen und Texte 24: Lexikographische Innovation — Innovative Lexikographie* (pp. 113—133). Hildesheim — Zürich — New York: Georg Olms Verlag (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2010). *Essays on sociolinguistics*. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylianska akademii” (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2017). *The language of Soviet totalitarianism*. Kyiv: Klio (in Ukrainian).
- Matsiuk, H. (2010). Modern sociolinguistics: theory development trends and tasks. *Language and society*, 1, 5—20 (in Ukrainian).
- Minchak, H.B. (2003). *Connotative semantics of the modern ideologically marked nominative units (in Ukrainian press of the 1990s of the XX century)* [Abstract. diss. ... Cand. philol. Sciences]. Kyiv. Retrieved September 11, 2023 from <http://surl.li/qfbcg> (in Ukrainian).
- Palamarchuk, L.S. (1967a). Questionnaire for collecting lexical material. *Linguistics*, 2, 81 (in Ukrainian).
- Palamarchuk, L.S. (1967b). Questionnaire for collecting lexical material. *Linguistics*, 4, 87 (in Ukrainian).
- Pidkuimukha, L. (2020). *The language of Lviv, or when the batiars spoke*. Kyiv: Klio (in Ukrainian).
- Püschel, U. (2006). Lexikographie und Soziolinguistik / Lexicography and Sociolinguistics. U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, & P. Trudgill (Eds.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society* (Vol 3/3, pp. 2461—2473). Berlin — New York: Walter de Gruyter (in German).
- Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2012). Sociolinguistics and linguonatology: the Ukrainian variant of interaction. *Language and society*, 3, 31—37 (in Ukrainian).
- Radzиеvska, T.V. (2013). Sociolinguistics and discourse studies — contemporary intersections. T.S. Prystaiko (Ed.), *Lexical and grammatical innovations in modern Slavic languages. Proceedings of the VI International scientific conference, April 22—23, 2013* (pp. 256—258). Dnipropetrovsk (in Ukrainian).
- Renchka, I. (2018). *The Lexicon of Totalitarianism*. Kyiv: Klio (in Ukrainian).
- Renchka, I.Ye. (2022). Verbalization of opposition to Soviet ideology in the discourses of I.O. Svitlychnyi and N.O. Svitlychna. *Ukrainian language*, 4, 108—127. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.108> (in Ukrainian).

- Rymashevskiy, Yu. (2010). Sociolinguistics and linguocultural studies: common and divergent features in approaches to studying interaction of language and culture. *Language and society*, 1, 31—37 (in Ukrainian).
- Saplin, Yu.Yu. (2007). *Sociolinguistics and lexical semantics*. Zaporizhzhia: HU “ZIDMU” (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (1998). *The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900—1941). Its state and status* (O. Solovei, Trans.). Chernivtsi: Ruta. (Original work published 1986—1987) (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2009). So we were taught the correct pronunciation. A triptych about language. *Selected works: in 2 vols.* (Vol. 1: Linguistics, pp. 280—333). Kyiv: Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).
- Shumarova, N.P. (2015). *Sociolinguistics*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet” (in Ukrainian).
- Snizhko, N.V. (2022). Concepts of the newest explanatory dictionaries of the Ukrainian language and problems of metalexigraphy. *Ukrainian language*, 3, 3—24. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.03.003> (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2017). Culture of language and sociolinguistics — the points of intersection in modern Ukraine. *Culture of the word*, 87, 30—39 (in Ukrainian).
- Starko, V. (2017). Computational linguistics projects of the r2u team: present state and applications. *Ukrainian language*, 3, 86—100. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2017.03.086> (in Ukrainian).
- Starko, V., & Rysin, A. (2020). Large Electronic Dictionary of Ukrainian (VESUM) as an NLP tool for the Ukrainian language. P.Yu. Hrytsenko et al. (Eds.), *The Galaxy of Word. To Halyna Makarivna Hnatiuk* (pp. 135—141). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Stavytska, L. (2005a). *Argot, jargon, slang: Social differentiation of the Ukrainian language*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Stavytska, L. (2005b). Preface to the second edition. L. Stavytska. *Argot, jargon, slang: Social differentiation of the Ukrainian language* (pp. 19—21). Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Stiazhkina, O. (2022). *The Taste of the Soviet: Food and Eaters in the Art of Life and the Art of Cinema (mid-1960s — mid-1980s)*. Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
- Taran, O. (2016). Lexicographic description of Ukrainian sociolects: state, problems, prospects. A. Arkhanhelska (Ed.), *XX—XXI centuries: genre-style and linguistic metamorphoses in the Ukrainian language and literature* (pp. 335—374). Olomouts: Palatsky University (in Ukrainian).
- Thurlow, C. (2001). The Internet and Language. R. Meisthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 287—289). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Tomilenko, L.M. (2019). Sovietisms in the Ukrainian translation lexicography of post-revolutionary years: from neologisms to historicisms. IX. *Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. “Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht”*. Band 2018 (s. 175—182). München: Readbox Unipress Open Publishing LMU (in Ukrainian).
- Tyshchenko, O., & Kylbida, S. (2005). Ukrainian sign language of the deaf as an object of lexicographic parameterization. *Lexicographic bulletin*, 12, 37—42 (in Ukrainian).
- Tyshchenko, O.M. (2007). Questionnaire for selecting samples of sign language for the deaf (excerpt). *Lexicographic bulletin*, 15, 21—30 (in Ukrainian).
- Wierzbicka, A. (1993). Antitotalitarian language in Poland: Some mechanisms of linguistic self-defense (R.I. Rozina, Trans.). *Issues in Linguistics*, 4, 107—125. (Original work published 1990) (in Russian).
- Yavorska, H.M. (Ed.). (1995). *The language of a totalitarian society*. Kyiv: Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy (in Ukrainian, Russian).
- Yavorska, H.M. (2000). *Prescriptive linguistics as discourse. Language. Culture. Power*. Kyiv (in Ukrainian).

- Zaretskyi, O.V. (2000). Alternative discourse in the Ukrainian SSR in the 60s and 80s (statement of the problem). *Linguistics*, 2–3, 66–73 (in Ukrainian).
- Zaslavsky, V., & Fabris, M. (1982). Lexicon of inequality — on the problem of Russian language development during the Soviet period. *Revue des Études Slaves*, 54–3, 387–401 (in Russian).

Received 13.09.2023

Iryna Braha, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: iibraha17@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6903-0409>

SOCIOLINGUISTIC PHENOMENA IN CONTEMPORARY UKRAINIAN DICTIONARIES

The article deals with the problem of interaction between sociolinguistics and lexicography focusing on the relationships between sociolinguistics and the Ukrainian academic lexicography, sociolinguistics and Ukrainian folk lexicography, and briefly considering the problem of interaction between academic and folk lexicography.

Sociolingual information, its perception and awareness have a significant impact on the Ukrainian academic lexicography, which is directly revealed in the macro- and micro-structure of dictionaries and their metalanguage. The analysis of the ideologically and socially marked lexicon demonstrates the capabilities of academic lexicography to record and adequately interpret linguistic units, taking into account the rapid changes in the sociocultural space of Ukraine and the world, and the facts of the social biography of speakers. The use of sociolinguistic methods contributes to the formation of a scientifically balanced vocabulary register, ensures the collection of various empirical material capable of reflecting the richness and diversity of the Ukrainian vernacular.

Observations of the folk lexicographic practice exercised by Facebook users tells us they resort to lexicography unconsciously, directly responding to events in the socio-political, economic and spiritual life of society. However, behind the external “carnival” of folk lexicography lies an effective tool ordinary Facebook users successfully use in the information war against the Russian aggressor.

For a comprehensive study of the linguistic situation and language policy in Ukraine, the value orientations of Ukrainian society, Ukrainian-Russian bilingualism, diglossia, language competence, language variation, etc. both materials from academic and folk lexicography can be used, but it is quite clear that the objectivity and impartiality of the results obtained directly depend on how the dictionaries are compiled — in a scientifically sound, methodologically balanced manner or in a chaotic, unsystematic and emotional way.

Keywords: *Ukrainian sociolinguistics, academic lexicography, folk lexicography, ideologically marked vocabulary, socially marked vocabulary.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.108>
УДК 811.161.2'373.46

О.А. МАТКОВСЬКА, аспірантка відділу лексикології,
лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: oksanavatamaniuk8@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0008-5279-0362>

АКТИВНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ЛЕКСИКОНІ

У статті досліджено доцентрово-відцентрові процеси в сучасному українському політичному лексиконі впродовж 2019—2023 років. Установлено як пасивізацію, так і активізацію окремих груп лексики, належних до концептів ДЕРЖАВА — АРМІЯ — СУСПІЛЬСТВО. Зроблено висновок, що у воєнний час лексика на теми міжпартійної боротьби й передвиборчих баталій тимчасово відійшла в пасив; натомість активізувалася лексика, яка демонструє боротьбу українців за європейські цінності, та воєнна лексика.

Ключові слова: мова політики, суспільно-політична термінологія, суспільно-політична лексика, політичний лексикон, динаміка, функціональний потенціал ресурсу номінації, прагматичний потенціал слова.

Мова сучасної української політики характеризується дифузністю її стильових кордонів і різноспрямованою динамікою, яка відображає розширення, оновлення та поглиблення її когнітивного й комунікативного простору. Поняття політичної мови, політичного дискурсу та мови політики по-різному трактують дослідники зі сфер політології та політичної лінгвістики, а мова політики є багатоаспектним і міждисциплінарним об'єктом дослідження. Українські мовознавці, вивчивши суспільно-політичну лексику, зробили висновок, що це неоднорідний концептопростір і з погляду лексичного моделювання, оскільки його ядро становить суспільно-політична терміносистема, яка входить у ширший простір суспіль-

---

Цитування: Матковська О.А. (2024). Активні процеси в сучасному українському політичному лексиконі. *Українська мова*, 1(89), 108—124. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.01.108>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

но-політичної лексики. Ще А.А. Бурячок писав про суспільно-політичну термінологію як про особливий пласт термінологічної лексики, який займає проміжне місце між функціонально-обмеженими терміносистемами, позбавленими емоційно-експресивного забарвлення, та загальноживаною літературною лексикою, з якою вона постійно взаємодіє (Бурячок, 1983, с. 22). Оновлення і творення суспільно-політичної термінології та лексики вивчали В.В. Жайворонок (Жайворонок, 1992), Н.Ф. Клименко (Клименко, 2017), Л.Т. Масенко (Масенко, 2004), Г.Б. Мінчак (Мінчак, 2003), І.Є. Ренчка (Ренчка, 2018), Я.С. Снісаренко (Снісаренко, 2012), Л.В. Туровська (Туровська, 2017), Я.П. Яремко (Яремко, 2015) та ін. Динамічні процеси в її складі на матеріалах мови засобів масової інформації були об'єктом дослідження І.І. Браги (Брага, 2002), М.І. Голянич (Голянич, 2008), Б.О. Коваленка (Коваленко, 2010), Ю.М. Костюк (Костюк, 2021), Л.Л. Михайленко (Михайленко, 2009), Г.Б. Мінчак (Мінчак, 2003), Н.О. Поліщук (Поліщук, 2015), М.І. Степаненка (Степаненко, 2021), Л.В. Струганець (Струганець, 2002), І.В. Холявко (Холявко, 2004), Н.О. Яценко (Яценко, 2021) та ін. Дослідники розмежовують суспільно-політичну лексику як багатоплановий корпус слів, що об'єднує різностильові номінації на позначення подій та явищ державного і громадського життя суспільства, властивих певному соціуму в певний час, та суспільно-політичну термінологію як ядерний складник суспільно-політичної лексики, наголошуючи на активізації процесів творення нових суспільних термінів, які відтворюють зміну суспільних та мовних стереотипів. Саме політичні терміни та значною мірою суспільно-політична лексика формують ядро мови політики. Окрім цих обов'язкових ядерних компонентів політичного лексикону, істотну його частку становить так звана загальноживана лексика, різна за своїм походженням, стилістичним забарвленням та прагматикою, що номінує кризові явища суспільно-політичного, економічного життя українського суспільства, особливо під час війни. Загальноживані лексеми та почасти суспільно-політична лексика наповнюють периферію політичного лексикону.

У мові політиків та в текстах на політичні теми стабільно функціонують терміни на позначення безпосередніх політичних функцій держави, незалежно від різноспрямованих процесів оновлення політичного лексикону. Однак важливою ознакою цього лексикону є його плінність, тобто актуальність одиниць для соціуму в конкретний часовий зріз його життя внаслідок змін соціальних та політичних пріоритетів у житті держави та світу. Динаміка складу політичного лексикону, оновлення семантики, функціонування та прагматика його одиниць упродовж 2019—2023 років зумовлені впливом повномасштабної російсько-української війни. Ці процеси в політичному лексиконі називаємо доцентрово-відцентровими, що розуміємо як пасивізацію одних груп лексики й активізацію та актуалізацію інших за наявності стабільного ядра. Мета статті — динамічне моделювання фрагменту сучасного українського політичного лексикону з погляду активних доцентрово-відцентрових процесів у ньому.

Дослідження ґрунтоване на матеріалі текстів 2019—2023 років українських електронних періодичних видань, протоколів засідань Верховної Ради України, виступів Президента України, українських політиків, які на сьогодні виконують основну роль у політичному інформуванні суспільства.

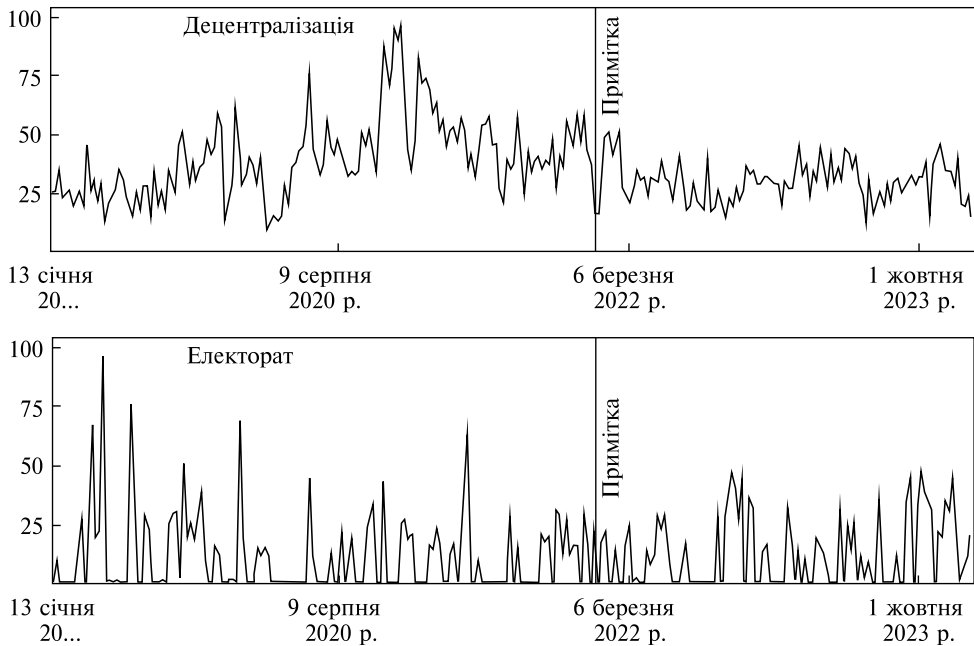
Для виявлення активних процесів у мові української політики ми порівняли наповнення політичного лексикону, засвідчене в текстах 2022—2023 рр., із поданим у різнотипних словниках (тлумачних та нової лексики) та дослідженнях попередніх років: Н.Ф. Клименко (Клименко, 2017), Ю.М. Костюк (Костюк, 2021), Л.Т. Масенко (Масенко, 2004), І.Є. Ренчки (Ренчка, 2018), Л.В. Туровської (Туровська, 2017), Я.П. Яремка (Яремко, 2015) та ін. Активність функціонування лексем перевірено за допомогою інструментів підрахунку частотности вживання лексем у Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови (ГРАК) та за платформою Google Trends і унаочнено у графіках. Для аналізу досліджуваного матеріалу використано методику виявлення функціонального потенціалу ресурсу номінації, тобто здатності нової лексики до творення лексичних об'єднань: синонімних рядів, антонімних опозицій, словотвірних ґнізд і рядів, спектра словосполук (парадигматичних, синтагматичних) та епідигматичних (дериваційних) відношень у тексті. Такий підхід дав змогу змоделювати динамічні процеси в сучасному лексиконі. Цю методику апробовано в ідеографічному словнику нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» (АРСУН, 2013) на матеріалі Комп'ютерного фонду інновацій у сучасній українській мові (КФІ) за різностильовими текстами 2006—2013 років, у якому подано, наприклад, використовувані в мові політики слова *альянс, атлантист, держава, євроатлантичний, майдан, НАТО, партія, помаранчевий*. Доповнюємо зазначену методику аналізом прагматичного потенціалу одиниць політичного лексикону. Мову сучасної політики вважаємо тим новим ресурсом, який заслуговує на кодифікацію в різнотипних словниках, тому подаємо приклади укладання словникових статей, які є фрагментом словника мови сучасної української політики. Словникова стаття — це унаочнене моделювання аналізованих динамічних процесів у лексикографічному вияві.

Концептосферу українського політичного дискурсу дослідники визначають за ключовими концептами (їх ще називають опорними категоріями чи тематичними групами). І.І. Брага, дослідивши концептуальне поле «держава», виділила такі концепти, як *держава, влада, політик, економіка, народ, культура, мова* та акцентувала на властивості концепту охоплювати «всю прагматичну інформацію мовного знака, а також когнітивну пам'ять слова, яка забезпечує зв'язок із системою цінностей носіїв мови» (Брага, 2002). За класифікацією Л.Л. Михайленко, до опорних категорій (концептів) політичного дискурсу належать: *суспільство, держава, влада, політика, економіка, право, мораль, військово-воєнна сфера, міжнародні відносини* тощо (Михайленко, 2009). Я.П. Яремко детально проаналізував концепти, які є основними категоріями політології: *політика,*

держава, народ, нація, воля, свобода (Яремко, 2015). Ю.М. Костюк сучасний суспільно-політичний неолексикон змодельовала за такими тематичними групами: «Суспільство. Держава», «Політика», «Право», «Економіка», «Військова справа» (Костюк, 2021). Концепти ціннісні, культурні, зовнішньо- та внутрішньополітичні під час аналізу суспільно-політичної лексики виокремила Г.Б. Мінчак (Мінчак, 2003). Зміни в суспільному житті українців, спричинені збройною агресією Росії проти України, створили нові політичні умови, нові завдання та цілі, вплинувши на розвиток мови сучасної української політики та сформувавши нові логіко-тематичні категорії. Ми структуруємо різномірний за стильовою належністю матеріал за трьома основними концептами, навколо яких базуються політичні поняття: ДЕРЖАВА — АРМІЯ — СУСПІЛЬСТВО. Аналізуємо фрагменти визначених концептів, до яких увіходять суспільно-політичні терміни (ДЕРЖАВА: *влада, депутат, парламент, президент, свобода, сепаратизм, уряд*; АРМІЯ: *безпека, війна, захист, надзвичайний стан, тероризм, штурм*; СУСПІЛЬСТВО: *біженці, громадянське суспільство, еміграція, народ, четверта влада*), суспільно-політична лексика (ДЕРЖАВА: *Верховна Рада, народний обранець, незалежність, Офіс Президента*; АРМІЯ: *війн, Головнокомандувач, доброволець, ЗСУ, мобілізований, передова, тероборона*; СУСПІЛЬСТВО: *волонтер, ВПО, електорат, єдність, переможці, переселенці*) та загальноживана лексика (зокрема, емоційно-оцінні номінації та okazіоналізми, наприклад, ДЕРЖАВА: *кнопкодав, нардеп, тушка*; АРМІЯ: *«вагнерівці», залужнівці, кадирівці, ухлянт, шахед*; СУСПІЛЬСТВО: *зелені, порохобот, зрадофіл, тітушка, троль*). Дібрану лексику будемо аналізувати за такими критеріями: 1) семантичний обсяг лексеми в політичному тексті порівняно з лексикографічною дефініцією; 2) функціональне навантаження; 3) прагматичне навантаження лексичної одиниці в тексті.

Ядро концепту ДЕРЖАВА становлять суспільно-політичні терміни, що відображають сучасну організацію політичної системи держави, державний устрій, її ціннісні орієнтири, структуру органів та посад, номінації офіційних політичних об'єднань та їхніх суб'єктів, політику міжнародних відносин (*демократія, ідеологія, конституція, опозиція, парламентаризм, партія, суверенітет* та ін.). Дослідники констатують появу нових суспільних термінів, зумовлених зростанням почуття гідності громадян і впливу суспільства на владу, таких як *Майдан, перезавантаження* (зокрема, термін-словосполучення *перезавантаження влади*), *революція Гідності* (Клименко 2017, с. 184), які змінили свою семантику порівняно з поданою у словниках та енциклопедіях. Це є підтвердженням, що суспільно-політичній термінології також властиві оновлення та перевпорядкування семантичного простору.

Опрацювання нового текстового матеріалу та порівняння його з дослідженням до 2019 року в названих вище працях та словниках засвідчило активні доцентрово-відцентрові процеси в суспільно-політичній лексиці, належній до концепту ДЕРЖАВА, пов'язані із впливом війни на політичне життя в Україні. Наприклад, спостерігаємо пасивізацію

Рис. 1. Демонстрація зниження динаміки популярності вдвічі від 2019 р. до 2023 р. лексем *децентралізація* (група «Номінації управлінських рішень») та *електорат* (група «Вибори і передвиборча боротьба») на платформі Google Trends

тематичних груп суспільно-політичної лексики, порівняно з лексичним наповненням груп 2014–2019 рр., таких як: вибори і передвиборча боротьба; безпосередні суб'єкти політики; оцінні номінації представників владних структур; назви партій; суб'єкти політики за партійною належністю; номінації управлінських рішень (Костюк, 2021). Застосування інструменту Google Trends унаочнює зміну активності функціонування суспільно-політичної лексики в текстах за 2019–2023 роки (на прикладі слів *децентралізація* та *електорат*) (рис. 1).

У мовній практиці спостерігаємо зниження популярності політичної партії «Слуга народу» та неосемантизму *слуга*, які активно функціонували в мові української політики до початку великої війни. На прикладі назви політсили «Слуга народу», лексеми *слуга* / «слуга», словосполучення *слуга народу* та похідних оказіональних лексем *слугонародівець*, *слугонародівка* продемонструємо застосування методики виявлення функціонального потенціалу ресурсу номінації, що уявляє процеси оновлення лексичного складу концепту ДЕРЖАВА.

Зіставний аналіз семантичного обсягу лексеми *слуга* за тлумачним «Словником української мови» (далі — СУМ) та сучасними текстами виявив розширення сфери її функціонування та набуття в політичних текстах нових конотацій та значень, не зафіксованих у словниках. Очевидно, що поштовх до розширення сфери його функціонування й появи нових конотацій дало засвідчене в СУМі друге значення багатозначного

іменника *слуга*: 'людина, яка служить кому-, чому-небудь, захищає чийсь інтереси' (СУМ IX, с. 376). У текстах сучасного політичного дискурсу лексема *слуга* функціонує як неосемантизм зі значенням 'збірне поняття на позначення членів політичної сили, а також однієї особи — члена партії «*Слуга народу*» та у словосполучі *головний слуга* зі значенням 'президент' і 'голова партії «*Слуга народу*»' (подаємо власне тлумачення за сучасними контекстами). За текстовими матеріалами сформовано словникову статтю неосемантизму *слуга*, яка містить тлумачення, граматичну інформацію, стилістичну інформацію (синоніми), ілюстративний матеріал із паспортизацією джерела:

Слуга — збірне поняття на позначення членів політичної партії «Слуга народу», у мн. *слуги*; член партії «Слуга народу». Синоніми: член партії, партієць, депутат, можновладець; президент і голова партії «Слуга народу» у словосполучі *головний слуга*, пор.: *Шановні українці, на жаль, «слуги» не спромоглися навіть вчасно прийняти необхідну заяву Верховної Ради України до річниці закінчення Другої світової війни в Європі, як це пропонувала «Європейська солідарність» зробити ще минулого тижня* (СЗВРУ, 2020); *Як уряд міг подати бюджет, у якому на 40 відсотків піднімають видатки на офіс головного «слуги» — Зеленського?* *Це бюджет «слуг», а не народу* (там само).

Написання загальної назви в тексті в лапках є ознакою нової семантики порівняно зі словниками, а також — наявності так званого «прагматичного ореолу» — додаткового емоційного навантаження, оцінності номінації в текстах, які за визначенням мають бути стилістично нейтральними. Подання синонімів у словникових статтях увиразнює семантичний обсяг і новизну семантики аналізованих лексем.

Словосполуку *Слуга народу*, що її вживають зі значенням 'назва політичної сили', проаналізував М.І. Степаненко в монографії «Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік» і подав синонімні перифрастичні найменування із виразним негативним забарвленням, використовувані переважно в медіа, пор.: *віртуальна партія кіношного походження зі сталінською назвою; найбільша біда України* (Степаненко, 2020, с. 217). Наш матеріал засвідчує нейтральне її функціонування. Зважаючи на варіанти написання в текстах словосполуки *Слуга народу* як назви партії, пропонуємо таку словникову статтю:

«*Слуга народу*» — назва політичної партії, з великої літери, у лапках; збірне поняття на позначення членів політичної сили, у мн. і з малої літери *слуги народу*; член партії «Слуга народу», з малої літери: *Партія «Слуга народу» має намір на початку лютого 2022 року ухвалити перші рішення щодо застосування імперативного мандату до місцевих депутатів від політсили* (УП, 27.12.2021); *На відміну від повноцінної партії, члени якої перевіряються спільною роботою і доводять на ділі свій творчий хист, у «Слуги народу» не було жодної можливості випробувати власних кандидатів* (УТ, 2019).

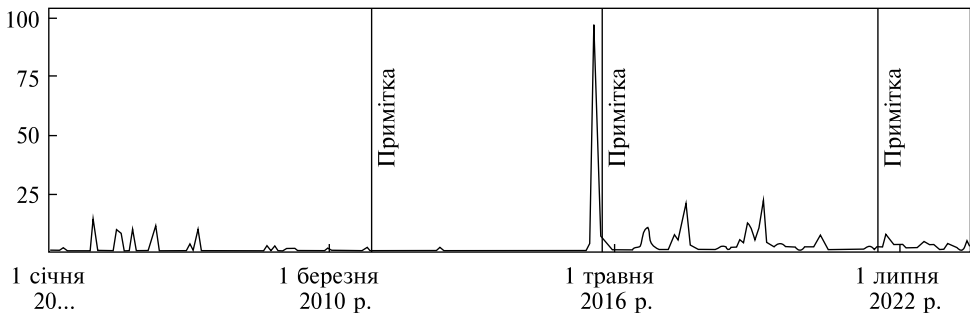

Рис. 2. Динаміка популярності словосполучки *слуга народу* на платформі Google Trends

Тексти ЗМІ та соцмереж засвідчили функціонування похідних окаязональних лексем *слугонародівець*, *слугонародівка* — назви осіб членів однойменної партії — та прикметника *слугонародівський*. Спостерігаємо різне написання дериватів цих одиниць: як у лапках, так і без них. Наприклад, словникова стаття *слугонародівець* містить такі дефініцію, синоніми та ілюстрацію:

Слугонародівець — член партії «Слуга народу». Синоніми: член партії, партієць, депутат: У Верховній Раді «*слугонародівець*» Тищенко вирішив «скрутити» колегу Гео Лероса якраз в момент, коли той розповідав про відповідальність у зриві спецоперації щодо «вагнерівців» (UAZMI, 09.08.2021).

Виявлено синонімію у функціонуванні аналізованих лексем зі значенням ‘член партії «Слуга народу»’: *слуги* і *слуги народу* (у множині) та *слуга народу*, *слуга*, композит *слугонародівець* (в однині).

Матеріали ГРАКу засвідчили вживання словосполучки *слуги народу* (у множині) наприкінці ХХ ст. на позначення владної групи людей, що впливають на долю держави (без прив’язування до конкретної політичної сили чи особи) з негативною конотацією: *Мені прикро говорити сьогодні про те, що окремі політичні діячі, депутати, з дозволу сказати, **слуги народу** починають перекручувати факти* (СЗВРУ, 1996). Натомість, коли цю словосполучку використовують не в політичному контексті, спостерігаємо позитивну конотацію, наприклад, у текстах М. Рильського: *Мені як науковому робітникові і літераторові особливо радісно відзначати, що представниками світових конгресів захисників миру є в великій кількості наші вчені, наші письменники, — діти народу і **слуги народу*** (ГРАК). У текстах початку ХХІ ст. (газета “Високий Замок”) засвідчено яскраво виражену негативну конотацію словосполучки: *Не подобаюся цій нікчемній політичній шпані, яка прийшла як **слуги народу**, а насправді — щоб розкрадати майно і землю в місті* (ГРАК).

За допомогою платформи Google Trends (<https://trends.google>), за матеріалами електронних видань (книжки, журнали, статті), соціальних мереж та популярного відеохостингу YouTube встановлено, що найактивніше словосполучку *слуга народу* використовували у 2015 році (рис. 2).

Це рік випуску однойменного українського комедійного серіалу «Слуга народу». У 2017 році ця назва стала офіційним найменуванням полі-

тичної партії «Слуга народу». Загальноживане слово *слуга* в політичному лексиконі набуло ознак експресивної назви, розширило свій семантичний обсяг, його вживають переважно у множині, пор.: *І я кажу, що це є цинізм, особливо, коли «слуги народу» заявляють, що коронавірусний фонд був створений для будівництва доріг* (СЗВРУ, 2020); *Трупи лежать серед живих, бо нема машини, щоб вчасно вивозити.* </s><s> *І щоб дорозі «слуги» не перекручували потім мої слова, я хочу наголосити, що це — цитата з випуску ТСН на каналі, який привів вас до влади* (СЗВРУ, 2021). Словосполуку *дорозі «слуги»* у цьому контексті вжито із сарказмом, оскільки йдеться про негативні суспільні явища. У політичних текстах років повномасштабної війни лексему *слуга* та словосполуку *слуга народу* почали використовувати значно менше.

Стабільну активність виявляють одиниці, належні до концепту ДЕР-ЖАВА, що вказують на ціннісні орієнтири українського народу, за які бореться Україна і які є водночас європейськими цінностями: *демократія, свобода, незалежність, система цінностей*. Ці лексеми цілком можна трактувати і як окремі концепти. Вони разом із суспільно-політичною термінологією становлять ядро мови політики, незалежно від різноспрямованих процесів оновлення політичного лексикону, напр.: *Це битва за те, у якому світі житимуть наші діти й онуки та їхні діти й онуки. Вона визначить, чи буде це демократія — для українців і для американців, для всіх* (УКРІНФОРМ, 22.12.2022); *Час, коли українська сміливість і американська рішучість мають гарантувати майбутнє нашої з вами свободи. Свободи людей, які стоять за свої цінності* (там само); *Свою війну за незалежність і свободу ми, українці, також пройдемо гідно та успішно* (там само); *Тут немає жодної душі, якій було б байдуже, що відбувається зі свободою* (ОІП ПУ, 22.09.2023); *Ми зараз воюємо за систему цінностей, яка кардинально відрізняється від системи цінностей Російської імперії* (ДІМ, 02.09.2023).

Значення лексеми *перемога* в текстах на політичні теми впродовж останнього десятиліття виявляло певні зміни в семантичних конотаціях та функціонуванні. До початку повномасштабної війни використання цієї лексеми стосувалося міжпартійної боротьби, окремих представників влади чи партійних організацій. У дослідженні Ю.М. Костюк антонімну пару *перемога — зрада* проаналізовано в контексті оцінювання дій влади, неурядових організацій чи звичайних громадян (Костюк, 2021, с. 123). Із лютого 2022 року лексему *перемога* разом із похідними, що стосуються держави та народу (а не організацій чи окремих громадян), у текстах на політичні теми використовують зі значенням, зафіксованим у словниках: *‘Повний успіх у бою, остаточна поразка військ противника’* (СУМ VI, с. 230) стосовно держави й народу: *перемога українського народу, перемога України, держава-переможниця, освіта переможців*, пор.: *І нам не обов’язково знати бажання кожного, оскільки ми знаємо, що всі ми, мільйони українців, прагнемо одного — перемоги. Лише перемоги* (УКРІНФОРМ, 22.12.2022); *Все зараз у наших руках, і Україна буде державою-переможницею!* (ОВПУ, 28.06.2023); *Чи не забігаємо наперед, чи не поспішаємо,*

коли говоримо про «освіту переможців»? Ні, адже українці вже проявили неймовірну силу, витримку та сміливість, щоб протистояти тому, чому, здавалося, неможливо протистояти (ОМ, 26.08.2023). Популярною стала платформа «Єдині», зорієнтована на розвиток мовної та культурної ідентифікації українців, гаслом якої є: «Розмовляй українською — наближай перемогу». Але антонімна пара лексем суспільно-політичного дискурсу *зрада* — *перемога* не зникла з українського інформаційного простору, а стала елементом інформаційної війни та сприятливим середовищем для російських ІПСО (інформаційно-психологічних операцій) і навіть породила антонімні пари дериватів: *зрадофіли* — *перемоголюб*и на позначення людей, які легко піддаються маніпулятивному впливу та втрачають здатність критичного мислення; *зрадофілія* — *перемоголюбство* на позначення явища блокування здатності до критичного мислення. Тому журналісти вважають діаду *зрада* — *перемога* пасткою ворожої пропаганди: **Перемоголюб**и припускаються тих же помилок, що і їхні колеги-зрадофіли. Якщо «зрада» передує паніці, зневірі та апатії, то «перемога» є провісницею завищення очікувань та втрати відчуття реальності (ВіК, 12.06.2023). Фахівці з протидії дезінформації вчать розпізнавати інформацію, яка впливає на емоційний стан, і протидіяти маніпуляціям, звертаючи увагу на тему повідомлення та заголовок тексту: *Якщо якась тема в топі новин, вона однозначно буде використана для маніпуляцій. Тому перше правило — не робити поспішних висновків. Другий маркер — повідомлення, де щось написано капслоком (великими прописними літерами), де вас закликають зробити якусь негайну дію, коли це повідомлення на вас «кричить». Третій маркер — заголовок. Медіа мають формувати заголовки так, щоб нас інформувати, а не нав'язувати думку. Якщо ми бачимо заголовок, який нас до чогось підштовхує або викликає емоцію страху тощо — це чіткі маркери, що тут може бути небезпека* (РК, 02.05.2023).

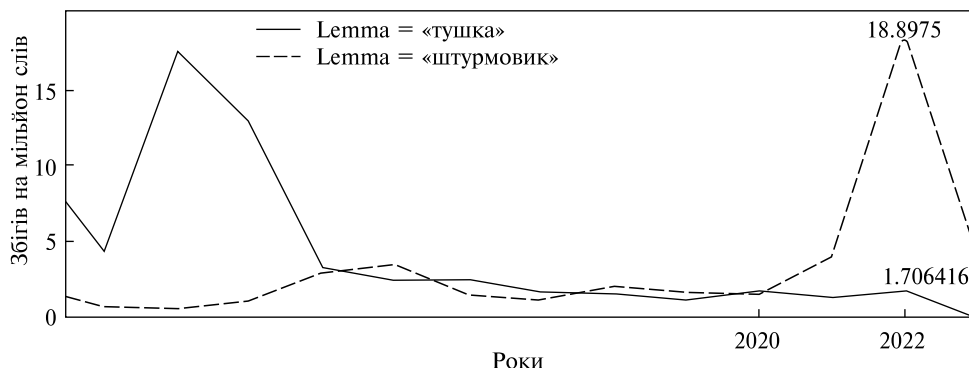
У текстах на політичні теми активізувалися групи лексики, об'єднані концептом АРМІЯ. Це політичні та політологічні терміни *агресія*, *безпека*, *захист*, *надзвичайний стан*, *тероризм*, *штурм*. Останні два роки тема війни, зокрема міжнародної підтримки України у війні, є однією із центральних у виступах політиків та журналістів, у текстах суспільно-політичних видань, також у політичному лексиконі активно використовують військову лексику. Це слова, словосполуки та абревіатури, які стосуються безпосередньо воєнних дій на фронті (*агентура ворога*, *безпілотник*, *військова розвідка*, *гармата*, *дрон*, *ЗСУ*, *лінія фронту*, *нуль*, *передова*, *поле бою*, *ракетне озброєння*, *сили ППО* (протиповітряна оборона), *снаряд*, *штурм*), міжнародної політики, пов'язаної з війною в Україні (*антиросійські санкції*, *держжава-агресор*, *збройні можливості*, *воєнна дипломатія*), життя цивільного населення України під час війни (*активність тактичної авіації*, *захист критичної інфраструктури*, *повітряна тривога*, *окуповані/деокуповані території*, *укриття*). Наприклад, в онлайн-виданні «Українська правда», що є лідером за онлайн-впливом серед 190 медіабрендів згідно з дослідженнями «Центру контент-аналізу», станом на 2 жовтня 2023 року

до новин першого щабля ввійшли статті, які стосуються воєнної ситуації, з активною лексикою: *бійці, вертоліт, винищувачі, військові, ворожий дрон, детонація, ЗСУ, окупанти, ППО*.

В аналізованих медійних контекстах спостерігаємо активізацію воєнної лексики (*артилерія, атака, військовополонені, воїн, зброя, передова, ракети*), актуалізацію деяких лексем (*гармата, окупант, тиранія, фортеця, штурм*), лексику, не засвідчену раніше у словниках (*дрон, шахед*), появу нових значень (*на нулі*) тощо, напр.: *Учора, перед поїздкою сюди, у Вашингтон, я був на передовій, у нашому Бахмуті. У нашій фортеці на сході України, на Донбасі, яку російські військові та найманці штурмують безперервно з травня (УКРІНФОРМ, 22.12.2022); Там не буває години, коли не звучав би страшний гуркіт артилерії. Але український Донбас стоїть (там само); Ось це — лінія фронту: тиранія, яка не знає дефіциту жорстокості, проти життя вільних людей (там само); Щоб Бахмут був не лише фортецею, яка відбиває атаки російської армії, а щоб російська армія повністю відступила, потрібно більше гармат і снарядів (там само); І всім, хто зараз на передовій. Кожній бригаді. Від Куп'янська до Лівобережжя Херсонщини, від Бахмутського напрямку до кожної української позиції на нулі на півдні нашої держави. Я дякую вам, хлопці, за міцність! (ОІП ПУ, 17.09.2023); Працюємо й для того, щоб отримати всі інші так необхідні нам збройні можливості. Найкраще — щоб ми могли виробляти і ППО, і інші передові зразки зброї. Це безальтернативно. Щоб гарантувати безпеку Україні. Я хочу подякувати всім нашим воїнам Повітряних сил, усім нашим зенітникам, воїнам мобільних вогневих груп, які щодня й щоночі відбивають російські ракетні та дроніві удари (там само, 25.09.2023)*. Під час війни інформацію про ЗСУ в медійному просторі подають винятково в позитивному контексті для моральної підтримки наших воїнів і як знак глибокої вдячності людям, які захищають Україну ціною свого життя і здоров'я.

Різноспрямовані процеси відбуваються в суспільно-політичній лексичі, об'єднаній концептом СУСПІЛЬСТВО. До цього концепту належать одиниці, що відображають діяльність та взаємодію окремих людей, соціальних груп чи спільнот, учасників суспільно-політичного життя держави та їх номінації. На позначення важливих трансформацій у житті українського суспільства з'явилися терміни *громадянське суспільство, територіальна громада, спільнота*. Зміна відносин між владою і суспільством зумовила появу нових значень у давно запозичених із латинської мови одиницях суспільно-політичної лексики *волонтер, меценат*. Із початком війни 2014 року в Україні з'явилися *тимчасово переміщені (особи)*, а від 2022 року в реаліях українського життя людей, які змушені тікати зі своїх будинків унаслідок збройного конфлікту, стало значно більше. Тих, хто залишається у своїй країні, тепер називають *внутрішньо переміщеними особами* (аббревіатура ВПО), *вимушеними переселенцями*, а тих, хто покинув межі країни — *біженцями, вимушеними мігрантами*.

Отже, ядро активної лексики від початку війни 2014 року формують лексеми на позначення тисяч і мільйонів українців, які:

Рис. 3. Демонстрація частотності вживання одиниць сучасного політичного лексикону: *тушка* (зниження активності) та *штурмовик* (зростання активності) за корпусом ГРАК

1) захищають Україну як *доброволець*, *захисник*, а від 2022 року: *мобілізований*, *тероборонець*, *штурмовик*, пор.: *Чимало добровольців, які приходять укласти контракт, мають намір вступати до певної бригади: «Якщо людина бажає проходити військову службу в певній бойовій військовій частині, в певному підрозділі, отримує в цій військовій частині рекомендаційний лист. Це означає, що командування попередньо поспілкувалось із цим добровольцем і вирішило, що його погоджують як кандидата»* (СН, 13.07.2023); *В Україні триває воєнний стан та загальна мобілізація. Мобілізованих мають забезпечити речами та продовольством (там само); Ігор ХОРТ: «Тероборонець — це нова військова професія»* (ЮВУ); *Десантно-штурмові війська (ДШВ) ЗСУ — це окремий рід військ України, який виконує задачі під час воєнних дій. Попри промовисту назву *штурмовики* відповідають не тільки за атаки, а й за оборону та бойові дії в тилу ворога* (ЧАС НБЮЗ, 06.03.2023);

2) допомагають захисникам і постраждалим як *волонтери*: *Замовлень від захисників так багато, що волонтери не встигають виконувати всі замовлення* (ВК, 18.10.2023);

3) позначають цивільне населення, яке постраждало від війни, як *біженець*, *ВПО*, *переселенець*, пор.: *Європейський Союз нарешті продовжив тимчасовий захист для біженців із України до 4 березня 2025 року* (ЛБ, 19.10.2023); *Особи зі статусом ВПО мають право на щомісячну допомогу на проживання в розмірі 2000 грн на дорослу людину та 3000 грн на дитину. Якщо людина виїхала за кордон, вона не може претендувати на гроші як ВПО* (РЗ, 08.10.2023); *У разі виїзду за кордон переселенці з України втрачають допомогу на проживання (там само, 21.03.2023).*

Знизили активність за 2022—2023 роки, а подекуди відійшли до пасивної лексики назви, які характеризували виборців за їхніми партійними вподобаннями або їхньою роллю в передвиборчих процесах та у виборах, а також на позначення активних учасників Революції Гідності та війни з 2014 року: *активіст*, *атовець*, *майданівець*, *антимай-*

данівець, всепропальщик, зелебот, порохобот, мітингувальник, тітушка, тушка (рис. 3).

Отже, війна, особливо повномасштабна, відчутно впливає на політичне життя в Україні. Воєнні обставини змінили звичну політичну риторичку, тематику текстів і виступів на політичні теми, а також мову таких текстів і виступів. Усі ці зміни відображені в сучасному політичному лексиконі, зокрема в тих групах лексики, що наповнюють основні концепти, навколо яких базуються політичні поняття: ДЕРЖАВА — АРМІЯ — СУСПІЛЬСТВО. Комплексний опис такої лексики за семантикою, функціонуванням та прагматичним спрямуванням, а також за хронологією активності тих чи тих лексем у політичному тексті порівняно з лексикографічною дефініцією виявив як сталі, ядерні, стабільні ділянки політичного лексикону, так і ті, де спостерігаємо активні доцентрово-відцентрові процеси активізації та пасивізації окремих груп лексики. Теми міжпартійної боротьби, передвиборчих баталій на період повномасштабної війни стали неактуальними, і ця частина політичного лексикону тимчасово перейшла до периферії мови політики, принаймні поки триває війна та не відбуваються вибори. Натомість активізувалися патріотична й об'єднавча риторика, воєнна лексика в текстах, спрямованих на українську аудиторію, та лексика, яка засвідчує боротьбу українців за європейські цінності, — на аудиторію міжнародну.

Статтю отримано 17.11.2023

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АРСУН — *Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики*. (2013). Київ: ТОВ «КММ».

ВіК, 12.06.2023 — *Військовий кур'єр*. (2023). <https://mil.co.ua/zrada-i-peremoga-chomuneppravlyno-oczynuyvaty-vse-kategorychno/> (дата звернення: 12.10.2023).

ВК, 18.10.2023 — *Вечірній Київ*. (2023). <http://surl.li/pjbfv> (дата звернення: 30.10.2023).

ГРАК — *Генеральний регіонально анований корпус української мови*. (2017—2023). М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ — Львів — Єна. <http://uacorp.us.org/> (дата звернення: 19.11.2022).

ДІМ, 02.09.2023 — *ДІМ* (телеканал). (2023). <http://surl.li/pjaal> (дата звернення: 10.10.2023).

ДСУ, 02.05.2023 — *Сайт Уповноваженого із захисту державної мови*. (2023). <http://surl.li/pqebp> (дата звернення: 10.08.2023).

ЛБ, 19.10.2023 — *Лівий Берег*. (2023). <http://surl.li/ndvzl> (дата звернення: 10.11.2023).

ОВПУ, 28.06.2023 — *Офіційний вебпортал парламенту України*. (2023). <http://surl.li/pqebv> (дата звернення: 10.10.2023).

ОП ПУ, 22.09.2023 — *Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського*. (2023). <http://surl.li/pqecb> (дата звернення: 10.11.2023).

ОМ, 26.08.2023 — *Освіторія Медіа*. (2023). <http://surl.li/pqecg> (дата звернення: 10.11.2023).

РЗ, 21.03.2023 — *Район. Закордон*. (2023). <http://surl.li/ndwah> (дата звернення: 08.08.2023).

РК, 02.05.2023 — *Радіо Культура*. (2023). <https://ukr.radio/news.html?newsID=101327> (дата звернення: 23.09.2023).

- СЗВРУ, 1996** — *Стенограми засідань Верховної Ради України*. (1996). <http://surl.li/qhnal> (дата звернення: 06.10.2023).
- СЗВРУ, 2020** — *Стенограми засідань Верховної Ради України*. (2020). <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7422.html> (дата звернення: 06.10.2023).
- СЗВРУ, 2021** — *Стенограми засідань Верховної Ради України*. (2021). <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/69815.pdf> (дата звернення: 06.10.2023).
- СН, 13.03.2023** — *Суспільне. Новини*. (2023). <http://surl.li/ndxcb> (дата звернення: 10.10.2023).
- СН, 17.07.2023** — *Суспільне. Новини*. <http://surl.li/ndxcz> (дата звернення: 10.10.2023).
- СНУ** — Нелюба А. (уклад.). (2012). *Словотворчість незалежної України 1991—2011: Словник*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
- СУМ** — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Т. I (1970); Т. IV—VI (1973—1975). Київ: Наукова думка.
- УКРІНФОРМ, 22.12.2022** — Виступ Володимира Зеленського в Конгресі США. (2022). *Укрінформ*. <http://surl.li/rqecz> (дата звернення: 08.08.2023).
- УП, 27.12.2021** — *Українська правда*. (2021). <http://surl.li/ndyfl> (дата звернення: 01.11.2023).
- УП, 01.08.2023** — *Українська правда*. (2023). <http://surl.li/ndzff> (дата звернення: 01.11.2023).
- УТ, 18.07.2019** — *Український тиждень*. (2019). <http://surl.li/rqedu> (дата звернення: 01.11.2023).
- ЧАС НЬЮЗ, 06.03.2023** — *Chas News*. (2023). <http://surl.li/ndygw> (дата звернення: 25.10.2023).
- ЮВУ, 07.08.2023** — *Юридичний вісник України*. (2023). <https://yvu.com.ua/> (дата звернення: 25.10.2023).
- UAZMI, 09.09.2021** — *UAZMI*. (2021). <http://surl.li/ndyes> (дата звернення: 25.10.2023).

ЛІТЕРАТУРА

- Брага І.І. (2002). *Мовна репрезентація образу держави у пресі України* [дис. канд. філол. наук]. Київ.
- Бурячок А.А. (1983). *Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: назви відносин між державами, народами*. Київ: Наукова думка.
- Голянич М.І. (2008). *Внутрішня форма слова і дискурс*. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного ун-ту ім. В. Стефаника.
- Жайворонок В.В. (1992). Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення. *Історія, стан і перспективи розбудови української термінології* (с. 29—35).
- Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф., Критська В.І., Пузирева Т.К., Романюк Ю.В. (2017). *Вплив суспільних змін на розвиток української мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Клименко Н.Ф. (2017). Когнітивний простір сучасної української суспільно-політичної лексики. *Вплив суспільних змін на розвиток української мови* (с. 184—230). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Коваленко Б.О. (2010). *Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А.
- Костюк Ю.М. (2021). *Суспільно-політичний неолексикон української інтернет-комунікації у формально-семантичному та соціонормативному аспектах* [дис. док. філос.]. Тернопіль. <http://surl.li/rjari> (дата звернення: 20.09.2023).

- Масенко Л. (2004). *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: КМ Академія.
- Михайленко Л.Л. (2009). *Динаміка суспільно-політичної лексики української мови кінця ХХ — початку ХХІ століття (на матеріалі мови українських засобів масової інформації)* [дис. канд. філол. наук]. Київ.
- Мінчак Г.Б. (2003). *Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття)* [дис. канд. філол. наук]. Київ.
- Мороз О.О. (2003). Ключові концепти суспільно-політичної лексики слов'янських мов. *Слов'янський збірник*, 10, 193—196.
- Поліщук Н.О. (2015). Суспільно-політична лексика і термінологія у мові сучасної публіцистики. *Термінологічний вісник*, 3(2), 279—285.
- Ренчка І.Є. (2018). *Лексикон тоталітаризму*. Київ: Видавництво «КЛІО».
- Семененко Л.Л. (2015). Політична картина світу: критерії виокремлення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*, 51, 87—89.
- Снісаренко Я.С. (2012). *Суспільно-політична лексика у структурно-семантичному аспекті* [дис. канд. філол. наук]. Кіровоград. <http://surl.li/pqeeu> (дата звернення: 20.09.2023).
- Степаненко М.І. (2021). *Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік*. Полтава: ПП Астроя.
- Струганець Л.В. (2002). *Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття*. Тернопіль: Астон.
- Туровська Л.В. (2017). Українська суспільно-політична терміносистема: витоки і проблеми становлення. *Термінологічний вісник*, 4, 173—184.
- Холявко І.В. (2004). *Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз)* [дис. канд. філол. наук]. Київ.
- Хома Н.М. (2015). *Сучасна політична лексика. Енциклопедичний словник-довідник*. Львів: Новий світ — 2000.
- Яремко Я.П. (2015). *Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації*. Дрогобич: Посвіт.
- Яценко Н.О. (2021). Суспільно-політична термінологія в просторі сучасної української мови. *Термінологічний вісник*, 6, 276—283.

LEGEND

АРСУН — *Aktivni resursy suchasnoї ukrains'koї nominatsii: Ideohrafichnyi slovnyk novoї leksyky*. (2013). Kyiv: TOV “KMM” (in Ukrainian).

ВіК, 12.06.2023 — *Military courier*. (2023). Retrieved October 12, 2023 from <https://mil.co.ua/zrada-i-peremoga-chomu-nepravylno-oczynuvatv-vse-kategorychno/> (in Ukrainian).

ВК, 18.10.2023 — *Evening Kyiv*. (2023). Retrieved October 30, 2023 from <http://surl.li/pjbfv> (in Ukrainian).

ГРАК — *General regionally annotated corpus of the Ukrainian language*. (2017—2023). M. Shvedova, R. fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starko, T. Nikolaienko et al. Kyiv — Lviv — Yena. Retrieved November 19, 2022 from <http://uacorporus.org/> (in Ukrainian).

ДІМ, 02.09.2023 — *DIM* (TV channel). (2023). Retrieved October 10, 2023 from <http://surl.li/pjaal> (in Ukrainian).

ДСУ, 02.05.2023 — *The website of the Commissioner for the Protection of the State Language*. (2023). Retrieved August 10, 2023 from <http://surl.li/pqebp> (in Ukrainian).

ЛБ, 19.10.2023 — *Livy Bereg*. (2023). Retrieved November 10, 2023 from <http://surl.li/ndvzl> (in Ukrainian).

ОВПУ, 28.06.2023 — *Official web portal of the Parliament of Ukraine*. (2023). Retrieved October 10, 2023 from <http://surl.li/pqebv> (in Ukrainian).

- ОПН ПУ, 22.09.2023** — *The official online representation of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi*. (2023). Retrieved November 10, 2023 from <http://surl.li/pqecb> (in Ukrainian).
- OM, 26.08.2023** — *Osvitoria Media*. (2023). Retrieved November 10, 2023 from <http://surl.li/pqecg> (in Ukrainian).
- P3, 21.03.2023** — *District. Abroad*. (2023). Retrieved August 08, 2023 from <http://surl.li/ndwah> (in Ukrainian).
- PK, 02.05.2023** — *Radio Culture*. (2023). Retrieved September 23, 2023 from <https://ukr.radio/news.html?newsID=101327> (in Ukrainian).
- СЗБРУ, 1996** — *Transcripts of meetings of the Verkhovna Rada of Ukraine*. (1996). Retrieved October 06, 2023 from <http://surl.li/qhnal> (in Ukrainian).
- СЗБРУ, 2020** — *Transcripts of meetings of the Verkhovna Rada of Ukraine*. (2020). Retrieved October 06, 2023 from <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7422.html> (in Ukrainian).
- СЗБРУ, 2021** — *Transcripts of meetings of the Verkhovna Rada of Ukraine*. (2021). Retrieved October 06, 2023 from <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/69815.pdf> (in Ukrainian).
- CH, 13.03.2023** — *Public. News*. (2023). Retrieved October 10, 2023 from <http://surl.li/ndxcb> (in Ukrainian).
- CH, 17.07.2023** — *Public. News*. (2023). Retrieved October 10, 2023 from <http://surl.li/ndxcz> (in Ukrainian).
- CHY** — Nelyuba, A. (Ed.). (2012). *Word creation of independent Ukraine 1991–2012: Dictionary*. Kharkiv: Kharkiv Historical and Philological Society (in Ukrainian).
- СУМ** — *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols*. (1970–1980). Vol. I (1970); Vols. IV–VI (1973–1975). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- УКРІНФОРМ, 22.12.2022** — Speech of Volodymyr Zelenskyi in the US Congress. (2022). *Ukrinform*. Retrieved August 08, 2023 from <http://surl.li/pqecz> (in Ukrainian).
- УП, 27.12.2021** — *Ukrainian truth*. (2021). Retrieved November 01, 2023 from <http://surl.li/ndyfl> (in Ukrainian).
- УП, 01.08.2023** — *Ukrainian truth*. (2023). Retrieved November 01, 2023 from <http://surl.li/ndzff> (in Ukrainian).
- УТ, 18.07.2019** — *Ukrainian Week*. (2019). Retrieved November 01, 2023 from <http://surl.li/pqedu> (in Ukrainian).
- ЧАС НЬЮЗ, 06.03.2023** — *Chas News*. (2023). Retrieved October 25, 2023 from <http://surl.li/ndygw> (in Ukrainian).
- ЮБУ, 07.08.2023** — *Legal Bulletin of Ukraine*. (2023). Retrieved October 25, 2023 from <https://yvu.com.ua/> (in Ukrainian).
- UAZMI, 09.09.2021** — *UAZMI*. (2021). Retrieved October 25, 2023 from <http://surl.li/ndyes> (in Ukrainian).

REFERENCES

- Braha, I.I. (2002). *Linguistic representation of the image of the state in the press of Ukraine* [Diss. Doctor of Philological Sciences]. Kyiv.
- Buriachok, A.A. (1983). *Formation of a common fund of socio-political vocabulary of East Slavic languages: names of relations between states and peoples*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

- Holianych, M.I. (2008). *Internal word form and discourse*. Ivano-Frankivsk: Vydavnycho-dyzainerskyi viddil TsIT Prykarpatskoho natsionalnoho un-tu im. V. Stefanyka (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A., Kysliuk, L.P., Klymenko, N.F., Krytska, V.I., Puzdyrieva, T.K., & Romaniuk, Yu.V. (2017). *The influence of social changes on the development of the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Kholiavko, I.V. (2004). *Socio-political vocabulary in the press of the 1990s. (Semantic and functional analysis)* [Diss. Doctor of Philological Sciences]. Kyiv (in Ukrainian).
- Khoma, N.M. (2015). *Modern political vocabulary. Encyclopedic dictionary-reference*. Lviv: Novyi svit — 2000 (in Ukrainian).
- Klymenko, N.F. (2017). Cognitive space of modern Ukrainian socio-political vocabulary. *The influence of social changes on the development of the Ukrainian language* (pp. 184—230). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Kostiuk, Yu.M. (2021). *Socio-political neolexicon of Ukrainian Internet communication in formal-semantic and socio-normative aspects* [Diss. Doctor of Philosophy]. Ternopil. Retrieved September 20, 2023 from <http://surl.li/pjapi> (in Ukrainian).
- Kovalenko, B.O. (2010). *Stylistically reduced vocabulary in the language of modern Ukrainian journalism*. Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O.A. (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2004). *Language and society: postcolonial dimension*. Kyiv: KM Akademia (in Ukrainian).
- Minchak, H.B. (2003). *Connotative semantics of modern ideologically colored nominative units (on the material of the Ukrainian press of the 90s of the 20th century)* [diss. Ph.D. philol. Sciences]. Kyiv (in Ukrainian).
- Moroz, O.O. (2003). Key concepts of socio-political vocabulary of Slavic languages. *Slavic collection, 10*, 193—196 (in Ukrainian).
- Mykhailenko, L.L. (2009). *Dynamics of the socio-political vocabulary of the Ukrainian language at the end of the 20th — beginning of the 21st century (on the material of the language of the Ukrainian mass media)* [Diss. Doctor of Philological Sciences]. Kyiv (in Ukrainian).
- Polishchuk, N.O. (2015). Socio-political vocabulary and terminology in the language of modern journalism. *Terminological Bulletin, 3*(2), 279—285 (in Ukrainian).
- Renchka, I.Ye. (2018). *Lexicon of totalitarianism*. Kyiv: Vydavnytstvo “KLIO” (in Ukrainian).
- Semenenko, L.L. (2015). Political picture of the world: criteria for separation. *Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Series: Philological, 51*, 87—89.
- Snisarenko, Ya.S. (2012). *Socio-political vocabulary in the structural-semantic aspect* [Diss. Doctor of Philological Sciences]. Kirovohrad. Retrieved September 20, 2023 from <http://surl.li/pqeeu> (in Ukrainian).
- Stepanenko, M.I. (2021). *The newest dynamic processes in the Ukrainian political lexicon: 2020*. Poltava: PP Astraia (in Ukrainian).
- Turovska, L.V. (2017). Ukrainian socio-political term system: origins and problems of formation. *Terminological Bulletin, 4*, 173—184 (in Ukrainian).
- Yaremko, Ya.P. (2015). *Modern political terminology: at the intersection of cognition and communication*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).
- Yatsenko, N.O. (2021). Socio-political terminology in the space of the modern Ukrainian language. *Terminological Bulletin, 6*, 276—283 (in Ukrainian).
- Zhaivoronok, V.V. (1992). Modern socio-political dictionary: the process of updating. *History, state and prospects of development of Ukrainian terminology* (pp. 29—35) (in Ukrainian).

Received 17.11.2023

Oksana Matkovska, Graduate Student in the Department of Lexicology, Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: oksanavatatamaniuk8@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0008-5279-0362>

ACTIVE PROCESSES IN THE MODERN UKRAINIAN POLITICAL LEXICON

The article examines centripetal-centrifugal processes in the modern Ukrainian political lexicon during 2019–2023. Both passivization and activation of certain groups of socio-political vocabulary belonging to STATE — ARMY — SOCIETY concepts have been established. To describe the studied material, the technique of identifying the functional potential of the nomination resource, i.e. the ability of the new vocabulary to create lexical associations: word-forming nests and series, synonymous series, antonymic oppositions, the spectrum of word combinations (paradigmatic, syntagmatic and epigrammatic (derivative) relations in the text) have been used. To describe the selected vocabulary the following criteria have been applied: 1) semantic volume of the lexeme in the political text compared to the lexicographic definition, 2) functional load, 3) pragmatic load of the lexical unit in the text.

It is concluded that political life in Ukraine in recent years has been significantly affected by the war, especially full-scale war. The war circumstances have changed the usual political rhetoric, the subject matter of texts and speeches on political topics and the language of such texts and speeches. The topics of inter-party struggle and pre-election battles have become irrelevant and this part of the lexicon has become passive, at least as long as the war continues and elections are not being held. Instead, patriotic and unifying rhetoric, military vocabulary in texts aimed at the Ukrainian audience as well as vocabulary that shows the struggle of Ukrainians for European values aimed at the international audience have become increasingly active.

Keywords: *the language of politics, political vocabulary, socio-political vocabulary, dynamics, functional potential of the nomination resource, pragmatic potential of the word.*

УДК 811.161.2

Б.В. БАБЕНЧУК, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: danatea0716@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8472-3588>

Н.В. ПУРЯЄВА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: puriajeva123@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0986-4676>

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВІД ТЕКСТУ ДО СЛОВНИКА. ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАН УКРАЇНИ ВАСИЛЯ ВАСИЛЬОВИЧА НІМЧУКА»

Розвиток української мовознавчої науки впродовж останніх десятиліть тісно пов'язаний з іменем члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора філологічних наук, професора Василя Васильовича Німчука — відомого далеко за межами нашої країни лінгвіста, ученого оригінального мислення й виняткової працездатності, який залишив помітний слід у кількох галузях лінгвоукраїністики та славістики.

6 липня 2023 року професору Німчукові виповнилося б 90 років. Із цієї нагоди 7—8 вересня 2023 року в Інституті української мови НАН України (Київ) відбулася Міжнародна наукова конференція «Історія української мови: від тексту до словника. До 90-річчя з дня народження члена-корес-

---

Цитування: Бабенчук Б.В., Пуряєва Н.В. (2024). Міжнародна наукова конференція «Історія української мови: від тексту до словника. До 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука». *Українська мова*, 1(89), 125—130.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

пондента НАН України Василя Васильовича Німчука». У ній взяли участь дослідники з провідних наукових установ та закладів вищої освіти різних міст України (Дрогобича, Житомира, Івано-Франківська, Києва, Кривого Рогу, Луцька, Львова, Тернополя, Ужгорода, Харкова, Хмельницького, Чернівців) і науково-освітніх установ Польщі, Німеччини, Японії.

Конференція тривала два дні й охопила широку проблематику. Під час пленарних і двох секційних засідань виголошено 51 доповідь, у яких визначено роль наукового доробку В.В. Німчука у формуванні сучасних історико-лінгвістичних знань, з'ясовано загальнотеоретичні та методологічні засади історичних студій української мови, актуалізовано проблеми дослідження всіх структурних рівнів української мови в діячій, наголошено на важливості розвитку лінгвістичного едиційного джерелознавства та дослідженні мови окремих пам'яток як репрезентантів «мовного обличчя» певної історичної доби.

Різноманіття проблем, порушених у доповідях представників різних лінгвістичних шкіл, засвідчило високий рівень зацікавлення лінгвістів питаннями розвитку історії мови як окремого мовознавчого напрямку.

З вітальним словом виступив директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор П.Ю. Гриценко, який відзначив значущість постаті В.В. Німчука в загальноукраїнському та загальнослов'янському контексті, різнобічність його наукового доробку й наголосив на потребі їх сучасного переосмислення для зосередження на вивченні історії української мови в нових контекстах: української пам'яті, української ідентичності, культури та нашого історичного «Я».

Під час першого пленарного засідання виголошено ґрунтовні доповіді, у яких окреслено внесок В.В. Німчука в з'ясування генези Карпатського вузла, що відкриває шлях до розв'язання питання українського етногенезу (*П.Ю. Гриценко* (Київ) «Українсько-південнослов'янські ізоглоси у висвітленні професора В.В. Німчука»); порушено питання співвідношення етнічної мови та етнічної свідомості; виокремлено підходи науковця до визначення понять «етнос» — «нація», що їх він кваліфікував не як соціально-економічні, а як етнічно-політичні категорії, зумовлені мовними, релігійними, культурними, територіальними чинниками (*І.Д. Фаріон* (Львів) «Поняття “етнічної мови” та “етнічної свідомості” у наукових працях професора В.В. Німчука»); акцентовано на потребі ідентифікації, упорядкування, вивчення й доступнення джерельної бази, передовсім писемних пам'яток XI—XIII ст. (*В.В. Грещук, В.В. Грещук* (Івано-Франківськ) «Хрестоматія з історії української мови X—XIII ст. професора В.В. Німчука: лінгвополітологічний вимір»); порушено проблему мови Української Церкви та міжконфесійної взаємодії у виробленні сучасного церковно-релігійного стилю української літературної мови; відзначено внесок В.В. Німчука у становлення мови Церкви новітнього періоду, дослідження українських біблійних перекладів і церковнослов'янської мови української редакції, у розвиток церковно-релігійної лексикографії та термінографії (*Н.В. Пуряєва* (Київ) «Проблема мови Церкви в науковому доробку професора В.В. Нім-

чука»); визначено роль професора Німчука в дослідженні закарпатських говірок загалом і говірки рідного села зокрема; наголошено на прагненні завершити найважливішу, за словами самого лінгвіста, справу життя — укладання словника говірки села Довге (**Н.Ф. Венжинович** (Ужгород) «*Про словник говірки села Довге Закарпатської області*»).

Змістовними й надзвичайно актуальними були доповіді на другому пленарному засіданні. У них, зокрема, актуалізовано проблему східнослов'янського глотогенезу, атрибутування писемних пам'яток XI—XIII ст. як українських; акцентовано на потребі розвінчувати великоросійські міфи про спільне східнослов'янське минуле, існування до XIV—XV ст. спільної давньоруської мови; звернено увагу на привласнення росіянами української мовно-писемної спадщини та представлено незаперечні докази українського походження більшості пам'яток, що використані як джерела під час укладання фундаментальних російських історичних словників (**Й. Гетка** (Варшава), **В.М. Мойсієнко** (Житомир) «*Українська писемність періоду Русі: міти і реальність*»); проаналізовано специфіку взаємодії церковнослов'янської та розмовної мов, що відображена в кирилических друкованих і рукописних пам'ятках XV—XVII ст.; запропоновано нові методи дослідження церковнослов'янської мови української редакції зазначеного періоду (**Г.М. Наєнко** (Київ) «*Статистичні методи і вивчення писемних пам'яток*»); проаналізовано архаїчні вигуки, що є варіативною частиною національної мовної картини світу (**Л.П. Гнатюк** (Київ) «*Архаїчні вигуки як вияв специфіки мовного світу українців*»); з'ясовано причини впливу й тиску латиниці на кирилицю і запропоновано варіанти розв'язання цієї проблеми (**С.П. Бибик** (Київ) «*Проблема збереження національної графіки в контексті стилістики та граматики*»); представлено різні версії етимологічного тлумачення літописного ойконіма *Теребовля* (**С.О. Вербич** (Київ) «*Літописний ойконім ТЕРЕБОВЛЯ: проблеми етимологізування*»); теоретично обґрунтовано мікрокомпозицію історичного словника лінгвістичних термінів за зразками словникових статей (**І.А. Казимирова, О.І. Петрова, Ю.А. Чернобров, І.А. Ярошевич, Н.О. Яценко** (Київ) «*Словникова стаття в "Історичному словнику лінгвістичних термінів"*»); визначено принципи й методики укладання діалектного словника, окреслено його основні параметри (**Л.В. Рябець** (Київ) «*До питання параметризації сучасного діалектного словника*»).

Деякі з доповідей стали логічним продовженням першого пленарного засідання — колеги, учні, послідовники В.В. Німчука не лише з'ясували значення наукових праць професора у формуванні сучасної лінгвоукраїністики, а й створили портрет надзвичайно глибокого та різнобічного мовознавця. Зокрема, **Г.М. Дидик-Меуш** (Львів) схарактеризувала поняття «наукова інтуїція», «інтуїтивні знання» та «інтуїтивна мовна свідомість» за матеріалами праць Василя Васильовича («*Сполучуваність слів у дослідженнях зі староукраїнської мови (знання та інтуїція професора В.В. Німчука й усталені "закони жанру"*»); **Г.В. Шумицька** (Ужгород) представила соціолінгвістичну та соціокультурну діяльність мовознавця за матеріалами його

наукових видань та виступів у медіапросторі («Соціолінгвістичні обшири наукового горизонту професора В.В. Німчука»); **Н.В. Багниок** (Львів) відзначила роль В.В. Німчука в дослідженні давньої епіграфіки («Давньоукраїнська епіграфічна спадщина у студіях професора В.В. Німчука»); **В.В. Шаркань** та **О.В. Міца** (Ужгород) презентували евристично вагомий проект — інтерактивну карту як новітній інструмент для фіксації, систематизації та провадження досліджень із діалектології і соціолінгвістики («Інтерактивна карта діалектів як форма втілення ідеї професора В.В. Німчука про збереження українських говорів»).

Під час роботи секцій дослідники зосередили увагу на актуальних проблемах історії української мови та різнорівневих аспектах діалектологічних, ономастичних, соціолінгвістичних досліджень.

Вивченню структурних рівнів української мови в синхронії та діахронії присвячено доповіді **Н.В. Піддубної** (Харків) «Лексичні експресми в українській проповіді: традиції та новації», **Т.Й. Висоцької** (Львів) «Варіантні форми іменників у прийменниково-відмінкових сполуках (на матеріалі пам'яток української мови XVI—XVII ст.)», **О.В. Кровицької** (Львів) «Фітоніми в історії української мови (мальви, півонії)», **Т.В. Сивокозової** (Київ) «Функції прийменників у реалізації атрибутивної семантики в пам'ятках української мови XVII—XVIII ст.», **Р.О. Коци** (Київ) «Рефлекси праслов'янських вказівних займенників *опъ та *овъ в українській мові», **Л.А. Москаленко** (Київ) «Формування українських прізвищевих назв у козацьку добу».

Низка доповідей стосувалася розвитку сучасного лінгвістичного едичійного джерелознавства та дослідження мови окремих пам'яток як репрезентантів «мовного обличчя» певної історичної доби, зокрема: **О.М. Лазаренко** (Франкфурт-на-Одері, Німеччина) «Українсько-німецький розмовник Степана Смаль-Стоцького (1913): зміст, структура, значення», **С.М. Лучанина** (Київ) «“Грамматика слов'янська” Мелетія Смотрицького і румунська філологічна думка XVII—XVIII ст.», **Л.П. Павленко** (Луцьк) «Найдавніший луцький стародрук: специфіка мови і жанру», **Б.В. Бабенчук** (Київ) «Українсько-молдавська грамота 1482 року», **І.Б. Даценка** (Нагоя, Японія) «Мова “Євангелія учительного” (1619) Кирила Транквіліона-Ставровецького», **М.П. Брус** (Івано-Франківськ) «Назви осіб жіночого роду в Добринському Євангелії 1164 року: етимологічний, словотвірний і лексичний аспекти», **М.П. Дем'янюк** (Київ) «Лексика на означення явищ природи у приватному діаріуші Якова Марковича», **Л.М. Марчило** (Київ) «До питання розвитку часових форм українського дієслова (на матеріалі “Луцької замкової книги 1560—1561 рр.”)». Деякі з доповідей було присвячено дослідженню мови відомих представників української культури, як-от: **Т.Г. Шевченка** (**С.Я. Єрмоленко** (Київ) «Мислеобраз “молитва Серця” у Т. Шевченка в порівнянні з “молитвою Слова”»), родини Косачів (**С.К. Богдан** (Луцьк) «Родинне спілкування Косачів: спроба моделювання домінуючого лексику»),

Особливості функціонування української мови в релігійній галузі простежено в доповідях **М.В. Скаб** та **М.С. Скаба** (Чернівці) «Концепт ДУША крізь призму творів І. Галятовського», **О.В. Кожушного** (Київ) «Про

деякі передумови для розв'язання проблеми з перекладу та створення літургійних текстів сучасної української літературної мови: *a posteriori*», **Т.А. Коць** (Київ) «Релігійний стиль сучасної української літературної мови: сталі і змінні», **Г.В. Войтів** (Львів) «Означальний компонент у назвах Божих осіб у барокових текстах», **С.А. Федак** (Тернопіль) «Фразеологізми в українськомовних збірниках проповідей, виданих у друкарні Почаївського монастиря у XVIII ст.».

На багатому фактичному матеріалі представлено дослідження української мови на ономастичному (**О.П. Карпенко** (Київ) «Із ойконімії Житомирщини») та діалектологічному (**М.М. Ткачук** (Київ) «Вокалізм північнопідляської говірки с. Канюки: генетичний і ареалогічний коментар») рівнях.

Цікавою та надзвичайно актуальною в умовах сьогочасности була доповідь **Н.А. Шарманової** (Кривий Ріг) «Кліше в новітній медієвістичній інтерпретації», у якій вона зосередила увагу на специфіці впливу на аудиторію засобів медіакомунікації, а також проаналізувала нові журналістські тренди, зокрема маніпуляції свідомістю.

Доповіді, виголошені на пленарних і секційних засіданнях, зумовили жваві дискусії, емоційний обмін думками, адже питання історичного розвитку української мови, української ідентичности і самосвідомости є надважливими. Актуальність обговорюваних проблем і відчутна потреба організації та координації майбутніх досліджень у цій царині дали підстави за підсумками обговорення сформулювати та ухвалити такі пропозиції:

1. Опублікувати матеріали конференції в колективній монографії.
2. Подати на сайті Інституту української мови НАН України анотації доповідей конференції англійською мовою.
3. Продовжити традицію проведення конференції «Українська мова і сфера сакрального» як платформи для апробування та координації наукових студій мови Церкви.
4. Активізувати дослідження мови писемних пам'яток, створених на українській етномовній території в XI—XIII ст., для подолання стереотипних уявлень західних учених про спільну східнослов'янську мову, так звану давньоруську.
5. Уважати за потрібне створити історичний словник української мови XI—XIII ст.
6. Продовжити розпочату в Інституті української мови НАН України роботу над укладанням словника української мови другої половини XVII—XVIII ст.
7. Наголосити на потребі вивчати важливе культурне надбання українства — церковнослов'янську мову української редакції.
8. Продовжити роботу систематичного наукового семінару «Українська лінгвістична медієвістика» для опрацювання проблем історичної лексикології та лексикографії староукраїнської мови.
9. Для розв'язання питань історії української мови використовувати видання «Українська лінгвістична медієвістика», яке започаткував Інститут української мови НАН України.

10. Оприлюднити відеозапис конференції на ютуб-каналі Інституту української мови НАН України.

Під час роботи конференції приємно було почути спогади, щирі слова про Василя Васильовича Німчука як про визначного вченого, неймовірну людину та справжнього патріота України. Незабутнім для всіх учасників цього заходу стала змога ще раз побачити, почути професора В.В. Німчука на відеозаписах, які дбайливо зберегли і продемонстрували В.В. Шаркань, Г.В. Шумицька, С.К. Богдан та дирекція Інституту української мови НАН України. Багато з присутніх змогло пригадати моменти особистого спілкування з Василем Васильовичем, цікаві розмови, дружні поради, слухні зауваження, дотепні жарти та дуже щиру, нерідко з лукавинкою в очах усмішку. Тепла атмосфера, органічно зумовлена наполегливою працею, добрими справами, евристичними ідеями та світлими прагненнями світоча української лінгвістики В.В. Німчука, ще довго пануватиме в серцях учасників і гостей конференції.

Наукову хроніку отримано 23.09.2023

Bohdana Babenchuk, Candidate of Sciences in Philology, Junior Researcher
in the Department of History of Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: danatea0716@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8472-3588>

Nataliia Puriaieva, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher
in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: puriajeva123@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0986-4676>

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE:
FROM THE TEXT TO THE DICTIONARY.
TO THE 90TH ANNIVERSARY OF CORRESPONDING
MEMBER OF THE NATIONAL ACADEMY
OF SCIENCES OF UKRAINE VASYL NIMCHUK”

УДК 811.16'27

С.О. СОКОЛОВА, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

С.П. БИБИК, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНОМОВНИЙ КОНТИНУУМ В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ»

Проблема зв'язку мови й суспільства — одна з провідних в україністиці. Вона завжди в центрі уваги науковців, а в умовах війни за незалежність, за обстоювання державотворчого права українців набуває особливої ваги. Мовне питання в Україні від моменту відновлення незалежності постійно було не лише предметом обговорення в суспільстві, а й предметом політичних маніпуляцій; мовна політика змінювалася залежно від того, яка політична сила була при владі, але більшість громадян не вважала мовне питання дуже важливим і досить спокійно сприймала співіснування української та російської мов. Навіть Революція Гідності виявляла толерантність до двомовності, а початок російської агресії та анексія Криму у 2014 р. під вигаданим приводом «захисту прав російськомовних» дещо змінили ставлення до мов, але більшою мірою через зростання соціальної престижності української мови, аніж через зниження статусу російської.

Цитування: Соколова С.О., Бибик С.П. (2024). Міжнародна наукова конференція «Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України». *Українська мова*, 1(89), 131—138.

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Початок активної фази російської агресії в лютому 2022 року, і особливо жорстокість проти мирного населення спричинили суттєві зміни в національній і мовній самоідентифікації українців, у їхньому ставленні до мов, вплинули на мовні практики на побутовому рівні, а також на художній і публіцистичний дискурси. Безперечно, ці зміни потрібно зафіксувати й науково осмислити.

10—11 жовтня 2023 року в Інституті української мови НАН України в мережевому режимі відбулася Міжнародна наукова конференція «Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України»¹. Серед доповідачів було 48 науковців, які, крім України (Київ, Львів, Хмельницький, Ізмаїл, Полтава, Вінниця, Тернопіль, Харків, Умань), представляли Німеччину, Австрію, Велику Британію, Канаду, Польщу, дехто з науковців виступив як незалежний дослідник. На двох пленарних засіданнях виголошено 6 доповідей, у двох секціях — ще 38. Багато вітчизняних і зарубіжних колег приєдналися до конференції як слухачі.

Відкрив перше пленарне засідання директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор *П.Ю. Гриценко*, який наголосив на важливості соціолінгвістичного напрямку досліджень під час світоглядних трансформацій українського суспільства, спричинених агресією, і на змінах основного мовного коду, що вже відбулися. Він також підкреслив, що відтепер трансформуються зміст і завдання української соціолінгвістики, яка має обґрунтувати і роз'яснити важливість співпраці держави й суспільства на шляху употужнення і закріплення цих перетворень.

У доповідях, виголошених на першому пленарному засіданні, визначено основні напрями подальшої дискусії.

Л.Т. Масенко в доповіді «Трансформація мовно-культурного простору України як наслідок збройної агресії Росії», присвяченій змінам у мовній ситуації і культурному просторі України загалом в умовах повномасштабної війни, підкреслила, що державну культурну політику в Україні тривалий час визначала концепція, викладена у книжці Л.Д. Кучми «Україна — не Росія», де наголошено на неможливості культурного відродження України без асиміляції загальноімперських культурних цінностей. Проте це проявилось переважно на рівні масової культури, водночас в Україні активно розвивалася національна культура «високої полицки». У зв'язку з війною спостережено відхід від російської культури всередині країни і зростання інтересу до України за кордоном. Поширення інформації про війну, про українську культуру і мову має стати не лише справою ентузіастів, а й державною політикою.

С.О. Соколова (доповідь «Соціолінгвістичне знання як рушій національно-мовної трансформації суспільства») визначила роль і завдання української соціолінгвістики в нових умовах і наголосила на особливостях змі-

---

¹ Програма конференції розміщена на сайті Інституту української мови НАН України: <http://surl.li/qkibh>

ни мовної поведінки різних груп населення (вимушених переселенців, військових, жителів прифронтових і окупованих територій та ін.), запропонувала підходи до вивчення і прогнозування мовної поведінки, зокрема через індивідуальне інтерв'ювання і записування мовних біографій, накреслила шляхи впливу на мовну поведінку, а через неї на мовну ситуацію. Війна загострила проблему утвердження національної соціолінгвістичної термінології. На кількох прикладах автор продемонструвала, як нечіткість формулювань створює передумови для маніпулювання мовним і національним питанням.

Г.М. Яворська в доповіді «*Політичний дискурс війни (комунікативні й когнітивні ефекти)*» розпочала обговорення дискурсивних практик в умовах війни, запропонувавши типологію воєнного дискурсу залежно від суб'єкта комунікації. Вона визначила роль суб'єкта для перспективи бачення війни та проблеми (не)розуміння учасників воєнного конфлікту і на цікавих прикладах проілюструвала залежність потрактування ситуації від вихідних настанов. Саме цим можна пояснити відсутність критичного мислення під час оцінювання ситуації, унаслідок чого виникають так звані «комунікативні провали», коли слова лідера потім доводиться роз'яснювати.

У першій секції протягом двох днів обговорювали питання функціонування української мови в окремих сферах (**Л.М. Підкуймуха** «*Українська мова в бізнес-середовищі після повномасштабного вторгнення росії: статус, виклики, перспективи*»; **М.М. Гавриш** «*Роль української мови в релігійному житті м. Хмельницького*»; **І.М. Цар** «*Вплив російсько-української війни на мовну поведінку молоді в інтернеті*») і мовні процеси в регіонах України тепер (**М.С. Делюсто** «*Із спостережень над мовною ситуацією в м. Ізмаїлі*»; **О.М. Палінська** «*Мови і коди в центральних та південних регіонах України у 2014—2021 рр.: використання та атитюди*»; **І.І. Брага** «*Вплив російсько-української війни на етномовну самоідентифікацію етнічних росіян Сумщини*») та в історичному минулому (**С.П. Гей** «*Мовна ситуація в Україні в часи нацистської окупації (1941—1944)*»).

Увагу дослідників привернула проблема розширення ареалу функціонування української мови за кордоном і мовна поведінка мігрантів війни (**О. Білаш, О.В. Гузар** «*Українська мова в освітньому просторі Канади: контекст міграції у час війни*»; **Н.С. Кісс** «*Вплив повномасштабної війни на мовну поведінку мігрантів з України в Німеччині*»; **М.О. Гонтар** «*Ставлення до мов українських мігрантів війни в Німеччині (на матеріалі мовних біографій)*»; **Н.І. Гергалю-Домбек** «*Сприйняття мов та мовна поведінка українських студентів у Польщі (на прикладі Університету Марії Кюрі-Склодовської)*»; **Н.А. Цимбал** «*Функціонування української мови в Державі Ізраїлі*») та її викладання як іноземної (**С.Н. Бук** «*Трансформація мотивації вивчення української мови як іноземної у зв'язку з війною*»).

Аксіологічні аспекти мовної ситуації були об'єктом дослідження у спільній доповіді **М.Н. Капась-Романюк** і **М.С. Шмід** «*Багатомовність в умовах війни Росії проти України: зміна ставлення до мов та ідентич-*

ність»; у доповідях **Н.Р. Матвеевої** «Мовна еволюція під обстрілами: трансформація мовної поведінки та мовної свідомості українців»; **Г.А. Черненко** «Аксіологічні аспекти обговорення мовної ситуації в Україні в період повномасштабної російської агресії»; **І.Є. Ренчки** «Мовна ідентичність українців на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну (на матеріалі текстів соціальних мереж та інтернет-видань кінця лютого — початку квітня 2022 р.)»).

Кілька виступів було присвячено методам дослідження мовної ситуації в нових умовах. Так, **Г.М. Залізник, О.О. Іванченко** в доповіді «Проблеми репрезентативності у використанні цифрових технологій для соціолінгвістичних досліджень» ознайомили з можливостями проведення опитувань громадської думки (зокрема в мовній сфері) за допомогою цифрових технологій. **М.І. Бойко** («Сучасні методи дослідження мовної ситуації Києва (на матеріалі опитування в мобільному застосунку «Київ цифровий»)») представила аналіз мовної поведінки киян для виявлення ставлення до мовних проблем. **Є.С. Литвишко** («Мовні біографії носіїв суржиків як метод дослідження природи українсько-російського мішаного мовлення») презентувала результати дослідження зв'язків між мовними біографіями респондентів та їхніми поточними мовними репертуарами на основі аналізу глибинних інтерв'ю.

Робота другої секції засвідчила, що серед актуальних проблем вивчення стану українського етномовного континууму в умовах війни Росії проти України: різновекторне оновлення лексико-фразеологічного складу актуального словника, якісна динаміка мовного (лінгвістичного) ландшафту міст і сіл України, трансформація інтерференційних явищ, а також жанрово-стильові, аксіологічні, семантико-стилістичні модифікації постфольклорних і літературних текстів та словесних образів, що їх наповнюють. Інтенсифікація соціолінгвістичних процесів в Україні стимулює також активне відродження кримськотатарської мовної культури, яка перебуває під пильною увагою дослідників і волонтерів — учасників руху так званого мовного активізму (цій проблемі присвячено виступ **А.С. Федорінчика** «Як допомогти кримськотатарській мові»).

Виголошені доповіді **Г.П. Мацюк** («Динаміка змін лінгвістичного ландшафту України: законодавчі та соціальні показники») та **Л.О. Кравченко** («Зміна мовного ландшафту України: досягнення та проблемні питання») зацентрували увагу на проблемах деколонізації, декомунізації і пошуку ідентичностей, які розв'язують в Україні після прийняття відповідного законодавства і які активізовано після повномасштабного вторгнення ворожих сил 24 лютого 2022 року. Численні приклади засвідчили не тільки інтенсивність перейменування міст, сіл, селищ, вулиць, але й тенденції до формування нових прецедентних імен (В.М. Чорновол, С.А. Бандера, В.М. Івасюк, В.Ф. Залужний, Л.К. Каденюк та деякі ін.), що не лише змінюють мовні образи населених пунктів, але й стають ідеологійними маркерами нового постімперського буття, знаками «свого», «незалежного» в Українському континуумі. Ономастикон України оновлюють і через

відтворення давніх, історичних, назв; де це неможливо — утворюють нові асоціативно-образні за змістом власні назви, які відображають особливості ландшафту, природи тощо. Цю інформацію доповнив виступ **Г.В. Сікори** «*Перцепція російсько-української війни в соціумі Львова*», яка проаналізувала мовну ситуацію в місті та відображення війни в публічному і неопублічному мовленні львів'ян у контексті змін культури спілкування, зважаючи на історію міського соціуму та його мовні особливості.

У доповідях із питань прояву інтерференційних явищ у сучасній комунікації (**В.М. Труб** «*Особливості українського мовного ландшафту, зумовлені різнобічними інтерферентними впливами*», **Т. Ройтер** «*Суржик, імовірно, теж зміниться*») зосереджено увагу на кореляції керівних і підлеглих мов в Україні, зацентровано на значній відмінності між мовними ситуаціями в різних регіонах України, на надуживанні англізмами, які часто невиправдано витісняють цілком сучасні питомі українські лексеми.

Актуальним є питання про текстові трансформації в сучасному мовному житті, зокрема поліморфізм (взаємодію) стилів, прояви якого засвідчують на структурному і композиційно-текстовому рівнях мовної практики. Короткий історичний екскурс, поданий у доповіді **Т.А. Коць** «*Жанрово-стильовий поліморфізм текстів періоду війни*», став ключем для розуміння сучасних тенденцій у різних сферах мовного життя. В умовах психологічно складної для українців епохи першої чверті ХХІ ст., передусім унаслідок російсько-української війни, мова реагує на емоційне сприймання реалій життя і стає національним інструментом спротиву зовнішній агресії (детальніше цьому аспектові присвячено виступ **Н.О. Мех** «*Українська мова як ціннісна домінанта в умовах інформаційної агресії*). Експресивні публіцистичні слова і вислови проникають у всі сфери мовного функціонування загалом, зокрема в найбільш консервативні стилі — релігійний, науковий і офіційно-діловий. Міжстильова взаємодія, яка завжди була природним шляхом розвитку мови, набуває загрозливих масштабів для літературного стандарту. Наголошено, що в таких умовах важливо не втратити відчуття функціональної рівноваги літературної мови і не допустити руйнування базових критеріїв стильової диференціації.

Поняття «текст періоду війни» осмислено в контексті актуалізації концепту «культура» (**О.В. Сахарова** «*Концепт «культура» в текстах воєнного часу*»), образно-семантичних особливостей тих чи тих новітніх творів (**І.Ю. Юрова** «*Мовний образ захисника України в текстах періоду війни*»), посиленні фольклорних традицій у формуванні текстів впливу (**Ю.І. Браїлко** «*Мовні засоби творення образу ворога в українському постфольклорному дискурсі сучасної воєнної доби*»), активізації аналітичних інформаційних медійних жанрів у сфері культури (**А.Ю. Ганжа** «*Українські буктрейлери про війну: еволюція жанру*»).

Помітним явищем у сучасному воєнному дискурсі є значне оновлення лексико-фразеологічної системи, що виявляє себе як взаємодія процесів евфемізації (**О.Л. Кирилюк** «*Евфемізми в дискурсі російсько-української інформаційної війни*»), неосемантизації (**М.І. Філон, А.В. Хорунжий** «*Нео-*

семантизація лексики у воєнному дискурсі 2022—2023 років»), вторинної номінації (Ю.О. Цигвінцева «Вербалізація російсько-української війни засобами вторинної номінації»), посилення емоційно-оцінного складника (Г.М. Сюта «Емоційний портрет ворога в українській мові періоду війни»). Зокрема, в останній із названих доповідей відзначено соціально-психологічну тенденцію до дегуманізації ворога, безальтернативне моральне відсторонення від нього. Як наслідок, маємо виразну поляризацію опозиції «свій — чужий». Різностильові та різножанрові тексти періоду російсько-української війни засвідчують однополярну гостру негативність, інвективність мовоописів ворога, що виявляється на рівні номінації, слово- і тропотворення, графосемантики.

Жваве обговорення викликала доповідь Т.А. Космеди «Інтерпретація лексеми *москаль* та її похідних у словнику, дискурсі українців та пареміях: традиція і сучасність», представлена на широкому лексикографічному і текстовому матеріалі, у контексті переосмислення прецедентних паремій, зміни внутрішньої форми образів-концептів етноніма «москаль».

Важливе місце серед оприлюднених результатів досліджень посіла проблема мови сучасної освіти. У цьому ракурсі звернуто увагу на фемінізацію мовної свідомості і мовної практики (С.П. Бибик «Гендерний паритет і динаміка літературної норми»). Зокрема, зацентровано на мові освітніх платформ, що активно реагують на зміни в законодавстві — запровадження «Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року» (ухвала Кабміну України від 20.12.2022 р.) та операційного плану з її реалізації на 2022—2024 роки. Ідеться про швидку адаптацію щодо функціонування назв осіб за професією чи посадами, родом занять у жіночому роді, якщо це стосується відповідних осіб; зміни в мовному оформленні текстів інформаційно-публіцистичного та офіційно-ділового контентів, де назви осіб жіночої та чоловічої статей зафіксовані у форматах пар слів із різним граматичним значенням (*ветеранів та ветеранок*) або як слів-гібридів, квазігендерних дериватів (*ветеранів(ок), ветеранів/нок; з клієнт(к)ами*), а також про вживання займенників і прикметників у двох граматичних формах одночасно (*сам/а; активний/а*). Цю мовну практику схарактеризовано як таку, що принижує роль, функції та соціальний статус жінки.

На підсумковому пленарному засіданні увагу було зосереджено на динаміці мовної ситуації в Україні в умовах російсько-української війни. О.М. Данилевська в доповіді «Мовна ситуація в умовах війни: тенденції, суперечності, парадокси (на матеріалі мовних біографій)» обґрунтувала ефективність методу мовних біографій для дослідження соціально детермінованих зв'язків між компонентами мовної ситуації в посттоталітарному суспільстві. Отримані результати корелюють із даними соціологічних опитувань, проведених упродовж 2022—2023 рр., проміжних результатів онлайнового опитування, яке проводить відділ стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, публікацій у відкритих джерелах. На цій підставі визначено сфери, у яких комунікативне употужнення української мови спостерігається найактивніше.

Доповідь **Г.В. Шумицької** та **В.В. Шарканя** «*Мови національних меншин Закарпаття: аналіз медіаконтенту в умовах війни*» стосувалася аналізу особливостей висвітлення питання мов національних меншин Закарпаття в українських медіа в умовах війни в Україні. У ній проаналізовано публікації як регіональних інтернет-видань («Карпатський об'єктив», «Закарпаття онлайн» та ін.), так і загальнонаціональних («Українська правда», «Суспільне» тощо) і визначено змістові домінанти таких публікацій, окреслено тенденції щодо висвітлення питання мов національних меншин Закарпаття в медіа тощо.

А.О. Колесников у доповіді «*Динаміка мовної ситуації на півдні Одещини*» схарактеризував мовну ситуацію в регіоні в ретроспективі і зазначив, що мовна політика Російської імперії та СРСР створювала домінування (чи таку ілюзію) в мовній палітрі краю російськомовного елемента. Із часів набуття Україною незалежності ситуація з удержавленням української мови змінювалася доволі повільно. Поштовхом для справжньої українізації півдня Одещини стала війна Росії проти України.

У підсумках конференції учасники зауважили: попри те, що в країні кардинально змінилося ставлення до української мови і значно розширився формат її функціонування, проблема відновлення та збереження українського мовного і культурного простору досі є надактуальною. Тривалий час державні інституції ігнорували ці проблеми, постулюючи в радянсько-імперському розумінні «надмірну» увагу до проблем українізації гуманітарного простору в Україні як прояв націоналізму. Отже, на часі державна підтримка зусиль науковців, зорієнтованих на випрацювання моделей повноформатного функціонування української мови, які можна виробити лише в інтегративному поєднанні підходів філологів, освітян, соціальних психологів, соціологів, політиків, економістів та юристів. Запропоновано внести до аналітичних матеріалів, які будуть спрямовані до органів державної влади, передусім до мовного омбудсмена, пропозицію щодо диференційованого методичного підходу до різних регіонів, зокрема тих, де ускладнене функціонування української мови, де мають діяти спеціальні програми соціально-культурної, національно-мовної підтримки мовців. До таких регіонів належать Закарпаття, українсько-російське прикордоння, Бессарабія та ін.

Важливість проблематики і тематична єдність матеріалів доповідей, виголошених на конференції, зобов'язує організаторів наукового заходу підготувати до друку колективну монографію «Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України».

Наукову хроніку отримано 09.01.2024

Svitlana Sokolova, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Leading Researcher
in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine

E-mail: a-senchuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

Svitlana Bybyk, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Leading Researcher
in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine

E-mail: sbybyk2016@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE “UKRAINIAN
ETHNOLINGUISTIC CONTINUUM IN THE CONDITIONS
OF RUSSIA’S WAR AGAINST UKRAINE”

УДК 811.161.2

Л.М. КОЛІБАБА, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: kolibaba79@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7063-5309>

В.М. ФУРСА, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: v_fursa@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7862-1542>

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ГРАМАТИЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ХХІ СТОРІЧЧІ» НА ПОШАНУ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА ГОРОДЕНСЬКОЇ КАТЕРИНИ ГРИГОРІВНИ

---

17 листопада 2023 року відсвяткувала ювілей доктор філологічних наук, професор завідувач відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України Катерина Григорівна Городенська — зна-на в Україні та поза її межами дослідниця граматики української літературної мови. З нагоди цієї події відділ граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України організував і провів 23—24 листопада 2023 року Міжнародну наукову конференцію «Грамактичний портрет української мови у ХХІ сторіччі», гаслом якої стали слова Катерини Григорівни: *«Нині мене найбільше тішить те, що українці повертаються, хай і не так швидко, як би хотілося, до свого українства. І прийдуть до нього, якщо усвідомлять себе великим вільнолюбним народом, якщо українська мова*

Цитування: Колібаба Л.М., Фурса В.М. (2024). Міжнародна наукова конференція «Грамактичний портрет української мови у ХХІ сторіччі» на пошану доктора філологічних наук, професора Городенської Катерини Григорівни. *Українська мова*, 1(89), 139—146.

© Видавель ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

стане для них такою самою природною потребою, як повітря і вода, буде мовою повсякденного спілкування на рідній українській землі. Саме через українську мову та культуру пролягає шлях до справжньої української України».

У роботі конференції взяли участь мовознавці з різних наукових установ і закладів вищої освіти України та закордоння: граматики з Республіки Польщі (Варшавський університет), Сербії (Белградський університет) та Чехії (Слов'янський інститут Академії наук Чеської Республіки); науковці Інституту української мови НАН України, викладачі та аспіранти закладів вищої освіти України: Бердянського державного педагогічного університету, Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого», Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Запорізького національного університету, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Криворізького державного педагогічного університету, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Національного університету біоресурсів та природокористування України, Національного університету «Острозька академія», Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, Українського католицького університету, Української нафтогазової академії, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

На двох пленарних і чотирьох секційних засіданнях заслухано та обговорено 56 наукових доповідей, присвячених актуальним проблемам граматики в сучасному мовознавстві. Конференція тривала два дні.

Першого дня, 23 листопада, відбулося двоє пленарних засідань. Відкрив науковий захід директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор **П.Ю. Гриценко**, який привітав Катерину Григорівну Городенську та вручив їй відзнаку Президії Національної академії наук України «За підготовку наукової зміни». Він наголосив на значущості постаті К.Г. Городенської у слов'янському мовознавстві, вагомості й різнобічності її наукового доробку, оцінив значення цього доробку для розв'язання нагальних проблем сучасної мовної практики.

Після цього всі учасники конференції мали змогу долучитися до роботи пленарних засідань.

На першому пленарному засіданні заслухано й обговорено змістовні та надзвичайно актуальні доповіді з проблем граматики в загальнослов'янському контексті.

Розпочала засідання **К.Г. Городенська** (*«Дієслівні утворення в сучасному українському комунікативному просторі: нові явища і давні нерозв'язані проблеми»*), яка схарактеризувала нові явища в уживанні різних типів дієслівних утворень, що постали з 90-х років ХХ ст. і зумовлені як мовними, так і позамовними чинниками. Доповідачка констатувала, що одні зміни в уживанні дієслівних утворень за три десятиріччя набули стійкого характеру, інші перебувають на стадії взаємодії або конкуренції з попередніми тенденціями, а треті після з'яви так і не розгорнулися. За спостереженнями К.Г. Городенської, вияви названих змін залежать від їхнього зв'язку з граматичною прескриптивною нормою, нерідко — з поверненням норми, безпідставно вилученої з писемної та усної української мовної практики під тиском граматичної норми російської мови, або з розвитком певної тенденції в уживанні дієслівних утворень під впливом позамовних чинників.

І.В. Кононенко (*«Суб'єкт у семантико-синтаксичній структурі українського та польського речення»*) виокремила спільні та відмінні семантико-синтаксичні ознаки суб'єкта у структурі українського та польського речення і наголосила, що українська та польська мови різною мірою та в різний спосіб зберегли типологічні риси праслов'янського синтаксису. Принципово різними в обох мовах є речення з формально вираженим або невираженим підметом — особовим займенником. В українській мові підмет — особовий займенник — здебільшого експліцитно виражений, а в польській мові, як і в інших західнослов'янських, а також у південнослов'янських мовах, особовий займенник в позиції підмета зазвичай не представлений.

С.Я. Єрмоленко (*«Типологія риторичних питань у романі Ліни Костенко “Записки українського самашедшого”»*) з'ясувала стилетвірні функції та роль риторичних запитань під час поєднання розмислів і розмови автора записок із самим собою, відтворення його діалогів і монологів. Широка гама висловлених риторичними запитаннями психолінгвальних, емоційних станів — обурення, сатири, протесту, глибоких філософських роздумів із відтінком ліричної розмови — характерна ознака художньої оповіді Ліни Костенко.

Л.В. Попович (*«Граматика взаємодії як метод дослідження сучасних тенденцій в українській мові»*) на прикладі фрагментів аналізу деяких тенденцій у граматиці сучасної української мови проаналізувала процеси граматикизації як одного із центральних питань граматики взаємодії, зазначивши, що такі процеси притаманні й іншим слов'янським мовам.

Є.А. Карпіловська (*«Критерії визначення національної маркованості українського слова»*) обґрунтувала поняття «національно маркована лексика» та виокремила критерії визначення національно маркованих українських

слів, зваживши на семантичну структуру слова, техніку її оформлення, місце слова в системі мови, відношення з іншими словами в часовій і просторовій перспективі розвитку української мови.

С.В. Харченко проаналізувала зміни в синтаксичному ладові сучасної української літературної мови («Зміни в синтаксичній будові української літературної мови в період відновленої державності України»), з-поміж яких виокремила: обмежене вживання пасивних синтаксичних конструкцій; позанормативний статус суб'єктного компонента у формі орудного відмінка; уживання предикатива на *-но*, *-то* без дієслівного зв'язкового компонента *було*; варіантне функціонування іменного складеного присудка з предикативним називним і предикативним орудним відмінками та з експлікованою дієслівною власне-зв'язкою в теперішньому часі; використання сполучних засобів *що*, *що* + *Pron*_{3sg/pl} *який*, *котрий* у складнопідрядних реченнях із підрядним присубстантивним.

На другому пленарному засіданні учасникам конференції запропоновано доповіді, що стосувалися до питань граматики сучасної української літературної мови, які перебувають у колі наукових зацікавлень мовознавця К.Г. Городенської. Зокрема, **М.І. Степаненко** («Українська концепція багатовимірності складносурядного речення») зосередив увагу на аналізові складносурядного речення як компонента дослідницької парадигми К.Г. Городенської. Сучасна українська граMATика, за висновками доповідача, досягаючи власні науково-прагматичні набутки й використовуючи досягнення світової лінгвістики, еволюціонує в бік семантизації формально-граматичних явищ і речення передовсім, кваліфікування їх із позицій багатовимірності на симетрійно-асиметрійних концептуальних засадах, які до того ж оперті на потужну логічну базу, що дає змогу розставляти чіткі акценти у складному процесі об'єктивування світу мовними засобами.

С.Т. Шабат-Савка докладно проаналізувала різнорівневий підхід до вивчення односкладних речень у лінгвістичних студіях професора К.Г. Городенської. У доповіді «Синтаксис односкладного речення в контексті наукових студій Катерини Городенської» вона всебічно схарактеризувала односкладні речення як самостійний тип синтаксичних конструкцій, що вирізняються серед двоскладних речень своєю структурно-семантичною організацією, функційним потенціалом, комунікативною релевантністю слугувати оптимальним засобом вербалізації авторських інтенцій у різних дискурсивно-жанрових формах української мови.

Л.В. Шитик («Концептуальні засади укладання граматичного словника синкретичних сполучних засобів») обґрунтувала потребу лексикографійно опрацювати аналітичні одиниці, що являють собою поєднання базового сполучника (сурядного чи підрядного) і граматикалізованого елемента, який конкретизує тип семантико-синтаксичних відношень. За висновками доповідачки, лексикографійна інвентаризація синкретичних релятивних одиниць важлива не лише для фіксування та описування за відповідними параметрами наявних засобів зв'язку, а й для визначення динаміки їхнього кількісного складу, специфіки функційно-стильової і лексико-

граматичної транспозиції та для усвідомлення синтаксичної специфіки синкретичних складних речень.

І.Я. Завальнюк («Найновіші явища і тенденції в синтаксисі українських масмедіа») зауважила, що мова засобів масової комунікації завжди була дзеркалом, яке відображає певний історичний період. Зокрема, початок повномасштабної війни Росії проти України 24 лютого 2022 року стимулював не лише трансформацію свідомости, але й інтенсивні зрушення в системі сучасної української мови, представленій у медійній сфері на лексико-семантичному, словотвірному, а також синтаксичному рівнях. За спостереженнями Інни Яківни, у третьому десятиріччя ХХІ ст. мова українських масмедіа постала оновленим феноменом у контексті національної культури, а її синтаксис — стилістично потужним і самобутнім.

Н.І. Бойко («Граматичні обрії професора Катерини Городенської») ґрунтовно схарактеризувала основні віхи граматичного доробку К.Г. Городенської, відзначивши її різновекторні напрацювання в теорії дериватології та категорійної граматики. Вона зосередила основну увагу на аналізові теоретичних засад монографій К.Г. Городенської «Деривація синтаксичних одиниць» (1991), «Сполучники української літературної мови» (2010) та лексикографійної праці «Граматичний словник української мови: сполучники» (2007), у яких наявні і ґрунтовна систематизація та класифікація фактичного матеріалу, і критичне його осмислення, і оригінальні концепції, і нове пізнання вже осмисленого, і висновки та узагальнення.

О.М. Данилевська («Науковий доробок К.Г. Городенської в контексті актуальних проблем створення шкільних підручників») звернула увагу, що шкільні підручники об'єктивно свідчать про ціннісні пріоритети соціуму, рівень стереотипізації суспільної свідомости, а також про рівень культури суспільства. З огляду на це, невтомна просвітницька праця К.Г. Городенської сприяє очищенню дискурсивного простору шкільних підручників від радянського спадку в науково-навчальному підстилі наукового стилю.

Т.Л. Хомич («Проблема словотвірної норми в науковому доробку К.Г. Городенської») схарактеризувала наукові праці К.Г. Городенської, присвячені сучасній словотвірній нормі: її динаміці, прескрипції та дескрипції, теоретичному та застосовному аспектам, функційним особливостям, деструктивним впливам тощо, причому проаналізувала не лише теоретичні студії Катерини Григорівни, а й значну кількість її практичних рекомендацій. Доповідачка зазначила, що будь-яка практична пропозиція Катерини Григорівни аргументована логічними законами української мови, взаємозв'язками її фонетичної, лексичної, граматичної, правописної підсистем. Т.Л. Хомич констатувала, що висновки, якими завершується будь-яка студія К.Г. Городенської, надзвичайно чіткі та практично значущі, у них завжди наявні конкретні відповіді на порушені питання.

Другого дня, 24 листопада, тривали секційні засідання, учасники яких обговорили наукові проблеми, що є найпомітнішими в розвиткові граматичного ладу сучасної української мови. Зокрема, **проблемам теоретичної і застосовної морфології української літературної мови ХХІ ст.** присвятили

свої доповіді: *А.М. Поповський* («Лінгво-ідеологічні засади граматики української мови радянського і пострадянського періодів»), *М.Д. Гінзбург* («Як увідповіднити термінологію чинного українського правопису положенням сучасної академічної граматики: пропозиції»), *С.О. Соколова* («Відображення аспектуальної парадигми дієслова у словниках різних типів»), *І.В. Багмут* («Базова семантика видових форм дієслова: зауваги з української як іноземної»), *У.Б. Добосевич* («Частини мови крізь призму комунікативних параметрів»), *І.А. Казимирова* («Історія кличного відмінка в термінографічному представленні»), *О.І. Петрова* («Представлення категорії ступеня якості (порівняння) в “Історичному словнику лінгвістичних термінів”»), *С.Л. Ковтюх* («Взаємозалежні аспекти лексико-семантичної категорії омонімії та морфологічної парадигматики»), *Н.О. Яценко* («Реактуалізовані прислівники в комунікативному просторі української літературної мови ХХІ сторіччя»), *Є.Б. Кісь* («Визначення частиномовного статусу функціональних омопар *іменник / прийменник*: критерії та прийоми»).

Особливості реалізації синтаксичної норми у структурній та функційно-стильовій парадигмі української літературної мови ХХІ ст. проаналізували: *Ж.В. Колоїз* («Лінгвістичний статус зєвгматичних конструкцій»), *Н.В. Кондратенко* («Синтаксичний повтор як вияв категорії емотивності в політичному дискурсі»), *Г.В. Ситар* («Перемогти не можна програти: про одну модель конструкцій-фразем»), *Г.М. Сюта* («Явище «граматики зневаги» в українській мові періоду війни»), *Л.М. Марчук* («Семантичні характеристики синтагматичних дублетів у складному багатокomпонентному реченні»), *Р.О. Христіанінова* («Грамматична природа підрядного зв'язку у простому реченні»), *Н.Г. Горголюк* («Модальні ігри в медійному дискурсі: знання і віра»), *О.Я. Лаврінець* («Парадигма пасивних конструкцій сучасної української мови: структурний та функційно-стильовий аспекти»).

Новітні тенденції в розвитку словотвірної системи української літературної мови обговорили: *А.М. Нелюба* («Термінологія словотвору: традиційна теорія й інноваційні дериваційні процеси»), *Т.Є. Гуцуляк* («Мотиваційна структура образних дериватів: метафоричне моделювання мотиваційних відношень»), *Т.А. Коць* («Фемінітиви в українській мові: від історії до сучасності»), *О.П. Кушлік* («Чинники систематизування відвігукових дієслів української мови як вершин словотвірної парадигми»), *О.П. Кадочнікова* («Грамматична норма та узус у медійних текстах для дітей»), *Г.М. Куцак* («Корінь *рус-* у контексті норм словотвірної номінації»), *Н.І. Кочукова* («Лексеми з формантом *eko-* в сучасній українській мові»), *А.Ю. Ганжа* («Проблеми граматики в публікаціях збірника “Культура слова”: діахронна проєкція»).

Проблемам української лексикології та лексикографії в контексті граматичної теорії присвячено спільні доповіді *В.В. Грещука* та *В.В. Грещук* («Сполучники у словнику “Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові”»), *Л.М. Марчило* та *І.В. Дудко* («Грамматична характеристика слова у тлумачному словнику (на матеріалі «Словаря української мови» Б. Грінченка»)), *Л.М. Колібаби* та *В.М. Фурси* («“Слов-

ник дієслівного керування” як новаторська лексикографійно-граматична праця»), а також доповіді *Н.М. Глібчук* («Незмінювані прикметники іншомовного походження: проблема частиномовного статусу та лексикографічного опису»), *З.Г. Козирєвої* («До питання кодифікації запозичених складних назв у тлумачних словниках»), *В.Ф. Старка* («Практичний словник словозміни ВЕСУМ: від узусу до форми»), *Н.В. Сніжко* («Граматична параметризація активного лексику українців ХХІ століття у новому тлумачному словнику»), *С. Романюк* «Новітні здобутки сучасної української граматичної лексикографії», *О.М. Тищенко* («Парадокс словника Григорія Голоскевича»), *І.А. Самойлової* («Назви неістот у функції вокатива з позиції словникового опрацювання»).

Підбиваючи підсумки роботи конференції, її учасники заслухали звіти голів секцій, окреслили перспективи подальших граматичних досліджень української літературної мови у ХХІ ст. та **ухвалили**:

1. Основним пріоритетним напрямом розвитку сучасної української граматики вважати досліджування широкого і складного комплексу проблем, пов'язаних із подальшим унормуванням української літературної мови на автохтонних засадах.

2. Констатувати потребу створити на засадах національного синтаксису новітній опис усієї сукупності синтаксичних одиниць і притаманих їм категорій та ознак, побудувати чіткі парадигми активних і пасивних конструкцій сучасної української літературної мови, проаналізувати сфери їх використання, можливу функційну взаємодію та умови трансформації.

3. Актуальним завданням сучасної української дериватології вважати подальший розвиток українського словотворення на національній основі, повернення питомих зразків утворення слів, вилучення позанормативних слів-покручів, зумовлених чужомовними впливами.

4. Вивчати новітні різновекторні процеси у словотворенні української мови, чітко розмежовувати процеси, що віддзеркалюють динаміку словотвірних норм, поповнення словотвірних ресурсів та розвиток словотвірної підсистеми української літературної мови, і ті процеси, що вже призвели до деструктивних змін в українському словотворенні і становлять загрозу для його подальшого національного відродження.

5. Розширювати досліджування граматики, зокрема зіставного, когнітивного, комунікативного синтаксису та ін.

6. У наступній редакції «Українського правопису» скорегувати граматичні терміни відповідно до новітньої академічної граматики.

7. Надавати фахову допомогу освітній, науковій, офіційно-діловій та культурній сферам українського суспільства.

8. Запис конференції та її ухвалу оприлюднити на інтернетівських ресурсах Інституту української мови НАН України.

9. За матеріалами конференції підготувати хроніку й опублікувати її в журналі «Українська мова».

10. Видати збірника тез наукових доповідей учасників конференції.

Ми щиро вдячні всім, хто долучився до Міжнародної наукової конференції «*Граматичний портрет української мови у ХХІ сторіччі*», і сподіваємося на подальшу плідну співпрацю у вивченні й розбудові граматики сучасної української літературної мови, а високоповажаній Катерині Григорівні уклінно дякуємо за вагомий внесок у розвій лінгвоукраїністики та духовне відродження Української Держави, безмежну відданість мовознавчій науці, працьовитість і наполегливість. Зичимо щасливого довголіття під мирним небом України, крицевого здоров'я, невичерпної сили і творчої наснаги для нових наукових здобутків! Бажаємо й надалі черпати снагу до життя і творчості з духовних скарбниць рідного народу! Хай Вам, дорога Катерино Григорівно, завжди яскраво світить незгасна зоря українського слова!

Наукову хроніку отримано 10.02.2024

Larysa Kolibaba, Candidate of Sciences in Philology,
Senior researcher in the Department of grammar and scientific terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: kolibaba79@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7063-5309>

Valentyna Fursa, Candidate of Sciences in Philology,
Senior researcher in the Department of grammar and scientific terminology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: v_fursa@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7862-1542>

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
«GRAMMATICAL PORTRAIT OF THE UKRAINIAN
LANGUAGE IN THE 21ST CENTURY» IN HONOR
OF DOCTOR OF PHILOLOGICAL SCIENCES,
PROFESSOR KATERYNA HRYHORIVNA HORODENSKA

ЗМІСТ

Дослідження	<i>Т.А. Коць</i> Лексико-семантичні процеси в сучасних наукових текстах: від динаміки літературної норми до стильового поліморфізму 3
	<i>О.Я. Лаврінець</i> Зміни граматичних норм числа в питомих та іншомовних назвах взуття 18
	<i>М.М. Ткачук</i> Українські говірки Північного Підляшшя: історико-культурний контекст 43
	<i>Л.М. Підкуймуха</i> Українська мова в бізнесовому середовищі після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 60
	<i>І.І. Брага</i> Соціолінгвальні явища в українських новітніх словниках 77
Дослідження молодих науковців	<i>О.А. Матковська</i> Активні процеси в сучасному українському політичному лексиконі 108
Наукова хроніка	<i>Б.В. Бабенчук, Н.В. Пуряєва</i> Міжнародна наукова конференція «Історія української мови: від тексту до словника. До 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука» 125
	<i>С.О. Соколова, С.П. Бибик</i> Міжнародна наукова конференція «Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України» 131
	<i>Л.М. Колібаба, В.М. Фурса</i> Міжнародна наукова конференція «Граматичний портрет української мови у ХХІ сторіччі» на пошану доктора філологічних наук, професора Городенської Катерини Григорівни 139

CONTENTS

Articles

Tetiana Kots

Lexico-semantic processes in modern scientific texts:
from the dynamics of the literary norm
to style polymorphism 3

Olena Lavrinets

Changes in the grammatical norms of the number
in proper and foreign names of shoes 18

Maryna Tkachuk

Ukrainian dialects of Northern Pidlasie:
historical and cultural context 43

Liudmyla Pidkuimukha

The Ukrainian language in the business environment
after the full-scale Russian invasion of Ukraine 60

Iryna Braha

Sociolinguistic phenomena in contemporary Ukrainian
dictionaries 77

Young Scholars Articles

Oksana Matkovska

Active processes in the modern Ukrainian
political lexicon 108

Scientific Chronicle

Bohdana Babenchuk, Nataliia Puriaieva

International scientific conference “History
of the Ukrainian language: from the text to the dictionary.
To the 90th anniversary of Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Vasyl Nimchuk” 125

Svitlana Sokolova, Svitlana Bybyk

International scientific conference “Ukrainian
ethnolinguistic continuum in the conditions
of Russia’s war against Ukraine” 131

Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa

International scientific conference “Grammatical portrait
of the Ukrainian language in the 21st century”
in honor of Doctor of philological Sciences,
Professor Kateryna Hryhorivna Horodenska 139